

ETÜT DERGİSİ
Erzurum Teknik Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi

ETUT JOURNAL
Erzurum Technical University
Faculty of Letters Journal of History

Yıl: 1

Sayı: 1

Aralık 2020

Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
Yılda İki Kez Yayınlanan Ulusal Hakemli Bir Dergidir

Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
Erzurum Technical University Faculty of Letters Journal of History

Yayın Şekli: Yılda iki kez, (Twice a year).

Yayın Dili: Türkiye Türkçesi ve İngilizce (in Turkey Turkish and English).

Yayın Türü: Ulusal Hakemli Dergi (National peer-reviewed Journal).

Yayın Sahibi/Owner

Doç. Dr. Naim Ürkmez

Editörler/Editors

Doç. Dr. Naim Ürkmez

Doç. Dr. Uğur Akbulut

Editör Yardımcıları / Assisting Editor

Dr. Öğr. Üyesi Musa Sezer

Yabancı Dil Editörü/Foreign Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi Emel Akbey

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Legal Representative

Sedat Kızıltunç

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Yavuz Aslan (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Kemalettin Kuzucu (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Murat Küçükkuşurlu (Erzurum Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Bayram Nazır (Gümüşhane Üniversitesi)

Prof. Dr. Hikmet Öksüz (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet Tezcan (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Doç. Dr. Aydın Efe (Çankırı Karatekin Üniversitesi)

Doç. Dr. Yasin Topaloğlu (Atatürk Üniversitesi)

Doç. Dr. Sacit Uğuz (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Derya Coşkun (Erzurum Teknik Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Şemsettin Çelik (Erzurum Teknik Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Serkan Özer (Erzurum Teknik Üniversitesi)

ISSN: 2757-8615

Baskı: Zafer Medya Grup

Yenikapı Caddesi Kadioğlu Sokak Yakutiye/Erzurum

Tel: 0442 234 22 85

Makalelerin bilim ve dil sorumluluğu yazarlara aittir.

DANIŐMA KURULU / ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Ahmet Aksın (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Dursun Ali Akbulut (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Betül Aslan (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Ethem Atnur (Milli Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. Sezai Balcı (Giresun Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa Budak (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman Çiğdem (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Songül Çolak (Samsun Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa Çolak (Samsun Üniversitesi)
Prof. Dr. S. Esin Dayı (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Alpaslan Demir (Tokat GaziosmanpaŐa Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Ali Gazel (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Benon Gazıński (Warmia And Mazury University)
Prof. Dr. Kenan İnan (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Ümit Kılıç (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Bünyamin Kocaoğlu (Milli Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. Zekerriyya Kurşun (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)
Prof. Dr. Birsell Küçüksipahioğlu (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Şaban Ortak (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Fuat Örenç (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Besim Özcan (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Yunus Özger (Yozgat Bozok Üniversitesi)
Prof. Dr. Hamit Pehlivanlı (Kırıkkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Sadık Sarısaman (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Haluk Selvi (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Faruk Söylemez (KahramanmaraŐ Sütçü İmam Üniversitesi)
Prof. Dr. Serpil Sürmeli (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Enis Şahin (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ali Ahmetbeyoğlu (İstanbul Üniversitesi)

Bu Sayının Hakem Listesi

Prof. Dr. Uğur Üçüncü, Karadeniz Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Aydın Efe, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Doç. Dr. Hatice Güzel Mumyakmaz, Yozgat Bozok Üniversitesi

Doç. Dr. Kemal Saylan, Gümüşhane Üniversitesi

Doç. Dr. Muzaffer Başkaya, Trabzon Üniversitesi

Doç. Dr. Özgür Yılmaz, Samsun Üniversitesi

Doç. Dr. Rahmi Tekin, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Doç. Dr. Sacit Uğuz, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

Doç. Dr. Ufuk Erdem, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ali İrfan Kaya, Artvin Çoruh Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Esat Aktaş, Bayburt Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Yasin Taşkesenlioğlu, Atatürk Üniversitesi

Dr. Sedat Kanat, Bingöl Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

MURAT KÜÇÜKUĞURLU 7-23

Osmanlı Devleti Döneminde Erzurum Ticaret
Odası: Açılış ve İlk Faaliyetler
Erzurum Chamber of Commerce in the Ottoman
Period: Opening and First Activities

YUNUS ÖZGER 24-36

XIX. Yüzyılda Sakız Adası'nda Sigortacılık
Sektörü
Insurance Sector in Chios in 19th Century

ABDULKASİM GÜL 37-66

Yeniçeri Teşrifat Mecmuası
(Transkripsiyon ve Değerlendirme)
Janizary Protocol Journal
(Translation and Critics)

SUNA KOTAN 67-94

Türk Basın Tarihinde İbret Gazetesi ve
Kapatılmasına Neden Olan Yazılar (1872-1873)
İbret Newspaper and Its Articles That Led to Its
Closure in The History of Turkish Press
(1872-1873)

HALİL YETİMOĞLU 95-113

Sultan II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı-Rus
İlişkilerinde Mektup Diplomasisi
Letter Diplomacy in the Ottoman-Russian
Relations in the Abdulhamid II Period

SEVDE HARMANDAR

114-137

19. Yüzyılda İstanbul'da Değişen Eğlence

Anlayışı ve Yeni Eğlence Mekânları

Changing Concept of Entertainment and New
Entertainment Places in Istanbul in the 19th
Century

YAZIM KURALLARI

138-140

Osmanlı Devleti Döneminde Erzurum Ticaret Odası: Açılış ve İlk Faaliyetler

Murat Küçükkuşurlu

Prof. Dr, Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

kucukugurlu@erzurum.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-4128-5116>

MAKALE BİLGİSİ

Makale Türü	Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi	30.10.2020
Kabul Tarihi	19.12.2020
Yayın Tarihi	31.12.2020
Doi	10.52003/etut.2021.1

Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi

ETÜT, Sayı: 1, Aralık, 2020, Erzurum/TÜRKİYE

<https://dergi.erzurum.edu.tr/tarih>

Erzurum Chamber of Commerce in the Ottoman Period: Opening and First Activities

Murat Küçükkuşurlu

Professor, Erzurum Technical University Faculty of Letter, Department of History

kucukugurlu@erzurum.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-4128-5116>

ARTICLE INFORMATION

Article Types	Research Article
Received Date	30.10.2020
Accepted Date	19.12.2020
Date Published	31.12.2020
Doi	10.52003/etut.2021.1

Erzurum Technical University, Faculty of Letter, History Journal

ETUT, Issue: 1, December 2020, Erzurum/TURKEY

<https://dergi.erzurum.edu.tr/tarih>

Osmanlı Devleti Döneminde Erzurum Ticaret Odası: Açılış ve İlk Faaliyetler

Murat Küçükuşurlu

Öz

Osmanlı Devleti'nde, ekonomik ve ticari sistemin modernleşmesi sürecinde, ticaretin geliştirilmesi için gerekli şeyleri araştırıp üst makamlara iletmek, tüccarları kayıt altına almak ve onlar arasında işbirliğini geliştirmek gibi gayelerle ticaret odaları açılmaya başlandı. İlk Ticaret Odası 1882'de İstanbul'da açıldı.

İncelediğimiz Erzurum Ticaret Odası, Osmanlı ülkesinde açılan ilk ticaret odalarından biriydi. Bunun temel nedeni, Erzurum'un Anadolu'nun doğu vilayetlerinin ticareti bakımından merkezi bir konumda olması ve özellikle Trabzon-Tebriz güzergâhında yer almasıydı.

Erzurum Ticaret Odası 1885 yılında açıldı. Erzurum Ticaret Odası'nın açılış tarihi ilk defa bu makalede doğru bir şekilde tespit edilmiştir. Yine bu makalede, Ticaret Odası'nın niteliği, ilk yöneticileri ve ilk faaliyetleri, elde edilen belgeler ışığında anlatılmış ve değerlendirilmiştir.

Diğer taraftan, Ticaret Odası'nın XX. yüzyılın başlarında ve Millî Mücadele Dönemi'nde yeniden açılması hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, ticaret, ekonomi, ticaret odası, başkan.

Erzurum Chamber of Commerce in the Ottoman Period: Opening and First Activities

Abstract

In the Ottoman Empire, during the modernization process of the economic and commercial system, chambers of commerce started to be opened in order to investigate the necessary things for the development of trade and to convey them to the higher authorities, to register the merchants and to develop cooperation between them. The first Chamber of Commerce was opened in 1882 in Istanbul.

Erzurum Chamber of Commerce was one of the first chambers of commerce opened in the Ottoman country. The main reason for this was that Erzurum was in a central position in terms of trade of the eastern provinces of Anatolia and was located on the Trabzon-Tabriz route.

Erzurum Chamber of Commerce was opened in 1885. The opening date of the Erzurum Chamber of Commerce has been correctly determined for the first time in this article. Again in this article, the characteristics, purpose, first managers and first activities of the Chamber of Commerce are explained and evaluated in the light of the documents obtained.

On the other hand, information was given about the reopening of the Chamber of Commerce at the beginning of the 19th century and during the National Struggle Period.

Key Words: Erzurum, trade, economy, chamber of commerce, president.

Giriş

Ticaret ve sanayi odaları, kanun yoluyla kurulmuş hükmi şahsiyete sahip kamu müesseseleridir. Bu müesseseler, buldukları bölgenin ticari, sınai ve mali mesleklerin menfaatlerini temin etmek, ticari ve sınai hususlarda onlara yardımcı olmak, tacirlerin ve sanayi erbabının işlerini tanzim ve idare etmek amacıyla kurulmuşlardır.

Türkiye’de bu gibi hizmetler çeşitli devirlerde farklı teşkilatlar tarafından yapılmıştır. XIX. yüzyıla, yani Tanzimat dönemine kadar mesleki teşekküller olarak loncalar ve gedikler vardı. Bu esnaf teşkilatlarının temel kaynağı İslam ve doğu medeniyeti olmakla birlikte, Bizans ve batı medeniyetinden de istifade edilmişti. Esnaf teşkilatları, temelini İslam’dan alan ve “fütüvvet” denilen usul ve şartlara bağlıydı ve tarikat şeklinde organize olmuşlardı.

Osmanlı Devleti’nin iktisadi yapısı XVIII. yüzyıldan itibaren iyiden iyiye bozulmaya başlayınca, tedbir olarak önce 1838’de “Ziraat ve Sanayi Meclisi” açıldı. Bir yıl sonra, yani Tanzimat Fermanı’nın ilanı sonrasında Ticaret ve Ziraat Nezareti (Bakanlığı) kuruldu. İstanbul ve taşrada ticaret odalarını açılmasına dair en önemli adım ise 11 Rebiyülevvel 1293 (6 Nisan 1876) tarihli “Ziraat ve Ticaret Cemiyetlerinin Teşkiline Dair Emirname” idi. Buna göre vilayet merkezlerinde 12’şer neferden ibaret azası olmak üzere birer ziraat ve ticaret cemiyeti (odası) kurulacaktı. Bu cemiyetler haftada bir toplanacaktı. Ticaret Cemiyeti, tüccarın terakkisi için yapılması gereken şeyleri araştırıp görüşecek ve görüşlerini Ticaret Nezareti’ne aktaracaktı.¹

Bu emirnamenin yayımlandığı yıl, İstanbul’da, Avrupa’dakilere benzer ticaret odalarının açılması için,² 1876 yılında Padişah tarafından gerekli emirler

¹ *Düstur*, Birinci Tertip, Üçüncü Cilt, s.570-571; Ticaret ve Ziraat Nezareti’nin kuruluşuyla bahsedilen emirname arasında yaşanan gelişmeler için bkz: Hakkı Nezihi, *50 Yıllık Oda Hayatı*, 1882-1923, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Neşriyatı, Sanayii Nefise Matbaası, İstanbul, 1932, s.14; Ufuk Gülsoy-Bayram Nazır, *Türkiye’de Ticaretin Öncü Kuruluşu-Dersaadet Ticaret Odası*, 1882-1923, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2009, s.38.

² Avrupa’da ilk ticaret odası Fransa’nın Marsilya şehrinde 1650’de açılmıştı. Gülsoy- Nazır, *Dersaadet Ticaret Odası*, s.15.

verilmişti. Bu emre istinaden Ticaret Nezareti (Bakanlığı) tarafından hazırlanan nizamname 18 Ocak 1880'de Meclis-i Vükela (Bakanlar Kurulu) tarafından kabul edildi. Bir gün sonra da Padişah II. Abdülhamit tarafından onaylandı. Resmi işlemlerin böylece başlatılmasından sonra, uzun bir hazırlık dönemi yaşandı. Ardından, Osmanlı Devleti'ndeki ilk ticaret odası, İstanbul'da 1882 yılında açıldı.³

Meşrutiyet'in ilanından sonra, 31 Mayıs 1326 (13 Haziran 1910)'da çıkarılan bir nizamname "Ticaret ve Sanayi Odaları" oluşturuldu. Buna göre, bir yerde ticaret ve sanayi odası, ihtiyaç halinde vilayet idare meclisi kararı ve Ticaret Nezareti'nin kabulü halinde açılacaktı. Vilayetlerde 12 kişilik bir idare heyeti oluşturulacaktı. Bu heyete ancak birinci ve ikinci sınıf tüccarlarla sanayi erbabı girebilecekti.⁴

Cumhuriyet'in ilanından sonra 22 Nisan 1341 (1925) tarihinde Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu çıkarılacak ve böylece 1910 tarihli nizamname iptal edilecektir. Ardından 1943 ve 1950 yıllarında yeni kanunlarla odaların durumu yeniden düzenlenecektir.

1. Erzurum Ticaret Odası'nın Açılışı

Erzurum Ticaret Odası'nın tarihine ilişkin olarak şimdiye kadar yazılmış makalelere göre, Ticaret Odası'nın kuruluş tarihi 1919 veya 1922'dir. Hatta, Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası'nın mevcut resmi ambleminde, kuruluş tarihi olarak 1919 yılı verilmektedir. Bununla birlikte, verilen bu tarihlerin kesinlikle yanlış olduğunu belirtmemiz gerekir. Çünkü elde ettiğimiz belgeler, Ticaret Odası'nın çok daha önce kurulmuş olduğunu kanıtlamaktadır.

Giriş bölümünde anlatıldığı üzere, 1882'de İstanbul Ticaret Odası'nın açılmasından sonra, vilayetlerde de ticaret odalarının açılması için teşebbüse geçildi. Ticaret Nezareti, vilayetlerde de İstanbul'dakine benzer ticaret odalarının açılmasını istiyor ve bu konuda ilgililere gerekli talimatları gönderiyordu. Bakanlık ve İstanbul Ticaret Odası arasındaki yazışmalar sonucunda, ticaret odasının ilk önce nerelerde açılması gerektiği konusunda bazı tespitler yapıldı. Buna göre; birinci derecede Selanik, İzmir, Beyrut, Halep ve Bağdat'ta; ikinci derecede ise Trabzon, Adana, Ankara, Edirne, Bursa, Konya, Yanya ve Erzurum vilayetlerinde ticaret odaları açılması gerekiyordu.⁵ Böylece, Osmanlı ülkesindeki önemli

³ Yakup Kadri Yazman, "Ticaret ve Sanayi Odaları", *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, IX, İstanbul, 1953, s.200.

⁴ *Düster*, İkinci Tertip, İkinci Cilt, s.322.

⁵ Hakkı Nezihi, *50 Yıllık Oda Hayatı*, s.85-86.

merkezlerinde, ticari faaliyetleri organize etmek ve geliştirmek üzere, birer ticaret odası açılması planlandı.

Bu dönemde Erzurum'un ticaret odası açılacak öncelikli yerlerden biri olarak görülmesinin temel nedeni, Trabzon-Erzurum-Tebriz Transit yoluydu. Bu yol üzerinde yapılan ticaret sadece bölge için değil, İstanbul ticareti için de önem arz ediyordu. Belirtilen tarihlerde İran transit ticaretinin Kafkasya üzerinden Karadeniz'deki Rus limanlarına kaymaya başlaması, hem bölgenin hem de İstanbul'un ticareti için büyük bir risk oluşturmaya başlamıştı.

İngiltere'nin Erzurum konsolosu tarafından hazırlanan yıllık ticaret raporuna göre; 1885'te Erzurum'da bir Ticaret Odası açıldı.⁶

Erzurum Ticaret Odası'nın belirtilen tarihte açıldığına dair başka bir belge ise Rumi 1303 (1887) tarihli Erzurum Vilayet Salnamesi'dir. Erzurum Valiliği tarafından çıkarılan bu resmi yıllığa göre, belirtilen dönemde Erzurum Ticaret Odası'nın yöneticileri aşağıdaki gibidir:

TİCARET ODASI'NIN İLK YÖNETİCİLERİ (1887)⁷	
Reis	Hüseyin Hüsnü Efendi
İkinci Reis	Begos Efendi
Müşavirler	Yusuf Efendi, Mustafa Efendi,
Başkâtip	Servet Efendi
Üyeler	Hacı Ağa Efendi, Halid Efendi, Ağa Efendi, Yanko Efendi, Tatos Ağa, Serkis Efendi, Begos Efendi

Yukarıda belirtildiği üzere, Erzurum Ticaret Odası'nın ilk başkanı Hüseyin Hüsnü Efendi'di. Oda yönetiminde 12 kişi vardı. Oda'nın başkanı Müslüman iken, başkan yardımcısı Ermeni bir tüccardı. Ayrıca beş Müslüman, üç Ermeni Gregoryen, bir Ermeni Katolik ve bir Rum tüccar Oda yönetimine alınmıştı.⁸

⁶ *Report for the Year 1886 on the Trade of the Vilayet of Erzeroum*, Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance Serisi, London, 1887, s.4; Murat Küçüküçürlü, *Erzurum Çarşı Pazar, Eski Erzurum Çarşıları ve Üretim Mekanları*, Konya 2018, s. 169-170.

⁷ *Salname-i Vilayet-i Erzurum*, Sene 1303 (1887), s.234; O dönemde açılan bu tür meclislerde gayrimüslim üyelerin yer almasına özellikle dikkat edilirdi.

⁸ "Formation of a Chamber of Commerce at Erzeroum", *The Chamber of Commerce Journal*, Vol. V, No: 51, 5 May 1886, s.121; Murat Küçüküçürlü, *Geçmişten Günümüze Erzurum Hanları*, Erzurum 2020, s. 25.

Hazırlanan talimatnameye göre Oda yönetimi haftada en az bir defa toplanacaktı. Odası'nın açılış amacı, ticaretin gelişimini sağlamak, tüccarları modern bir teşkilata tabi kılmak ve kayıt altına almaktı.⁹

Erzurum Ticaret Odası'nın açılmasından sonra, tüccarların bu yeni teşkilata kaydolmaya başladığı görülmektedir. Fakat bu kuruluş döneminde, tüccarların odaya kaydolma konusunda gevşek davrandığı görülmektedir. Yine İngiliz konsolosunun ticaret raporuna göre; yaklaşık bir yıl geçmesine rağmen odaya sadece 73 tüccar kaydolmuştur. Halbuki Erzurum'da 400'e yakın tüccar bulunmaktadır.

Rapora göre; odaya kaydolanların sadece beşi birinci sınıfa dahildi. Bir o kadarı da ikinci ve üçüncü sınıf tüccardı. Geri kalanların hepsi dördüncü sınıfa mensuptu. Yani sermayeleri düşük tüccarlardı. Erzurum'da halk bu gibi teşkilatların önemini henüz kavrayamamıştı. Ticaret Odası'na yeni bir şahsi vergi türü olarak bakılıyordu.

İngiliz konsolos raporuna göre aynı tarihte bir de Ziraat Odası kurulmuştu. Fakat bu odanın herhangi bir faaliyeti veya başarısı söz konusu değildi.¹⁰

2. Odanın Açıldığı Dönemde Genel Ekonomik Durum

Erzurum Ticaret Odası'nın açıldığı 1880'li yıllarda Osmanlı Devleti, siyasi ve ekonomik olarak belki de en zor dönemlerinden birini yaşıyordu. 1853-1856 yıllarında Rusya ile yapılan Kırım Savaşı, devleti büyük bir mali bunalıma sokmuş, alınan tedbirler yeterli olmayınca, iç ve dış piyasadan faizli borç alma yoluna gidilmişti. İlk dış borç, bu savaş sırasında 1854 yılında Fransa ve İngiltere'den alındı.¹¹ Borçlanma yöntemi, bu tarihten itibaren devletin vazgeçemediği bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır.

Devletin mali durumu bu şekilde bozulurken, ardından yaşanan 93 Harbi (1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı), durumu iyice zora soktu. Bir taraftan gittikçe artan borçlar, diğer taraftan bu savaşın getirdiği mali yük ve savaş tazminatı ödeme zorunluluğu, yeni bir olumsuz adımı beraberinde getirdi. 1881 yılında, Avrupalı alacaklıların temsilcilerinden oluşan uluslararası bir konsorsiyum (Duyun-ı Umumiye) kurularak, dış borçların ödenmesi konusunda yeni bir adım atıldı. Böylece Osmanlı Devleti'nin en önemli gelirleri, bu idarenin denetimi altına girdi

⁹ "Formation of a Chamber of Commerce at Erzeroum", s.121.

¹⁰ *Report for the Year 1886 on the Trade of the Vilayet of Erzeroum*, Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance Serisi, London, 1887, s.4.

¹¹ Cevdet Küçük-Tevfik Ertüzün, "Duyun-ı Umumiye", *DİA*, c. 10, İstanbul 1994, s. 58-62.

ve dış borçların ödenmesi için tahsis edildi. Diğer taraftan aynı dönemde Osmanlı ülkesi, kapitalist ve sanayileşmiş Avrupa devletlerinin pazarı haline gelmişti. Bu durum Osmanlı ülkesindeki yerli üretimi ve ticareti derinden etkiledi.

3. Erzurum'un Ticari Durumu

Ticaret Odası'nın açıldığı yıl olan 1885'te Erzurum'da fiyatlar ve ücretler oldukça düşüktü. Para kazanmak zorlaşmıştı. 1885'in ithalatı, bir önceki yıla göre %10 azalmıştı. Ticaret durumu pek gelişmiyordu. Sermaye yokluğundan dolayı cesur ticarî teşebbüslere girişilemiyordu. Bu gibi işler için kredi bulmak da oldukça zordu. Fakat ticaretin önündeki en büyük engel ulaşım ve nakliyat konusundaki sıkıntılardı. Erzurumlu tüccarlar, Ticaret Odası gibi kuruluşların önemini henüz kavrayamamıştı. Nitekim aynı yıl açılmış olan Ziraat Odası da pek bir ilerleme kaydedememişti. Bir İngiliz Sigorta Şirketi burada bur şube açmaya teşebbüs etmişti. Fakat bu şirkete de ciddi bir teveccüh gösterilmemişti.

Erzurum'un ticareti oldukça durgundu ve gelişme ve ilerleme konusunda bazı göstergeler vardı; fakat bu yeterli değildi. Ticari faaliyetlerde 20 yıl öncesine göre %50'lik büyük bir azalma söz konusuydu.¹²

XIX. yüzyıl sonlarında halkın günlük yaşamında da büyük sıkıntılar vardı. Gerek İngiliz konsolos raporlarından gerekse iyi bir gözlemci olan Lynch'ten aldığımız bilgilere göre; 1890'larda Erzurum adeta kıtlığın eşiğine gelmişti. Hatta Lynch'in Erzurum'da bulunduğu günlerde birkaç kişi açlık nedeniyle ölmüştü. Lynch'e söylendiğine göre; şehirde hububat kıtlığı bulunmamakla birlikte, mevcut olanlar tüccarların elindeydi ve bazı tüccarlar ancak "*vurguncu fiyatı*" ile hububat satmaya yanaşıyorlardı. 1892'de kısa bir hasat dönemi yaşanmış ve sonraki yıllarda yetersiz ekimler nedeniyle sıkıntı baş göstermişti. Bazı güçlü tüccarların etkisiyle hububat fiyatları normalin üç katına çıkmış, insanlar bu maddeleri alamaz duruma gelmişti. Bu nedenle tohumluklar yiyecek olarak kullanılmaya başlandı. Öyle ki 1892-93 kışında şehirdeki 40.000 kişiden 10.000'i yardıma muhtaç hale gelmişti. Pirinç o zamanın Erzurum'u için bir lükstü. Patates çok az üretiliyordu. Sokaklardaki pek çok insan açlıktan ölmek üzereydi.¹³

¹² *Report for the Year 1886 on the Trade of the Vilayet of Erzeroum*, s.2-4.

¹³ *Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance, Report for the Year 1893 on the Trade of the Consular District of Erzeroum*, London, 1894, s. 2; Lynch, *Travels and Studies*, II, p. 218; Özellikle 1892'de yaşanan kıtlık sonucunda şehirdeki ekmek fiyatları aşırı derecede artmış, bunun üzerine Ziraat Bankası tarafından belediye sandığına bir miktar borç verilmesi gündeme gelmiştir. *BOA, DH.MKT*, 2008-43.

1898’de Erzurum’da bulunan Lynch, o günün yaşam standartlarını ortaya koymak bakımından bazı rakamlar vermiştir. Buna göre; Erzurum’da buğdayın kilesi 50 kuruşa, okkası ise 2,5 kuruşa satılmaktaydı. Ekmeğin bir okkası ise iki kuruştı. Sağlıklı bir insanın günlük ekmeği tüketimi ise bir okkanın $\frac{3}{4}$ ’ü kadardı ve günlük ihtiyaç bununla sınırlı değildi. Buna mukabil bir marangoz veya hünerli bir işçinin günlük ücreti, en iyi ihtimalle 8 kuruş olabiliyordu. Yüzlerce insan, günlük 1,5 kuruşa çalışmak için iş arıyordu. Bu durumda Lynch şu soruyu sormaktaydı:

*“Bu ücretler karşısında bir insan, ailesinin gıda ihtiyacını nasıl karşılayabilir? Ocağında yakmak için tezeği nasıl elde edebilir? Meskeninin kirasını nasıl ödeyebilir?”*¹⁴

4. Erzurum Ticaret Odası’nın İkinci Kez Açılışı

Erzurum salnamelerinden sadece birinde, yani yukarıda bahsettiğimiz salnamede Ticaret Odası’ndan bahsedilmekte ve başkanla birlikte meclis üyelerinin ismi verilmektedir. Bir sonraki salname 1308 (1892) tarihli olup, bu salnamede Erzurum Ticaret Odası’na ilişkin herhangi bir bilgi yoktur. 1900 yılına kadar çıkan salnamelerde de benzer bir durum söz konusudur. Bu noktadan hareketle, 1885 yılında açılmış olan Erzurum Ticaret Odası’nın birkaç yıl faaliyet gösterdikten sonra kapandığını söylemek pek yanlış olmaz.

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Erzurum Ticaret Odası’nın ikinci kez açılışı 1904 yılında gerçekleşmiştir. Erzurum Valisi Mustafa Nazım Paşa’nın hazırlamış olduğu bir rapora göre Erzurum Ticaret Odası 14 Nisan 1904’te işe başlamıştır. Ticaret Odası’nın yöneticileri reis, ikinci reis, beş Müslüman ve beş gayrimüslim üye ile bir kâtipten oluşmaktaydı. Yönetim kurulu haftada bir toplantı yapıyordu. 1905 yılı başlarına kadar Erzurum tüccarlarının üçte ikisi Ticaret Odası’na kaydedildi. Vilayet merkezi olan Erzurum’dan sonra, Erzincan ve Bayburt sancaklarında da birer ticaret odası açılmıştı.¹⁵

1907 itibarıyla Erzurum’da “*Ticaret ve Ziraat Odası*” bulunmaktaydı ve odanın başkanı Nemlizade Sabri Bey’di.¹⁶ Anlaşıldığı kadarıyla bu dönemde

¹⁴ Lynch, *Travels and Studies*, II, p. 218.

¹⁵ BOA, Y.PRK. UM, 74-106, 2 Muharrem 1323 (9 Mart 1905).

¹⁶ BOA, DH. MKT, 1176-66: “Trabzon eski milletvekili Nemlizade Sabri, Nemlizade Şirketi’nin Erzurum kolundan sorumlu idi. Erzurum’daki konağında yaşadı. Erzurum’da birçok yetim çocuğa baktı. Milli Mücadele yıllarında Kop Dağı’ndaki geçişi keserek yoldan geçenleri haraca bağlayan Lolanlı Memo Çetesi’ni, Erzurum Valisinin isteği üzerine dağdan indirerek affettirdi ve devlet hizmetine aldırdı. Milli Mücadele döneminde kurulan Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti Merkez

Ticaret Odası yerine Ticaret ve Ziraat Odası faaliyet halindeydi. Muhtemelen, başlangıçta ayrı ayrı kurulan ticaret ve ziraat odaları, bu dönemde birleştirilmişlerdi.

II. Meşrutiyet döneminde, 1910'da çıkarılan nizamnameyle “Ticaret ve Ziraat Odası” yerine “*Ticaret Odası*” ismi kullanılmaya başlandı. Bu dönemde bir reis, üç aza ve bir kâtipten oluşan kadro ile faaliyette bulunan Erzurum Ticaret Odası'nın reisi Erzurum eşrafından Tevfik Alyanak'tır.

5. Kuruluş Yıllarında Ticaret Odası'nın Meşgul Olduğu Konular

Erzurum Ticaret Odası'nın yeniden açıldığı 1904 yılı itibarıyla, ilgilendiği ilk mesele, Osmanlı Bankası'nın Erzurum'da bir şube açmasıydı. Erzurum tüccarları Avrupa ticarethaneleriyle daimi bir münasebette buldukları için, ihracat ve ithalat bedellerinin alınıp verilmesi ve diğer ticari hususlarla sarrafiye muamelelerinin kolaylıkla yürütülebilmesi için böyle bir şubenin açılması elzem görülüyordu. Erzurum Ticaret Odası yöneticileri, bu hususta dönemin valisi Mustafa Nazım Paşa'ya müracaat etmişlerdi. Vali ise İstanbul'daki yetkilileri araya sokarak, banka yöneticilerini bu yolda iknaya çalışmıştı.¹⁷ Valiye göre bu şubenin açılması Erzurumlu tüccarları şehirde bulunan az sayıdaki “*sarrafi-ı esnaf-ı bi insaf*”¹⁸ elinden kurtaracaktı.¹⁹

1905 yılında Erzurum'da Osmanlı Bankası'nın açılmasına teşebbüs edilmesi, tüccarların umutlarını artırmıştı.²⁰ Bankanın açılışı için Osmanlı Bankası Trabzon şubesi müdürü Misyo İsfanciyani 22 Mayıs 1906'da Trabzon'dan Erzurum'a hareket etti.²¹ Böylece 1906 yılı başlarında Erzurum'da bir Osmanlı

Kurulu'nda yer aldı. Birinci TBMM'ye Trabzon milletvekili olarak katıldı.” (<http://mehmetakifbal.net/2013/03/02/nemlizadeler/>)

¹⁷ Banka yöneticileri Erzurum'da bir şube açmaya pek yanaşmıyorlardı. 1891'de faaliyete geçen Osmanlı Bankası'nın Trabzon şubesi, görevlendirdiği bir ajan vasıtasıyla Erzurum ve çevresinde faaliyette bulunmaktaydılar ve böyle devam etme taraftarıydılar. Bkz: *Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance, Turkey, Report for the Year 1894 on the Trade of the Vilayet of Trebizond*, London 1895, p. 7.

¹⁸ İnsafsız sarraf esnafı.

¹⁹ BOA, Y. PRK. UM, 74-106, 2 Muharrem 1323 (9 Mart 1905).

²⁰ *Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance, Report for the Year 1905 on the Trade of the Consular District of Erzeroum*, London, 1906, s. 4; Trabzon İngiliz Konsolosluğunun raporlarından anlaşıldığı kadarıyla 1891'de faaliyete geçen Osmanlı Bankası'nın Trabzon şubesi, görevlendirdiği bir ajan/muhabir vasıtasıyla Erzurum ve çevresinde faaliyette bulunmuştur. Bkz: *Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance, Turkey, Report for the Year 1894 on the Trade of the Vilayet of Trebizond*, London 1895, p. 7

²¹ *Trabzon Vilayet Gazetesi*, 11 Mayıs 1322.

Bankası şubesi açıldı.²²

Kuruluş yıllarında Erzurum Ticaret Odası'nı meşgul eden konuların başında, İran transitinin Türkiye dışındaki yollara kayması ve buna bağlı olarak Erzurum ticaretinde meydana gelen durgunluk gelmekteydi. Bunun dışında kıtlık, hayat pahalılığı gibi konular, Ticaret Odası'nın başlıca gündem maddeleriydi.

Mehmed Emin Bey'in belirttiği bu hususlar, Erzurum Ticaret Odası'nın da gündemindeydi. Erzurum ticaretinin geldiği bu durum, oda riyaseti tarafından valiye aktarılmıştı. Buna göre, vaktiyle Erzurum'dan bol miktarda arpa, buğday ve zeyrek/zegerek (keten tohumu) ihraç olunuyordu. Fakat yolların düzensizliği, kiralara birer bir oranında artması ve diğer yerlerin ithalatıyla rekabet edememesi yüzünden, Erzurum'un ihracatı son derece azalmıştı. Diğer taraftan, Kötek sınır kapısından girip Erzurum üzerinden Trabzon'a giden demir, gazyağı, bakır ve şeker gibi ürünlerin miktarı da azalmıştı.²³

Ayrıca ithalat ve ihracat ürünleri arasında büyük bir dengesizlik vardı. Erzurum'dan ihraç edilen şeylerin neredeyse tamamı hayvan ürünleriydi. Hâlbuki sarıktan fese, kundaktan ketene kadar hemen hemen bütün mallar Avrupa'dan ithal edilmekteydi. Böylece Erzurumlular, gecesini gündüzüne katarak kazandıkları paranın tamamının Avrupa'ya göndermek zorunda kalıyordu. İthalata dayanan bu düzen neticesinde pek çok tüccar iflas etme noktasına gelmişti.²⁴

Ticaret Odası, I. Dünya Savaşı'ndan önce, temizleyici bir sanat sayılan tabaklar esnafı şeyhinin reisliği altında 32 esnafın şeyhlerini de içine alan ve Ahilik teşkilatının bir benzeri olan esnaf teşekküllerini idare etmiş, aynen bu teşkilatta olduğu gibi, esnaf teşkilatlarının sanatlarında dürüst hareket etmelerini, sahte iş yapmalarını, usta, kalfa ve çırak yetiştirmelerini, peştamal kuşanarak ustalık icazeti vermelerini sağlamaya çalışmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki Odanın yeniden kuruluş yıllarında, savaşların tesiriyle sönmeye yüz tutan birçok sanatın yeniden canlandırılması için tedbirler alınmış ve bu suretle 22 esnaf cemiyeti kurulmuştur.²⁵

²² *Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance, Report for the Year 1906 on the Trade of the Consular District of Erzeroum*, London, 1906, s. 4.

²³ Yunus Özger, "Erzurum Valisi Mehmed Emin (Yurdakul) Bey'in Erzurum Vilayetinin İhtiyaçları ve Gelişmesine Ait Layihası", *Atatürk Dergisi*, V/2, Temmuz 2006, s.126.

²⁴ Ali Servet Öncü, "Erzurum Valisi Mehmet Emin (Yurdakul) Bey'in Erzurum-Trabzon Yollarıyla İlgili Bir Raporu (1912)", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, IV/4, 2008, s.65.

²⁵ "Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası", (yayımları yok), 1943, s.33.

6. Erzurum Ticaret Odası'nın Milli Mücadele Döneminde Yeniden Açılması

I. Dünya Savaşı Erzurum'da kitlesel bir yıkımı beraberinde getirdi. Şubat 1916'da Rusların eline düşen şehir, iki yıldan fazla Türk yönetiminden mahrum kaldı. Ekim 1917'de patlak veren Bolşevik Devrimi üzerine Ruslar, Osmanlılarla önce mütareke yaptılar; ardından 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Antlaşmasını imzalayarak, Doğu Anadolu'yu boşalttılar.²⁶ Ruslar çekildikten sonra, şehirde kalan Ermeni çetelerinin Müslümanlara karşı yaptıkları katliamlar, imha derecesine ulaştı. Nihayet Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa kumandasındaki Türk askeri 12 Mart 1918'de Erzurum'a gelerek, şehri Ermenilerden kurtardı.

Kurtuluştan sonraki dönemde Erzurum Ticaret Odası yeniden açılmıştır. Ticaret Odası'nın yeniden açılışına dair ulaştığımız en güvenilir kaynak, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Erzurum'un ticari ve iktisadi durumu ile Erzurum Ticaret Odası hakkında önemli yazılar kaleme alan Süreyya Raif'tir. Süreyya Raif, 1925 yılında kaleme aldığı bir makalede, Erzurum Ticaret Odası'nın kurtuluştan sonra 1336 (1920) yılında yeniden açıldığını belirtmektedir.²⁷

Bu yeni dönemin ilk Ticaret Odası Başkanı Tefik Alyanak'tı. Odanın bütçesi 600 lira iken kayıtlı üye sayısı 75'ti.²⁸ Tefik Alyanak'ın 1921'de vefat etmesinin ardından yeni başkan Sadrettin Gözübüyük oldu. Gözübüyük, Cumhuriyet'in ilk yıllarında da başkanlık koltuğundaydı. Belirtilen dönemde Erzurum Ticaret Odası'nın 12 azası vardı. Eski esnaf teşkilatının reisi olan Debbağlar Şeyhi Arif Efendi de odanın yönetimindeydi.²⁹

Sonuç

1885'te açılan Erzurum Ticaret Odası, Osmanlı ülkesindeki ilk ticaret odalarından biriydi. Bunun temel nedeni, Erzurum'un Anadolu'nun doğu vilayetlerinin ticareti bakımından merkezi bir konumda olması ve özellikle Trabzon-Tebriz güzergâhında yer almasıydı.

²⁶ Bu konuda Türkiye ile Rusya arasında yaşanan süreç için bkz: W.E.D. Allen ve Paul Muratoff, *1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, Ankara, 1966; Selami Kılıç, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, İstanbul, 1998; Enis Şahin, Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları, Ankara, 2002.

²⁷ Süreyya Raif, "Eski ve Yeni Teşkilat: Erzurum'da Eski Esnaf Teşkilatı, Yeni Teşkilat, Ticaret Odası ile Arasındaki Münasebat", *Meslek*, Sayı: 38, 1 Eylül 1925, s.18

²⁸ *Erzurum İl Yıllığı*, 1967, s.367.

²⁹ Süreyya Raif, "Erzurum'da Eski Esnaf Teşkilatı", s.18

Erzurum Ticaret Odası, incelediğimiz süreçte önemli teşebbüslerde bulunamadı. Bunun temel nedeni, belirtilen dönemde Erzurum'un iktisadi ve ticari açıdan zor bir süreçten geçmesiydi. Bu dönemde Erzurum'un içinde bulunduğu ekonomik ve ticari sorunlar oldukça kapsamlı ve karmaşıktı. Ticaret Odası'nın bu sorunların çözümü noktasında ciddi bir katkıda bulunması beklenemezdi. İkinci neden ise Ticaret Odası'nın yetkilerinin son derece sınırlı olmasıydı. Ticaret Odası, Erzurum tüccarını kayıt altına alma, bir araya getirme ve aralarında işbirliği sağlama konusunda da beklenen başarıyı elde edemedi.

Diğer taraftan Ticaret Odası'nın birkaç yıl sonra faaliyetlerine son verdi ve 1904 yılında tekrar açıldı. 10 yıl sonra başlayan I. Dünya Savaşı'nda Erzurum, önce Rus işgaline, ardından büyük bir Ermeni mezalimine maruz kaldı. Savaş nedeniyle faaliyetlerine son vermiş olan Erzurum Ticaret Odası, 1920'de tekrar açıldı.

KAYNAKÇA

BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi)

BOA, Dâhiliye Mektubî Kalemi Evrakı (DH. MKT), 1176-66; 2008-43.

BOA, Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı (Y.PRK.UM), 74-106.

Allen, W.E.D. ve Paul Muratoff, *1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, Ankara, 1966.

Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance, Report for the Year 1905 on the Trade of the Consular District of Erzeroum, London, 1906.

Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance, Report for the Year 1906 on the Trade of the Consular District of Erzeroum, London, 1906.

Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance, Turkey, Report for the Year 1894 on the Trade of the Vilayet of Trebizond, London 1895.

Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance, Report for the Year 1893 on the Trade of the Consular District of Erzeroum, London, 1894.

Düstur, Birinci Tertip, c.3.

Erzurum İl Yıllığı, 1967.

Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası, (yayımları yok), 1943.

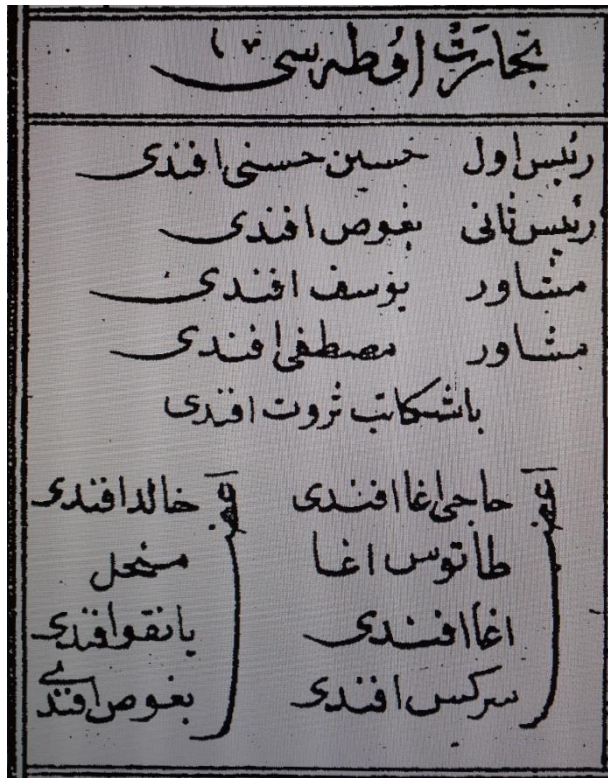
“Formation of a Chamber of Commerce at Erzeroum”, *The Chamber of Commerce Journal*, Vol. V, No: 51, 5 May 1886.

Gülsoy, Ufuk -Bayram Nazır, *Türkiye'de Ticaretin Öncü Kuruluşu-Dersaadet Ticaret Odası, 1882-1923*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2009.

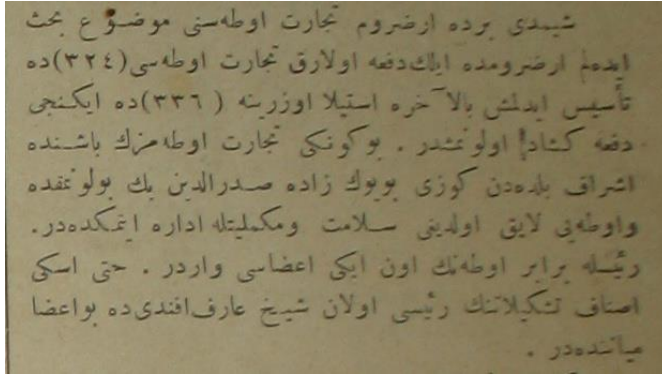
- Hakkı Nezihî, *50 Yıllık Oda Hayatı, 1882-1923*, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Neşriyatı, Sanayii Nefise Matbaası, İstanbul, 1932.
- <http://mehmetakifbal.net/2013/03/02/nemlizadeler/> (Erişim Tarihi: 8 Ekim 2020).
- Kılıç, Selami, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, İstanbul, 1998.
- Küçük, Cevdet -Tevfik Ertüzün, “Duyun-ı Umumiye”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 10, İstanbul 1994, ss. 58-62.
- Küçükkuşurlu, Murat, *Erzurum Çarşı Pazar, Eski Erzurum Çarşıları ve Üretim Mekânları*, Konya 2018.
- Küçükkuşurlu, Murat, *Geçmişten Günümüze Erzurum Hanları*, Erzurum 2020.
- Lynch, H.F.B., *Armenia, Travels and Studies*, II, London, 1901.
- Öncü, Ali Servet, “Erzurum Valisi Mehmet Emin (Yurdakul) Bey’in Erzurum-Trabzon Yollarıyla İlgili Bir Raporu (1912)”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, IV/4, 2008, s. 61-71.
- Özger, Yunus, “Erzurum Valisi Mehmed Emin (Yurdakul) Bey’in Erzurum Vilayetinin İhtiyaçları ve Gelişmesine Ait Layihası”, *Atatürk Dergisi*, V/2, Temmuz 2006, s. 115-150.
- Report for the Year 1886 on the Trade of the Vilayet of Erzeroum, Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance*, London, 1887.
- Salname-i Vilayet-i Erzurum*, Sene: 1303 (1887).
- Süreyya Raif, “Eski ve Yeni Teşkilat: Erzurum’da Eski Esnaf Teşkilatı, Yeni Teşkilat, Ticaret Odası ile Arasındaki Münasebat”, *Meslek*, Sayı: 38, 1 Eylül 1925.
- Şahin, Enis, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002.
- Trabzon Vilayet Gazetesi*, 11 Mayıs 1322.
- Yazman, Yakup Kadri, “Ticaret ve Sanayi Odaları”, *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, IX, İstanbul 1953.

EKLER

Chamber of Commerce was opened last year, but, hitherto, no more than seventy-three merchants have been registered, though there are some three or four hundred in the city. Of these, five only were entered as of the first class, and a not much larger number of the second and third classes, while the great majority is of the fourth. A Chamber of Agriculture has also been since established, but has met with no success. The fact of the matter is, that people here do not understand the aim of such institutions, and the Commercial Chamber is looked upon merely as a new species of personal tax. An English Insurance Company proposes to establish a sub-agency here, but, for similar reasons, no great business is anticipated. Trade is on the whole, nearly stationary, but shows some slight signs of improvement and progress; it is, nevertheless, stated to be 50 per cent. less than it was 20 years ago. The propinquity of Russia has led to a considerable

1. Erzurum Ticaret Odası'nın 1885'te Açıldığına Dair İngiliz Konsolos Raporu³⁰2. Erzurum Ticaret Odası'nın İlk Yöneticileri³¹

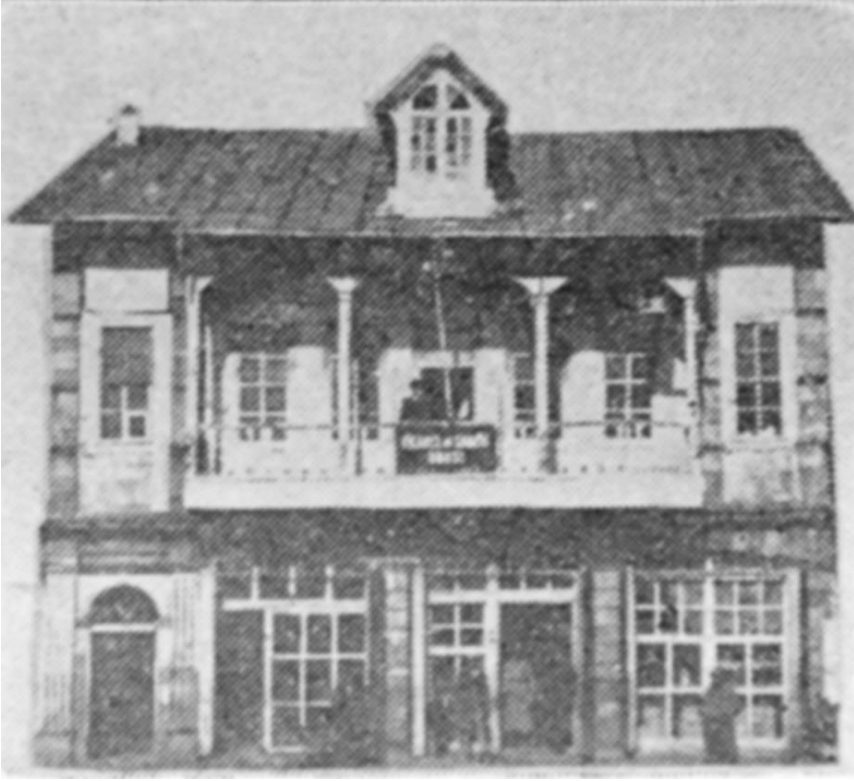
³⁰ Report for the Year 1886 on the Trade of the Vilayet of Erzeroum, Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance Serisi, London, 1887, s.4.

3. Erzurum Ticaret Odası'nın Üçüncü Kez 1920'de Açıldığına Dair Süreyya Raif'in Yazısı³²

³¹ *Salname-i Vilayet-i Erzurum*, Sene 1303, s.234.

³² Süreyya Raif, "Eski ve Yeni Teşkilat: Erzurum'da Eski Esnaf Teşkilatı, Yeni Teşkilat, Ticaret Odası ile Arasındaki Münasebat", *Meslek*, Sayı: 38, 1 Eylül 1925, s.18.

4. Ticaret Odası'nın İlk Binası (Tebrizkapı)

5. Ticaret Odası'nın İkinci Binası (Cumhuriyet Caddesi)

6. Osmanlı Bankası (Sonradan Ticaret Odası) (Alemdarzadelere Ait Bina)

7. Erzurum Ticaret Odası Yöneticileri (1928)

XIX. Yüzyılda Sakız Adası'nda Sigortacılık Sektörü

Yunus Özger

Prof. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

yunus.ozger@bozok.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-2830-9515>

MAKALE BİLGİSİ

Makale Türü	Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi	26.09.2020
Kabul Tarihi	25.12.2020
Yayın Tarihi	31.12.2020
Doi	10.52003/etut.2021.2

Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi

ETÜT, Sayı: 1, Aralık, 2020, Erzurum/TÜRKİYE

<https://dergi.erasurum.edu.tr/tarih>

Insurance Sector in Chios in 19th Century

Yunus Özger

Professor, YozgatBozok University, Faculty of Science and Literature, Department of History

yunus.ozger@bozok.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-2830-9515>

ARTICLE INFORMATION

Article Types	Research Article
Received Date	26.09.2020
Accepted Date	25.12.2020
Date Published	31.12.2020
Doi	10.52003/etut.2021.2

Erzurum Technical University, Faculty of Letter, History Journal

ETUT, Issue: 1, December 2020, Erzurum/TURKEY

<https://dergi.erasurum.edu.tr/tarih>

XIX. Yüzyılda Sakız Adası'nda Sigortacılık Sektörü

Yunus Özger

Öz

Sakız Adası, bazı kaynaklara göre Osmanlı Devleti'ne sigortacılığın girdiği ilk yerdir. Arşiv kaynaklarına göre, XIX. yüzyıl boyunca Sakız Adası'nda birçok sigorta şirketi faaliyet göstermiştir. Avusturya, İngiltere, Fransa, Yunanistan ve Romanya merkezli şirketler, sigortacılık alanında rekabet etmişlerdir. Adada uzun yıllar Dýo Aderfés isimli şirket, Osmanlı hükümetinden ruhsat almaksızın sigorta işlemleri yapmıştır. Osmanlı Hükümeti, yabancı şirketleri denetim altına almak için büyük gayret göstermiştir. Bu konuyu yasal zeminde çözmek için iç tüzük hazırlamıştır. Ancak kapitülasyonlar sebebiyle tüzük uygulanamamıştır. 1891'de Sakız Adası merkezli, Osmanlı kanunlarına bağlı Les Deux Soeurs adlı sigorta şirketi kurulmuştur. Ancak bu şirketin bir öncekinin (Dýo Aderfés) devamı olup sadece isim değiştirdiği anlaşılmıştır. Hükümet, bütün şehirlere olduğu gibi Sakız Adası'na da bir tebliğ göndermiş ve sigortacılık işlemlerinde Osmanlı Sigorta Şirketi'ni tercih etmelerini istemiştir. Bu araştırmada, Sakız Adası'nda sigortacılık yapan şirketler konusu ele alınmış ve aralarındaki rekabet üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sigortacılık, Sakız Adası, Sigorta Şirketleri

Insurance Sector in Chios in 19th Century

Abstract

According to some sources, Chios Island is the first place where insurance business entered the Ottoman Empire. According to archive sources, many insurance companies operated in Chios during the 19th century. Companies based in Austria, England, France, Greece and Romania competed in the field of insurance. For many years, the company named Dýo Aderfés carried out insurance transactions on the island without obtaining a license from the Ottoman government. The Ottoman Government made great efforts to control foreign companies. An internal regulation has been prepared to resolve this issue on legal grounds. However, the regulation could not be implemented due to capitulations. In 1891, the first insurance company, Les Deux Soeurs, based in Chios, was established under Ottoman law. However, it was understood that this company is a continuation of the previous one and only changed its name. The government sent a notification to Chios, as in all cities, and asked them to prefer the Ottoman Insurance Company in their insurance transactions. In this research, the issue of insurance companies in Chios was addressed and the competition between them was emphasized.

Keywords: Insurance, Chios, Insurance Companies.

Giriş

Sigorta kavramı, İtalyanca *sicurta* teriminden Türk diline geçmiştir. İngilizcesi “*insurance*” olan terimin Fransızca karşılığı “*assurance*”dır.¹ Osman Nuri Ergin, sigorta kavramını “*bir ücret-i muayyene mukabilinde tazmin taahhüdüyle kazadan temin manasında istimal olunmuştur*” şeklinde tanımlar. Sigortacılık fikrinin, deniz kazalarındaki artışın zararını önlemek üzere, ilk olarak XIV. yüzyılda İtalya’da ortaya çıktığını söyler.² Gerçekte denizcilik, ticaret ve sigortacılık arasında doğrudan bir ilişki vardır. Deniz ticaretinin geliştiği ülkeler ya da şehirlerde sigorta şirketlerinin teşekkülü doğal karşılanır. Bu yönüyle Avrupa’da olduğu gibi İslam dünyasında da kurulan ilk sigorta çeşidi, *sigorta-ı bahri* olarak tanımlanan deniz sigortacılığıdır.³ Sektörün Osmanlı topraklarına girişi, Batı’ya göre oldukça geç tarihte gerçekleşti. Osmanlı şehirlerinde dış ticaretle uğraşan kesimler, Batı’da tüccarın mallarını sigortalatma uygulamalarını takip ederek, benzer içimde deniz sigortası talep ettiler. İngiltere ve Fransa’nın bir süre sonra sigortayı zorunlu tutması, söz konu talebi arttırdı.⁴ Bunun neticesinde XIX. yüzyıl ortalarında, Osmanlı şehirlerinde yabancı sigorta şirketlerinin gücü hissedilir dereceye yükseldi.

Ege Denizi’nin beşinci büyük adası olan Sakız, 1566 yılında Piyâle Paşa tarafından çatışmasız ele geçirildi ve 1913’e kadar Osmanlı hâkimiyetinde kaldı. İdari olarak müstakil sancak şeklinde Kaptan Paşa Eyaleti’ne bağlandı ve bu yapı uzun süre devam etti. Tanzimat reformları sürecinde 1849’da Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayetine dâhil edildi.⁵ Sakız, daha Osmanlı fethinden önce 1513’te İngiliz konsoloslğunun kurulduğu önemli bir ticari üs ve tedarik merkeziydi.⁶ Donanmanın marangoz ve burgucu ihtiyacı, Rodos, İstanköy ve Meyis ile birlikte buradan temin edilirdi.⁷ Osmanlı yönetimi, adanın bu potansiyelini geliştirmek için

¹ Ahmed Reşid, *Hukuk-ı Ticaret*, Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi Matbaası, İstanbul 1312, s. 366.

² Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, cilt III, Dersaadet Matbaası, Dersaadet 1330, s. 806.

³ Vardit Rispler Chaim, “Insurance and Semi-Insurance Transactions in Islamic History Until the 19th Century”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 34, No. 3 (1991), p.157.

⁴ Murat Baskıcı, “Osmanlı Anadoluşunda Sigorta Piyasası: 1860–1918”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. 57, sayı 4, Ekim-Aralık 2002, s. 3.

⁵ Ali Fuat Örenç. “Sakız Adası”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXXVI, İstanbul 2009,s.6.

⁶ David O’Byrn, “Britain and Turkey - A Long Running Relationship”, *Insight Turkey*, May 1997, No. 5 (May 1997), p. 113.

⁷ Fatma Şimşek, “19. Yüzyılın İkinci Yarısında Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayetinde Kaçak Gemi Yapımı”, *Bellekten*, Nisan 2019, cilt LXXXIII, sayı 296, s.202.

ticaret erbabına büyük kolaylıklar sağladı.⁸ XIX. yüzyıl başlarında yelkenliden buharlıya dönüşen gemi teknolojisine ayak uydurmaları ve yeni tip gemiciliği öğrenmeleri için adada bir deniz mektebi açıldı.⁹

1.Sakız Adası ve Sigortacılık

Sakız Adası, sigortacılık açısından önem arz eden bir yerdi. Sakızlı Rum tüccar, 1770'lerde Livorno ve Trieste'de açılan sigorta şirketlerinde aktif rol oynuyorlardı. 1850'lerde adada iki sigorta şirketi faal iken, 1877'de bu sayı beş-altıya çıkmıştı.¹⁰ Jeopolitik konumundan olsa gerek, bazı kaynaklar Osmanlı'ya sigortacılığın ilk girişi yerinin Sakız Adası olduğunu ifade etmektedirler.¹¹

Osmanlı Arşivinde, Sakız Adası'nda sigortacılık işlemleriyle ilgili şimdilik rastlanılan ilk belge 1860 tarihlidir. Bu tarih, aynı zamanda Osmanlı ülkesinde ilk defa deniz sigortasıyla ilgili hükümlerin yer aldığı Ticaret Kanununun çıkış tarihidir.¹² Karşılaşılan belgede adanın sigorta ile anılması pek de olumlu değildir. Mesele, Avusturya menşeli Trieste Sigorta şirketine bağlı Saint Corci isimli bir yük gemisinin adada karaya oturması sırasında, gemi mallarından bir kısmının ada sakinleri tarafından izinsizce alınmasıyla ilgilidir.¹³ Yaşanan olumsuz hadise üzerine, şirketin bağlı bulunduğu Avusturya elçiliği, derhal olaya müdahil oldu. Hadisenin soruşturulmasını ve suçluların ortaya çıkarılmasını istedi. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti, gereği için Cezayir-i Bahr-i Sefid mutasarrıfı ile Sakız Kaymakamına emir gönderdi. Ardından alınan mallar iade edildi ve şirket de

⁸ Filiz Yaşar Keskin, *Bir Osmanlı Adasında Toplum ve Ekonomi (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla Sakız)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2013, s.32.

⁹ Ali İhsan Gencer, "Sakız Adası'nda Açılan Özel Bahriye Mektebi", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı 8-9, İstanbul 1980, s.103-104.

¹⁰ Hakan Başarılı, *XIX. Yüzyılda Sakız Adası Ticareti*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012, s.67-68.

¹¹ "...bizde sigorta acentesi ibtida Sakız'da sonra Dersaadet'te teşekkül etmiş..."İbn Hazm Ferid, "Siyaset-i Şeriyye: Sigorta", *Beyanülhak*, cilt: II, sayı: 27, sayfa: 633-636, 23 Mart 1325.

¹² Baskıcı, "Osmanlı Anadoluşunda Sigorta Piyasası",s.5.

¹³ "...Avusturya devletine mensüb Tiryeste sigorta kumpanyasına bağlı ve räkibi olduğu kapudâne tarafından karaya düşürülmüş olan Saint Jorji ta'bir olunur bir kato birik sefinesinin humülesine Sakız Ceziresi ahalisinin ba'zıları tarafından humüle-i mezkûrenin..."BOA.(Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivleri Başkanlığı). HR. MKT (Hâriciye Mektûbi).nr. 341/26, v.2, 15 Zilhicce 1276 [4 Temmuz 1860].

şikâyetini geri çekti.¹⁴ Böylece olay, ülkeler arası bir problem haline gelmeden çözülmüş oldu.

Sakız Adası'nın sigorta ile ilk karşılaşmasının elbette bu şekilde olduğunu düşünmek doğru değildir. Ancak rutin sigortacılık işlemleriyle ilgili şimdilik başka bir vesika bulunamaması, buradaki sigortalı ilk işlem tarihinin tespitini zorlaştırmaktadır.

2.Yabancı Sigorta Şirketlerinin Faaliyetleri

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Sakız Adası'nda sigorta işlemi yapan bir kaç yabancı şirket vardı. Bunlar arasında La Badoise et Wurtembergeoise, Le Haut-Rhin, The Underwriting and Agency, Association de Londres öne çıkmaktaydı.¹⁵ Ayrıca Çetves?, L'omonía,¹⁶ Arhangelos ve Dýo Aderfés'in faaliyetleri de dikkat çekmekteydi. Özellikle Yunan sigorta şirketleri, Sakız'da aktif rol oynamaya çalışıyor, şubeler açarak sigortacılık işlemleri yapıyorlardı. Mesela Arhangelos? Şirketinin 1870'lerde temsilciliği bulunuyordu ve bu şirket, Osmanlı sancağı taşıyan Aya Nikola adlı geminin taşıdığı malzemeleri de sigorta ediyordu.¹⁷ 1882'de Romanya adlı bir sigorta şirketinin burada faal olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸ Yine ismi net olarak tespit edilemese de bir İngiliz sigorta şirketinin Sakız'da temsilcisinin olduğu ve bu kişinin söz konusu

¹⁴“...bu bâbda medhali olanların seri'ân istindâk olunup eşyâ-yı mezkûre istirdâd olunması...haklarında sigorta şirketi kumpanya acentesi iddi'âsından vazgeçtiği kimesneler hakkında...” BOA. HR. MKT. nr.356/98, 7 Cemaziyelevvel 1277 [22 Kasım 1860].

¹⁵Başarılı, “XIX. Yüzyılda Sakız Adası Ticareti”, s.69.

¹⁶“...ruhsat-ı resmîye istihsâl eylemeleri için vilâyetçe bir müddet-i münâsibet a'yînive ...ruhsat-ı resmîye istihsâl edemedikleri hâlde zıkr olunan şirketlerin sûret-i kat'iyede olarak men'i ve ilgâsı husûsu ...” BOA. DH.MKT (Dâhiliye Mektûbi) nr. 1871/ 109, v.3, 14 Eylül 1307 [26 Eylül 1891].

¹⁷“...Yunanistan'da bulunan Arhangelos? nâm sigorta kumpanyasının bundan akdem sigorta etmiş olduğu Osmanlı sancağını hâmil Aya Nikola nâmında bir kut'a sefinenin kapudâni Halkiya'nın ...mezkûr kumpanyanın Sakız Ceziresinde bulunan acentesiyle ...” BOA. HR. MKT.nr. 760/96, 8 Recep 1289 [11 Eylül 1872].

¹⁸“...Sakız'da tevellüd etmiş ...Polemidi nâm kimsenin tahkik-i taâbi'iyeti hakkında cereyân etmekte olan... merkûm ile Romanya Sigorta kumpânyası beyninde olan da'vânın...”BOA. HR. UHM (Umûr-ı Hukûk-ı Muhtelita Müdüriyeti), nr. 227/73, v.5, 16 Eylül 1298 [28 Eylül 1882].

şirketin Rodos ve Kalimnos'da şube açması için girişimlerde bulunduğu görülmektedir.¹⁹

1890'larda sigortacılık aktivitesi en büyük şirket, yine bir Yunan deniz sigorta şirketi idi. Şirketin adı, hem döneme ait arşiv belgelerinde hem de sonraki devirlerde arşiv personelinin işlediği kataloglarda (ديو ادليفه) “Divadlife- Divadelf” olarak telaffuz ediliyordu. Konuyla ilgili neredeyse bütün belgelerde şirket ismi bu şekilde geçiyordu. Ancak rastlanılan bir başka vesikada, şirketin adının Yunan dilinde “iki kız kardeş” manasına geldiği yazılıdır.²⁰ Yunanca sözlüklerde “iki kız kardeş” kelimesinin karşılığı “dýo aderfés” (δύο αδερφές) olarak yer alır.²¹ Buradan açıkça anlaşılacağı üzere, orijinal adı *dýo aderfés* olan şirket adı, telaffuzdan kaynaklı olarak (ديو ادليفه) “Divadlife- Divadelf” şeklinde işlenmiştir. Bir belgede ise aynı şirketin adı yine telaffuz hatası olarak “The White Sea” olarak kaydedilmiştir.²²

Dýo Aderfés Şirketinin faal olduğu dönemde yürürlükteki Osmanlı mevzuatına göre; yabancı şirketlerin faaliyet yapabilmeleri, Osmanlı hükümetinden resmi ruhsat almalarına bağlıydı. Fakat mezkûr şirket, bu izni almamıştı. Üstelik sözleşme hükümleri, Osmanlı kanunlarına değil Yunan kanunlarına bağlıydı. Bu nedenle birkaç açıdan mahzurlu görüldüğünden faaliyetleri askıya alındı.²³ Aslında bu şirketle aynı durumda olan ve ruhsatsız olarak yaklaşık otuz kırk seneden beri sigortacılık işlemleri yaptığı belirtilen Çetves? ve L'Omonia adlı iki şirket daha vardı. Osmanlı Hükümeti, ada halkının deniz ticaretiyle geçimlerini sağladıklarını bildiğinden, söz konusu şirketleri lağvetme yoluna gitmedi ya da gidemedi. Diğer taraftan hükümet, resmi izin olmadığında gemi sahibi tüccarın sigorta şirketleriyle yaşaması muhtemel sorunların tam olarak çözülemeyeceğini de hesaba katmak zorundaydı. Bu nedenle

¹⁹ “...Londra sigorta şirketlerinden biri nâmına Kalimnos ve Rodos'da şu'be teşkiline dâ'ir mezkûr şirketin Sakız'daki adamı tarafından tanzîm...” BOA. DH. MKT. nr.207/ 60, v.6, 1 Mart 1310 [13 Mart 1894].

²⁰ BOA. ŞD (Şûrâ-yı Devlet). nr.3013/69, 4 Safer 1320 [13 Mayıs 1902].

²¹ Sözü edilen iki kız kardeş kelimesinin Yunanca sözlüklerdeki karşılığı “dýo aderfés” (δύο αδερφές) dir. Bkz. <https://turkce-yunanca.cevirsozluk.com/#tr|el|iki%20k%C4%B1z%20karde%C5%9F%0A>. 28.12.2020.

²² BOA. DH. MKT. nr.1804 /18, 17 Kanun-ı sani 1306 [29 Ocak 1891].

²³ “...Sakız Ceziresinde te'mînât-ı bahriyeye mahsûs olarak bilâ me'zûniyet teşkil olunmuş olan Divadlife [dýoaderfés] nâm bahri sigorta şirketinin mukâvele nâmesi Yunan devleti kavânîni ahkâmına tefikân olunmuş olmasına mebnî icrâ-yı mu'âmeleye me'zûn bırakılması câ'iz olamayacağı...” BOA. DH. MKT. nr. 1871/ 109, v.1, 14 Eylül 1307 [26 Eylül 1891].

bir orta yol bulma arayışına gitti. Kesin kurallar koyarak lağvetme yerine, ek süre vererek ruhsat almalarını temine çalıştı. Süre sonunda izin almazlar ise lağvedileceklerdi.²⁴

Dýo Aderfés, tanınan sürede gerekli düzenlemeleri yapmadı. Muhtevası bilinmemekle beraber, ortakları arasında da anlaşmazlık çıktı. Bu gelişmeler ardından zaten istenilen resmi işlemleri yapmayan, özellikle Yunan kanunlarına göre tanzim edilmiş meselesini tashih etmeyen şirketin muamelesi, Sakız Ticaret Mahkemesince feshedildi.²⁵ Özellikle Osmanlı kanunlarına tabi olma hususundaki dirençleri, hükümet tarafından “*icrâ-yı mu‘âmeleye me‘zûniyeti, tecviz olunur mevâddan olmadığı*” şeklinde değerlendirildi. Kısacası bunun kabul edilebilir bir husus olamayacağı belirtildi ve bu nedenle feshine karar verildi. Ancak mezkûr şirket, kararı kabul etmedi. Sakız Adası'nda sigortacılık işlemlerine tekrar başlamak için yeni bir başvuru daha yaptı. Meseleyi inceleyen ilgili kurullar, mevzuat gereği anonim şirketlerin Osmanlı hükümetinden ruhsat alarak kurulabileceklerini aksi halde bunun mümkün olamayacağını söylediler.²⁶ Böylece yeniden kuruluşa onay vermediler. Sonraki evrede şirketin yeni itirazları oldu. Dersaadet Ticaret Mahkemesi, yaptığı değerlendirme sonrasında şirketin yeniden açılmasına karar verdi ve durumu Sakız Bidayet Mahkemesi başkanlığına bildirdi. Sakız Mutasarrıflığı, şirketin şartnamesinin Yunan kanunlarına bağlı olması nedeniyle işlem yapmasının uygun olamayacağını söyledi. Bunun üzerine mesele Adliye Nezareti'ne taşındı. Cereyan eden yazışmalarda, anonim şirketlerin Osmanlı hükümetinin ruhsatıyla işlem yapabilecekleri tespiti tekrar yapıldı ve mahkemenin de bu doğrultuda karar verdiği ifade edildi. Adliye Nezareti, söz konusu kararın şirketin orada idareten muamele icrasına engel olamayacağını; Osmanlı Devleti hukukuna zarar verici nitelikte olan mukavelenamesinin değiştirilmesi işleminin idareye ait bulunduğunu açıkça beyan etti. Durumu Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayetine tebliğ ederek, tekrar faaliyetine izin verilmesini

²⁴ “...ruhsat-ı resmîye istihsâl eylemeleri için vilâyetçe bir müddet-i münasibe ta‘yînive ...ruhsat-ı resmîye istihsâl edemedikleri hâlde zikrolunan şirketlerin sûret-i kat‘iyyede olarak men‘i ve ilgâsı husûsü ...” BOA. DH. MKT. 1871-109, v.3, 14 Eylül 1307 [26 Eylül 1891].

²⁵ “...hissedârâm beyninde tahaddüs eden münâza‘a üzerine Sakız Ticâret Mahkemesince mu‘âmelesi fesh ve ta‘dil edilmiş olan Divadlife nâm bahri sigorta şirketinin...” BOA. DH. MKT.1775-30, 15 Teşrin-i evvel 1306 [27 Ekim 1890].

²⁶ “...anonim şirketlerin hükümet-i seniyyenin ruhsatıyla teşekkül edebileceği ...” BOA. DH. MKT. 1785-13, 14 Teşrin-i sani 1306 [26 Kasım 1890].

istedi. Vilayet yönetimi, mahzurlarını ortaya koyarak bu şekilde sigortacılık yapılmasına karşı çıktı. Bir müddet kendilerine süre verilmesi ve resmi ruhsat almalarının temin edilmesine tekrar imkân verilmesi, şayet bu olmadığı takdirde sözleşmelerinin feshedilmesinin en makul çözüm olacağını bildirdi.²⁷ Böylece şirkete gönülsüz de olsa yeniden çalışma izni verildi.

Kurumların meseleyi bu şekilde alttan almalarının sebebi, sigortacılığın en büyük problemleri taraflarından biri olan kapitülasyonlar idi. Esasında yaşanan sorun, Osmanlı coğrafyası açısından kronikleşmişti. Avrupa şehirlerinde kurulu şirketler, sadece Sakız Adası'nda değil, diğer Osmanlı kentlerinde de izinsiz faaliyette bulunuyor ve devlet bunları zabt u rapt altına almak istiyordu. Bunun için bir yasal düzenleme yapılması zaruri idi. Fakat şirketler, her defasında kapitülasyonları gerekçe göstererek buna direniyorlardı. Tüccar ve şirket arasında muhtemel mahkemelik meselelerde, şirketler kendi iç tüzüklerine dayanarak, davaların şirket genel merkezinin bulunduğu kendi ülkelerinde görülmesini istiyorlardı. Mahkemeye gitmeye yanaşmıyorlar, aleyhlerine bir karar verilmesi durumunda talep edilen paranın genel merkezdeki sandıktan tahsilini istiyorlardı. İşte bu nedenlerle hükümet ile sigorta şirketleri arasında yıllarca sürüp gidecek olan yasal düzenleme tartışması bir türlü çözüme kavuşturulamıyordu. Meselenin halli için ilk olarak 7 Aralık 1887 [23 Teşrin-i sani 1303] tarihinde “*Memâlik-i Ecnebiyede Teşekkül eden Anonim Şirketlerin Memâlik-i Devlet-i Aliyyede İcrâ-yı Mu'âmelât İçün Güşâd veyahut Ta'yîn Edecekleri Acenteler Hakkında Nizâm-nâme*” adlı tüzük çıkarılmıştı.²⁸ Ancak İstanbul'daki bazı yabancı elçiliklerin kanun dışı itirazları ve yine kapitülasyonları bahane göstermeleri nedeniyle bir türlü uygulama imkânı bulamamıştı.²⁹ Osmanlı Hükümeti, bir yandan tüzüğü uygulamaya çalışırken, öte yandan genel merkezleri Osmanlı kentlerinde bulunan ve Osmanlı kanunlarına tabi olan şirketlerin kurulmasını teşvik ediyordu. İşte bu bağlamda Sakız Adası'nda yeni bir şirketin kuruluş süreci başlatıldı.

²⁷ “...gerek bunun gerek sâlifü'z-zıkr iki şirketin ruhsat-ı resmîye istihsâl eylemeli için bir müddet-i münâsibe ta'yîniyle ...” BOA. DH. MKT, 1804-18, 17 Kanun-ı sani 1306 [29 Ocak 1891].

²⁸ Yunus Özger, *Sultan II. Abdülhamid Döneminde Sigorta Sektöründe Milli Yapılanma Osmanlı Sigorta Şirketi*, İdeal Yayınları, İstanbul 2017, s. 200-201.

²⁹ Fatih Kahya, *Osmanlı Devleti'nde Sigortacılık*, Libra Yayınları, İstanbul 2010, s.214.

3.Les Deux Soeurs Şirketinin Kuruluşu

Dýo Aderfés şirketinin Osmanlı hükümetinden resmi izin almaması ve Osmanlı kanunlarına tabi olmaması gerekçesiyle sözleşmesi feshedilmişti. Bunun üzerine yönetim merkezi Sakız Adası'nda bulunan yeni bir sigorta şirketi kurulması fikri doğdu. Gelişmeler sonrasında 1890 senesinde “Les Deux Soeurs” isimli, her türlü deniz kazasına karşı sigortacılık yapmak üzere yeni bir sigorta şirketi kurulması teklifi ortaya çıktı.³⁰

Les Deux Soeurs deniz sigorta şirketinin tüzüğü, yönetim kurulu vekili Yorgaki Apostolidi ve Mihalaki Çelebidi imzasıyla Ticaret Nezareti'ne sevk edildi. Burada Ticaret İdaresi Encümen Nezareti tarafından incelendi. İlgili kurul, nizamname layihasını matbu Osmanlı anonim şirketler nizamnamesine uygun buldu.³¹ Ardından bürokratik teamüller gereği, Şura-yı Devlet'e oradan Meclis-i Vükelaya sevk edildi. Şurayı Devlet Tanzimat Dairesi, tüzüğü baştan sona tetkik etti. Şirketin deniz kazalarıyla ilgili sigorta işlemleri yapacağı, tüzük layihasının usule uygun olduğu görüldü. Ancak üyelerden birisi, bu tür şirketlerin halktan göreceği rağbetin, şirketin mali durumuyla doğrudan ilgili olduğunu söyledi. Bunun için itibari sermayesinin %10'u ile yetinilmeyip en az 1/3'ü tedarik edildikten sonra sigortacılık işlemlerine başlanması gerektiğini, ayrıca ihtiyat akçesi tutarının %10'dan % 20'ye yükseltilmesi gerektiğini bildirdi. Ardından meseleyi ele alan Meclis-i Vükela üyeleri de bu görüşü aynen benimsedi. Şirket sermayesinin 50 bin liraya yükseltilmesini istedi.³² Bu tadilatlar sonrasında karar metni Sadarete sevk edildi. Mevzuat açısından herhangi bir sorun gözükmeyen iç tüzük, Sadrazam Kamil Paşa tarafından iradesi alınmak üzere 2 Temmuz 1891'de padişah II. Abdülhamid'e takdim edildi.³³ Ancak kısa sürede olumlu bir irade çıkmadı. Yaklaşık üç ay sonra Kamil Paşa, 21 Ekim 1891'de yeni bir tezkire daha gönderdi. Bu defa sekiz gün sonra padişah II. Abdülhamid'in olumlu iradesi

³⁰ “...her nev'i kazâ ve muhâtarât-ı bahriyeye karşı sigorta mu'âmelâtını te'mîn etmek üzere Sakız'da le de sur (Les Deux Soeurs) 'unvânıyla bir Osmanlı anonim sigorta şirketi teşkil ve ihdâs edilmiş olduğundan...” BOA. ŞD,1190-36, v.1, 21 Ağustos 1306 [2 Eylül 1890].

³¹ “...bi't-tetkik esâsen anonim şirketleri matbû' numunesine muvâfik...” BOA, ŞD, 1190-36, 21 Ağustos 1306 [2 Eylül 1890].

³² “...şirket-i mezkûre sermâyesinin mîkdârı elli bin liraya iblâğ olunmakla ...” BOA. İrâde Meclis-i Mahsûs (İ. MMS.) nr. 126-5397, v.1-2, 24 Ağustos 1306 [5 Eylül 1890].

³³ “...tezkire-i senvâverî ile bi't-takdîm istizân-ı keyfiyet olunmuştu mu'âmele-i lâzimenin icrâsı için mürâccâ'at ve istidâ'â vuku 'bulmakta olduğundan ol-bâbda her ne vechle emr u fermân buyurulur ise ...” BOA. Yıldız Sadâret Husûsi Ma'rûzât (Y.A.HUS), 248-78, 25 Zilkade 1308 [2 Temmuz 1891].

alındı.³⁴ Böylece deniz ticareti açısından önemli bir konumda bulunan Sakız Adası tüccar ve sakinleri, Osmanlı kanunlarına tabi bir sigorta şirketine kavuşmuş oldular.

Klasik Osmanlı Anonim Şirketler tüzüğüne uygun biçimde tanzim edilen şirket iç tüzüğü 8 fasıl ve 42 maddeden oluşuyordu. İlk fasıl, şirketin kuruluşu, maksadı ve genel merkezinin bulunduğu şehirle ilgiliydi. Şirket, her türlü deniz tehlikesine karşı sigortacılık işlemi yapacaktı. Kurucuları Mösyö Jan Çaçaronisi, Jan Kofupandisi, Dimitriyos Patayasi, Tivzorn Nikolaki, Konstantin Mavrodisi idi. (1.md). Şirketin en önemli özelliklerinden birisi, tabiiyeti sıfatıyla Osmanlı Devleti kanun ve nizamlarına tabi olmasıydı. (2.md). Şirketin genel merkezi, Sakız Adası olacaktı. Ancak diğer Osmanlı şehirlerinde ve yabancı ülkelerde de şube açabilecekti. (3.md). Diğer birçok anonim şirket kendisine yaklaşık 30 yıl ömür biçmişti, hizmet süresi 1 Temmuz 1910 tarihine kadar olacaktı. (4.md). Şirketin sermayesi 50 bin Osmanlı lirasından ibaretti. Sermaye 1600 hisseye ayrılacaktı. (5.md). Senetlerin bir tarafı Türkçe, diğer tarafı Rumca lisanlarında olacaktı. (6.md). Bu uygulama, esasında şirketin “milli” niteliğinin önemli bir göstergesiydi.

Tüzüğün zeyil kısmı, “*şurası mukarrerdir ki, Sakız'da Les Deux Soeurs 'unvânıyla teşekkül eden, sene-i câriye ibtidâsına kadar icrâ-yı mu'âmele etmiş ve müddetinin inkızâsı hasebiyle fesh edilmiş olan sigorta-ı bahri kumpanyasının hukuku, iş bu şirkete devr ve intikâl etmiştir...*”³⁵ şeklinde çok önemli bir ayrıntıya yer vermişti. Burada yeni kurulan şirketin, aslında sadece isim değiştirdiği ve daha önce sigortacılık yapan ancak ruhsat alamadığı için sözleşmesi feshedilen *dýo aderfês* şirketinin devamı olduğu beyan ediliyordu. Nitekim bu hüлле yöntemi, devletin ilgili kurumlarınca da fark edildi. Ardından bazı problemlere yol açtı. Mesela devir işlemi öncesinde *dýo aderfês* şirketinin mahkûm olduğu nakdi para cezası, daha sonra Düyun-ı Umumiye tarafından, hukuku devredildiği gerekçesiyle Les Deux Soeurs şirketinden istendi.³⁶ Şirket yönetimi, aralarında bir ilişki

³⁴ “...iş bu tezkire-i sâmiye-i sadâretpenâhileri üzerine mücebince irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenâhi ...” BOA, İ. MMS, 126-5397, v.13, 17 Teşrin-i evvel 1307 [29 Ekim 1891].

³⁵ BOA, İ. MMS, 126-5397, v.13, 17 Teşrin-i evvel 1307 [29 Ekim 1891].

³⁶ “...Sakız'da müteşekkel olup fesh edilen sigorta şirketinin hukuku ahiren teşekkül eden Le de sur (Les Deux Soeurs) nâm anonim Osmanlı bahri sigorta şirketine intikâl etmesinden dolayı şirket-i 'atikanın bâ i'lâm mahkûm olduğu cezâ-yı nakdinin düyun-ı 'umûmiye idâresince şirket-i cedüdeden talep edilmekte olduğu...” BOA, ŞD, 3013-69, v.3, 4 Safer 1320 [13 Mayıs 1902].

olmadığını ima ederek borcu üstlenmek istemedi. Ticaret ve Nafia Nezareti, *hak ve menfaatlerin devredildiği gibi, taahhütlerin de aynen intikal edeceği* savıyla hareket ederek itirazı kabul etmedi. Ticaret Bakanlığı, yaptığı açıklamada şirketlerin sadece isimlerinin farklı olduğunu, isimlerin anlamlarının bile aynı olduğuna dikkat çekti. Gerçekte de ilk şirketin adı (dýo aderfés), Yunanca'da "iki kız kardeş" anlamına geliyordu. İkinci şirketin adı (*Les Deux Soeurs*) ise Fransız'ca da iki kardeş (iki hemşire) manasına geliyordu. Bu nedenle bakanlık haklıydı ve söz konusu cezayı yeni şirketin ödemesi gerekirdi.

Yaşanan bu örnek vaka, esasında sigorta sektörünün aşılamayan problemlerinden biriydi. Osmanlı Hükümeti, sigorta şirketlerini denetim altına almak istiyor, ancak şirketler çeşitli yöntemlerle bundan kurtulmanın yollarını arıyorlardı. Ülke geneline yayılan bu ecnebi şirket egemenliğini istediği gibi çözemeyen hükümet, bu defa radikal bir karar alarak yeni bir teklif üzerinde tartıştı. II. Abdülhamid'in büyük destek verdiği öneri, genel merkezi İstanbul olan ve Osmanlı kanunlarına bağlı yeni yerli bir sigorta şirketinin kurulmasını öngörmekteydi. Bu çabalar neticesinde 1892'de İstanbul merkezli Osmanlı Umum Sigorta Şirketi kuruldu ve kısa sürede ülke genelinde örgütlenecek sigortacılık işlemlerine başladı.³⁷

İlk yerli sigorta şirketi olarak ünlenecek olan Osmanlı Sigorta Şirketi, diğer şehirlerde olduğu gibi Sakız Adası'na da şube açtı. Mösyö Frederik Teriko'yu temsilci olarak atadı.³⁸ Osmanlı Sigorta Şirketini, adeta devletin bir sigorta şirketiymiş gibi sahiplenen hükümet, ülke geneline talimatlar göndererek, ecnebi şirketler yerine sigorta işlemlerinde bunun tercih edilmesini tavsiye etti. Bu bağlamda 26 Şubat 1902 tarihinde Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayetine hitaben bir emir gönderdi. Ruhsatsız şube ve acenteler açan yabancı şirketlerin emniyet ve itibar derecelerinin bilinemediğine vurgu yaptı. Devamında üzerinde yıllardır çalışılan ve bir türlü çıkarılamayan anonim şirketler nizamnamesi yürürlüğe konulana kadar, Sakız Adası'nda ecnebi şirketlerle sigorta sözleşmesi

³⁷ Özger, *Osmanlı Sigorta Şirketi*, s.92.

³⁸ "...Osmanlı sigorta şirketi tarafından Sakız şehrinde güşâd olunan şu 'beye Mösyö Frederik Teriko nâm zâtın ta 'yîn olunduğu..." BOA, DH. MKT, 2408-100, 16 Eylül 1316 [29 Eylül 1900].

yapılmamasını ve bunun halka duyurulmasını istedi.³⁹ Böylece isim değiştirme cihetiyle faaliyet izni koparmaya çalışan *Les Deux Soeurs* şirketine de bir yönüyle itibar edilmemesi, tüm işlemlerde Osmanlı Sigorta Şirketi'nin tercih edilmesi istenmiş oldu.

Osmanlı Hükümeti, denetime tabi Osmanlı Sigorta Şirketinin piyasaya tam anlamıyla hâkim olmasını teşvik etti. Bir yandan bu tür tebliğler gönderirken, öte yandan denetime tabi olmak istemeyen yabancı şirketlerin faaliyetlerini bir şekilde engellemeye çalıştı. Mesela Balkan sigorta şirketi müdür muavini Mösyö Mihail Sarakof'un İstanbul, Selanik ve Üsküp'te şube açmak için yaptığı başvurusu reddedildi. Bulgar Milli Bankası müdürünün Selanik Manastır'da ticari araştırmalar yapmak isteği geri çevrildi.⁴⁰ Böylece hem Sakız Adası hem de diğer Osmanlı kentlerinde, yabancı sigorta şirketlerinin etkinliği ve piyasa hâkimiyeti kontrol altına alınmaya çalışıldı. Ancak şirketlerin rekabeti, adanın elden çıkışına kadar devam etti.

Sonuç

Buharlı gemilerin deniz taşımacılığında kullanımı, uluslararası nakliyatı kolaylaştırmıştır. Gemi kazaları ve korsan saldırıları, sektörün karşılaştığı büyük risk idi. Sigorta şirketleri, bu rizikoyu azaltmak amacıyla tüccarın talebi doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Bu kısa çalışmada görüldüğü üzere, sigorta şirketlerinin rağbet ettiği yerler liman kentleridir. Sakız Adası, bu yönüyle öne çıkmıştır. Avrupa menşeli şirketlerin ilk şube ve acente açtıkları, Osmanlı toplumunun sigortacılıkla karşılaştığı ilk yerlerden biri olmuştur. Coğrafi konum ve ticari potansiyeli nedeniyle Sakız Adası, XIX. yüzyıl boyunca sigorta kumpanyalarının rekabet ettiği bir alan haline gelmiştir. Osmanlı Hükümeti, Sakız'da yabancı şirket tahakkümünü kırmak için çeşitli tedbirler almıştır. Şirketler

³⁹ "...ecnebi sigorta kumpanyaları bilâ ruhsat şu'be ve acenteler güşâd etmekte olduklarından bunların derece-i emniyet ve i'tibârları meçhûl olmasıyla anonim şirketleri nizâmnâmesinin mevki '-i tatbiki vaz'ına değîn ecnebi sigorta şirketleri ile 'akd-ı mukâvelât olunmamasının ahaliye i'lâmî..." BOA, DH.MKT,2593-75, 17 Şubat 1317 [26 Şubat 1902].

⁴⁰ "...Bulgarların böyle şubeler güşâdı teşebbüsünde bulunmaları oralardaki Bulgar teba'a-i şahânenin bu sûretle de ifsâdı için yeni tertibden ibâret olacağı melhûz bulunduğuna mebnî müraca'ât vukû'unda geçiştirilmesi...", BOA, Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV), 94-6, 15 Aralık 1897.

ise piyasa üzerindeki imtiyazlarını kaybetmemek için mücadele vermişlerdir. Bunun için mevzuat boşluklarından yararlanmışlar, iç tüzüklerinde yaptıkları değişikliklerle zorunlu tutulan uygulamalara şeklen bağlı kalmışlardır. Sektörün doğrudan alakalı olduğu kurumlar, sorunları çözme hususunda bazen farklı yöntemler geliştirmişlerdir. Adadaki ticaretin sekteye uğrama riskini gözeterek karar almışlar, sözleşmeleri feshetmek yerine, tüzüklerinde problem bulunan şirketlere süre tanınması usulünü benimsemişlerdir. Sakız Adası özelinde sektörde yaşanan temel problem, yabancı şirketlerin denetimi meselesidir. Bağlı buldukları devletlere öteden beri verilmiş olan imtiyazlar, hükümeti bu konuda kısıtlamıştır. Bu durum, ticari açıdan denge siyaseti güdülmesine yol açmıştır. Yabancı şirketler, hukuken kontrol altına alınamayınca, bu defa onlarla rekabet edecek “yerli” şirketler devreye sokulmuştur. Ancak rekabet, ada elden çıkana kadar devam etmiştir.

KAYNAKÇA

1.Arşiv Vesikaları

BOA, (Başkanlık Osmanlı Arşivi).

BOA, DH. MKT (Dâhiliye Mektûbî Kalemi Evrakı) 207-60; 1775-30; 1785-13; 1804-18; 1871-109; 2408-100, 2593-75.

BOA, HR. MKT (Hâriciye Mektûbî Kalemi Evrakı) 341-26; 356-98; 760-96.

BOA, HR. UHM (Umûr-ı Hukûk-ı Muhtalita Müdüriyeti Evrakı), 227-73.

BOA, İ. MMS (İrâde Meclis-i Mahsûs), 126-5397.

BOA, MV (Meclis-i Vükelâ Mazbataları), 94-6.

BOA, ŞD (Şûrâ-yı Devlet Evrakı), 1190-36; 3013-69.

BOA, Y.A.HUS (Yıldız Sadâret Husûsi Ma'rûzât), 248-78.

2.Kitap ve Makaleler

Ahmed Reşid, *Hukuk-ı Ticaret*, Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi Matbaası, İstanbul 1312.

Baskıcı, Murat, “Osmanlı Anadoluşunda Sigorta Piyasası: 1860–1918”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. 57, sayı 4, Ekim-Aralık 2002, ss. 1-33.

Başarılı, Hakan, *XIX. Yüzyılda Sakız Adası Ticareti*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.

- Chaim, Vardit Rispler, “Insurance and Semi-Insurance Transactions in Islamic History Until the 19th Century”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 34, No. 3 (1991), pp. 142-158.
- Ergin, Osman Nuri, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, c. III, Dersaadet Matbaası, Dersaadet 1330.
- Gencer, Ali İhsan, “Sakız Adası’nda Açılan Özel Bahriye Mektebi”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı 8-9, İstanbul 1980, ss.103-116.
- İbn Hazm Ferid, “Siyaset-i Şerriyye: Sigorta”, *Beyanülhak*, cilt: II, sayı: 27, 23 Mart 1325, ss. 633-636.
- Kahya, Fatih, *Osmanlı Devleti ’nde Sigortacılık*, Libra Yayınları, İstanbul 2010.
- Keskin, Filiz Yaşar, *Bir Osmanlı Adasında Toplum ve Ekonomi (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla Sakız)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2013.
- O’Byrn, David, “Britain and Turkey - A Long Running Relationship”, *Insight Turkey*, May 1997, No. 5 (May 1997), pp. 113-118.
- Örenç, Ali Fuat, “Sakız Adası”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 36, İstanbul, 2009, ss.6-10.
- Özger, Yunus, *Sultan II. Abdülhamid Döneminde Sigorta Sektöründe Milli Yapılanma Osmanlı Sigorta Şirketi*, İdeal Yayınları, İstanbul 2017.
- Şimşek, Fatma, “19. Yüzyılın İkinci Yarısında Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayetinde Kaçak Gemi Yapımı”, *Belleten*, Nisan 2019, cilt LXXXIII, sayı 296, 2020. ss.201-207.

Yeniçeri Teşrifat Mecmuası (Transkripsiyon ve Değerlendirme)

Abdulkasim Gül

Dr.

akg_1980@hotmail.com

<http://orcid.org/0000-0003-3916-1509>

MAKALE BİLGİSİ

Makale Türü	Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi	2.11.2020
Kabul Tarihi	9.12.2020
Yayın Tarihi	31.12.2020
Doi	10.52003/etut.2021.3

Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
ETÜT, Sayı: 1, Aralık, 2020, Erzurum/TÜRKİYE
<https://dergi.erasmus.edu.tr/tarih>

Janizary Protocol Journal (Translation and Critics)

Abdulkasim Gül

Dr.

akg_1980@hotmail.com

<http://orcid.org/0000-0003-3916-1509>

ARTICLE INFORMATION

Article Types	Research Article
Received Date	2.11.2020
Accepted Date	9.12.2020
Date Published	31.12.2020
Doi	10.52003/etut.2021.3

Erzurum Technical University, Faculty of Letter, History Journal
ETUT, Issue: 1, December 2020, Erzurum/TURKEY
<https://dergi.erasmus.edu.tr/tarih>

Yeniçeri Teşrifat Mecmuası (Transkripsiyon ve Değerlendirme)

Abdulkasim Gül

Öz

Literatürde *Yeniçeri Teşrifat Mecmuası* olarak bilinen; yeniçerilerin kışlalarındaki hizmetler, tayinat ve tahsisatları, merasim, adet-gelenekleri veyeniçeri ağalarihakkında bazı malumatlar ihtiva eden mecmua, bu makalenin mevzusudur. Birbirinden farklı hususları konu eden çok kısa metinlerden oluşan mecmuanın bu çalışmada bilinen tek bütün nüshanın çeviriyazısı verilmiş; muhteviyatı olan hususlar, Yeniçeri Ocağı'na ait kanunnameler ve diğer arşiv kayıtlarına uygunluğu bakımından değerlendirmeye tutulmuş; ayrıca yazıldığı ve esas alındığı zaman bakımından tahlil edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Mecmua, I. Süleyman, yeniçeri, ağa, kışla.

Janizary Protocol Journal (Translation and Critics)

Abstract

Known as the *Janizary Protocol Journal* in the literature; the collections, which contains some information about the services in the barracks of the janissaries, their appointments and allocations, the term, customs-traditions and the janissary lords, is the subject of this article. In this study, the translation of the only known completed copy of the collections, which consists of very short texts containing different issues, is given; The subjects with content have been evaluated in terms of their compliance with the laws of the Janissary Quarry and other archive records; It was also analyzed in terms of the time it was written and taken as basis.

Key words: Collections, Suleiman I, janizary, agha, barrack.

Mecmuanın Muhteviyatına ve Tarihlendirmesine İlişkin Bazı Değerlendirme

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları* adlı eserini hazırlarken istifade ettiği ve bir nüshasının hususi kütüphanesinde bulunduğunu gösterdiği mecmuayı, *Yeniçeri Teşrifat Mecmuası* olarak adlandırmıştır.¹ Mecmuanın aynı içerikte olduğu anlaşılan 17 varaklık bir nüshası, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde (Halis Efendi Koleksiyonu) 3293 numarada kayıtlıdır. Muhtemelen tasnif esnasındamecmuanın üzerine, “*Kanuni Devrinde Yeniçeri Ocaklusuna Dair Bazı Merasim*” kaydı düşülmüştür.

Mecmuanın müellifi bilinmemekte, muhtevasında isim veya yazanı tespiti imkân verecek herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla beraber tarihleri farklı ve birbiriyle fazla bağlantısı olmayan mevzularını içermesinden Yeniçeri Ocağı'na mensup birisi tarafından, çeşitli kaynaklardan temin ettiği malumatlarla küçük bir kanun mecmuası oluşturmak için hazırlandığı anlaşılmaktadır.

Yeniçeri Teşrifat Mecmuası'nın; yeniçeri kışlarının tamir edilip su şebekesi tesisini ve yeniçerilere bazı tayinatlar bağlanmasını gösteren ilk kısmıyla ağa bölüklerinin ihdası, yeniçeri ağasının ocak içinden tayini usulünün kaldırılması ve görev yapan ağaların sıralandığı son kısmını ayrı olarak veya beraber ihtiva eden risaleler bazı kütüphanelerde mevcuttur. Mecmuada sıralanmış ağalardan sonra görev yapan ağaların ilavesinden ve bazı düzeltmeler yapılmasından en azından bu kısmın *Yeniçeri Teşrifat Mecmuası*'ndan istinsah edildiği anlaşılmaktadır.

Her iki kısmı ihtiva eden ve ilk kısmı mecmuadakinde daha kısa olan bir risale, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi nr. 3622'de kayıtlıdır. Katalogda “*Yeniçeri Ocağının Ahvaline Dair Bir Risale*” adıyla kayıtlı kısım yazmanın 48b-

¹ İsmail H. Uzunçarşılı bu mecmuayı eserinin başlarında “Yeniçeri Teşkilât Mecmuası” ve “Yeniçeri İlmihali” adlarıyla da göstermiş, ancak sonrasında “Yeniçeri Teşrifat Mecmuası” adını kullanmış ve kaynakçada da bu ismi vermiştir. *Kapıkulu Ocakları*, I, TTK Basımevi, Ankara 1988, 21, 33, 712. Yeniçeriler üzerine tarafımızca hazırlanan “18. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı” adlı doktora tezinde de mecmua bu adla kullanılmıştır. Uzunçarşılı, mecmuadaki “*Sa’âdetlü Pâdişâh ‘Alempenâh Hazretleri veyahud Serdâr Vezîr-i a’zâm Olub Seferle Gıtdiklerinde Büyük Alay Tertibini Beyân Eder*” kısmını; “*Vezîr-i a’zâm ile Yeniçeri Ocağı Seferle Gıtdiklerinde Büyük Alay Tertibidir ki Zıkr Olunur*” kısmını; “*Ocağın Kânûnu Budur ki Ayda Bir Kere Yeniçeri Ocağı Vezîr-i a’zâm Hazretlerine Büyük Kol ile Gıtmek Lazım Geldikde*” kısmını; “*Ramazân-ı Şerîf-i Mübârek İle ve ‘İyd-ı Şerîf Geldikde Bayramlaşmak İçün Vezîr-i a’zâm Hazretlerine Bütün Ocak Erbâbı ile Gıtmek Lâzım Geldükde*” kısmını; “*Derbeyân-ı Bayramlaşmak*” başlıklı kısmını ve “*DeFTER Oldur ki Yeniçeri Çayırından Ocak Ağalarına Tevzi’ Olunan Otlukdur ki Zıkr Olunur*” kısmını eserinde kısmen veya tamamen yeni yazıya aktarılmış olarak vermiştir. *Kapıkulu Ocakları*, I, 627, 630, 632, 634, 636.

54a varaklarında; *Yeniçeri Ağaları Listesi* adıyla kayıtlı kısım 54a-56b varaklarındadır.² Mecmuanın sadece ilk kısmından oluşan ve bazı farklılıklarını bulunan diğer bir risale Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde Y/228 katalog numarasıyla ve *Avusturya Seferine Dair Bir Risale* başlığıyla kayıtlıdır.³ Sadece ağa bölüklerinin ihdası ve yeniçeri ağalarını gösteren kısım ise, Çorum Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi 3165/3 (varak 16b-18b) numarada *Tarih-i Ağa-i Yeniçeriyân-ı Dergâh-ı Âli* adıyla kayıtlıdır. *Yeniçeri Teşrifat Mecmuası*'nda ağalar Bektaş Ağa'ya (H.1051) kadar sıralanmışken, Esad Efendi nr. 3622'de Doğramacı Mehmed Ağa'ya (H.1112); Çorum Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi 3165/3'de ise Uzun İbrahim Ağa'ya (H.1076) kadar verilmiştir.

Yeniçeri Teşrifat Mecmuası, muhteviyatından ve bazı kısımlarında verilen tarihlerden anlaşıldığına göre 17. yüzyılın ortalarında yazılmıştır. Bazı ağalara yazlık ve kışlık elbise dağıtılması hususunda H.1054 (1644-45) yılı sayıları verilmiştir. Ocağatahsis edilen çayırlardan biçilen otların taksimini gösteren kısımda H.1069 (1658-59) yılına ait miktarlar gösterilmiştir. Padişahlara edilen dua metninde, en son merhum olarak Sultan İbrahim (1640-48) yâd edilmiş, IV. Mehmed (1648-1687) ise ismi zikredilmeden "padişahımız" olarak gösterilmiştir. Yeniçeri ağalarının isimlerinin verildiği son kısımda ise H.1051'e (1641-42) kadar görev yapan ağalar sayılmıştır. Mecmuada ismi geçen, yeniçeriler tarafından esir edildiği gösterilen Macar Zerinoğlu ise 9 Haziran 1664'te Kanije'ye üç saat mesafedeki Yeni Kale'de yapılan savaşlar sırasında mevcuttur.⁴

Tarihlendirmeye alakalı diğer bir durum sadrazamla sefere giden yeniçeri ocağının alay tertibidir. Çünkü Yeniçeri Ocağı ilk defa 1594 yılında padişaktan ayrı olarak sadrazamla sefere gitmiş, bundan evvel sadece padişaha tabi olmuştur.

Mecmuanın ilk ve en uzun kısmında; Sultan I. Süleyman'ın (1520-66) Beç Kralı (Habsburg İmparatoru) ile yaptığı bir savaş sonrasında yeniçeri kışlalarının

² Bu kısımları ihtiva eden nüsha yeni yazıya aktarılarak yayınlanmıştır. *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, IX, (haz. Ahmed Akgündüz), Osmanlı Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 368-381. Fatma Kayataz, "Osmanlı Askerî Teşkilatı Hakkında Bilinmeyen Bir Eser, Yeniçeri Ocağına İlişkin Bir Risale, (Değerlendirme ve Metin)", *Tarih Dergisi*, Sayı 57 (2013/1), İstanbul 2013, s. 45-68.

³ Bu risale Ayşe Pul tarafından diğer bütün nüshalarla karşılaştırmalı olarak yayınlanmıştır. "Yeniçeri Teşkilatına Dair Bir Risale (Değerlendirme-Karşılaştırmalı Metin)" *Belleten*, Cilt: 84/Sayı: 301, Aralık 2020, s. 983-1044.

⁴ Erzurumlu Osman Dede, *Köprülüzâde Ahmed Paşa Devrinde (1069-1080) Vukuatı Tarihi, Transkripsiyon ve Değerlendirme*, (haz. Arslan Boyraz), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002, s. 41.

tamiri ve yedi kapı inşa edilmesi, su yolları ve çeşmelerinin yapılması, Etmeydanı'nın inşası ve tomruk denilen kasap dükkânlarının açılması anlatılmıştır. Yine bu sultan tarafından Yeniçeri Ocağı'na yüz elli kese koyun akçesi bağlandığı; üç ayda bir her nefere 12 akçe yaka akçesiyle 30 akçe yay akçesi ve barut akçesi tayin edildiği; meydanda bir mahzen inşa edilerek yağ, bal, pirinç ve mum verilmesi buyurulduğu; serhatlarda olan yeniçerilerle günde birer akçe nafaka akçesi, ayda bir kile kalburlanmış buğday ve iki adama bir okka et tahsis edildiği aktarılmıştır.⁵

Kavânîn-i Yeniçeriyân, kışlaların tamiri hususunda mecmuadakilere benzer bilgiler vermiştir. Ancak buradaki malumata göre kışlalara kapılar yapılması ve ortasında mescit inşası Maktul İbrahim Paşa'nın fikri, padişahın müsaadesiyle olmuştur. İlk yapıldıklarında etrafı açık ve girilmesi kolay olan kışlalarda bazı ahlaksızlıklar olunca kapılar yapılmış, içeriye fahişe ve yabancı kimseleri sokmaması için kapıcılar görevlendirilmiştir. İbrahim Paşa, odalardaki inşa faaliyetleri bittiğinde ziyarete gitmiş, 21. ağa bölümü aşçısı tarafından kendisine şerbet ikram edilmiştir. Bu ikram karşılığında "bu oda benim odam olsun" dediğinden burası paşa odası olarak anılmaya başlanmıştır. Orta mescidi daha sonra Sultan III. Murad (1574-95) zamanında büyütülerek cami şekline getirilmiş ve görevliler tayin edilmiştir.⁶

Yeniçeri Teşrifat Mecmuası'nın *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'la uyumlu olduğu diğer bir husus, yeniçerilere et tayini ve bunun yapıldığı Etmeydanı'nın (Meydân-ı lahm) kurulmasıdır. *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'a göre et kasaplardan orta aşçılarınca satın alınmaktayken II. Mehmed (1451-81), bir okka elli dirheminin 3 akçe üzerinden alacakları bir yer belirlemiştir. Et fiyatlarındaki artışın yeniçerilere tesir

⁵ Mecmuanın bu kısmına ait diğer nüshalarda ise birbirlerinden alınmış olduğundan olsa gerek daha farklı malumat verilmiştir: "Senede yüz elli kise akçe koyun akçesi ta'yîn idüb, be-her sene virilmesi için hatt-ı hümayûn ihsân buyurub ve yine üç ayda bir her nefere kırkar akçe yaka akçesi ve barut akçesi ve otuzar akçe kemân akçesi ta'yîn idüb ve serhadlerde neferâta ve yamak yoldaşlara günde ikişer akçe nafakaların bir kile kalburlanmış buğday ve iki âdeme bir vukıyye lahm ta'yîn buyurub" *Yeniçeri Ocağına İlişkin Bir Risale*, vrk. 51a. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'ndeki nüshada (Y/228) ise (4b-5a) bu kısım şöyledir. "Senede yüz elli kise akçe koyun akçesi ve üç ayda bir kere her bir nefere kırkar akçe yaka akçesi ve barut akçesi ve otuz akçe kemân akçesi için hatt-ı hümayûn ihsân buyurdılar ve serhadlerde mevcûd neferâta yamakâna yevmiyye ikişer akçe nafaka ve ayda birer kile halburlanmış buğday ve iki âdeme bir vukıyye lahm ta'yîn buyurub."

⁶ *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, IX, (haz. Ahmed Akgündüz), Osmanlı Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 234-235.

etmesine (zarâr-ı lahm)⁷ mâni olmak için bir vakıf kurmuş ve başına koyun emini görevlendirmiştir. Zamanla düzen bozulmuş, Sultan I. Süleyman zamanında et verilmesi için senelik yüz elli kese koyun akçesi tayin edilmiştir. Aşçılar kasaplar önünde et almak için beklemekten şikâyet edince I. Süleyman Etmeydanı'nı tesis ederek tomruk denilen sekiz kasap dükkânı açtırmış, yeniçeriler etlerini buradan satın almıştır. Her tomruğa ikişer zimmi kasap ve dörder hizmetkâr görevlendirmiştir.⁸ Ancak meydanın tesisinin hikâyesinde adı geçen Gedik Ahmed Paşa, II. Mehmed devri devlet adamıdır. Zaten *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'da Gedik Ahmed, ortasına kasaplardan et temin ederken zahmet çeken ve tebdil-i kıyafet gezen II. Mehmed'e muhtesip hakkında şikâyette bulunan, bu cesaretinden dolayı daha sonra muhtesipliğe tayin edilen aşçı olarak gösterilmiştir.⁹

Mecmuada ilk defa I. Süleyman tarafından ihdas edildiğinden bahsedilen tayinat ve tahsisatlar daha evvel mevcuttur. Ayrıcabunların miktarları hususunda verilen malumatlar dabazı bakımlardan kayıtlara uymamaktadır. Her üç ayda bir kere gösterilen yaka akçesi, senede bir kere taksim edilen çuhalarla beraber 12 akçe olarak verilmiştir. Yine yeniçerilere ok-yay temini ve tamiri için “yay akçesi” veya “keman-bahâ” adıyla yılda 30 akçe ödenmiş ancak barut akçesi verilmemiştir. Ortalara mirîden sadece mum verilmiş, diğer ihtiyaçlarını kendileri karşılamışlardır. Nafaka akçesi olarak kalelerdeki nöbetçi yeniçerilere günde bir akçe ödenmişti ancak bu ödeme 17. yüzyılın başında kaldırılmıştır. Günlük bir çift ekmek karşılığında verilen buğday miktarı ise sadece Bağdat'ta bir kile, diğer kalelerde yarım kileydi. İki kişiye bir okka et tayinatına da kayıtlarda rastlanmamıştır. Yaka akçesi malumatındaki uyumsuzluk, mecmuanın yazıldığı zaman bu ödemenin yay akçesi gibi kalkmış olmasıyla alakalı olmalıdır.¹⁰

⁷ “Yeniçeri meydanı derler odalar yanında bir yer vardır. Anda beğlikden koyun emini et götürür ve kıyyesi üç akçeye alurlar. Bir yılda ne kadar zarar olursa eksiğün mîrî tarafından verirler, Yeniçerilerin *zarar-ı lahm* dedikleri budur.” “Sadriâzam Kemankuş Kara Mustafa Paşa Layihası”, (haz. Faik Reşit Unat), *Tarih Vesikaları*, Nisan 1942, I/ 6, 456.

⁸*Kavânîn-i Yeniçeriyân*, 199-200. *Yeniçeri Ocağına İlişkin Bir Risale*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 3622, vrk. 50b, 53b. *Yeniçeri Teşrifat Mecmuası*, vrk. 3ab.

⁹*Kavânîn-i Yeniçeriyân*, 200.

¹⁰ Bu hususlar için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları, I*; Abdulkasim Gül, *18. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi Erzurum 2020.

Mecmuada gösterilen, yeniçerilerden 1500'ünün korucu yahut 500'ünün korucu, 500'ünün oturak yapılması¹¹ ise I. Süleyman zamanında olmadığı kayıtlardan kolaylıkla anlaşılacak bir durumdur. Ayrıca koruculuk ve oturaklığın I. Süleyman zamanında farklı uygulamaları vardır. Bu padişah devrinde korucuların sayıları çok az (1549 yılında 15) ve yevmiyeler çok düşüktür. Emeklilik ise yeniçerilikten çıkarılma şeklinde uygulanmıştır. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'ndeki risalede bahsedilen 29 akçeyle koruculuk ise 17. yüzyılın ortasına doğru çıkmıştır.¹²

Yine mecmuada, talimhanenin ilk kuruluşunun, ok ve tüfek taliminden mesul bir talimhaneci tayin edilmesinin I. Süleyman zamanında olduğu yazılmıştır. Ancak I. Süleyman'dan evvel talimhane mevcuttu. Muhtemelen bir yer değişikliği veya büyütmeyi kasteden *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'a göre talimhane II. Bayezid (1481-1512) devrinde bina edilmiş ve burada talim yapılan beş yer yapılmıştır. Ayrıca bu kaynakta, yeniçerilerin itirazlarına rağmen I. Selim'in ok atmada mahir İran tarafından gelmiş birini talimhaneci yaptığı anlatılmıştır.¹³

Yeniçeri Ocağı cemaatler ve sekbanlardan oluşurken II. Bayezid zamanında altmış bir ağa bölüğü ilave edilmiş, ayrıca ocağın içinden yükselerek gelen yeniçeri ağaları saraydaki yüksek rütbeli ağalardan seçilmeye başlanmıştır.¹⁴ Mecmuada bu değişiklik için I. Selim'in saltanatına denk gelen 8 Ağustos 1515 tarihi verilmiş, ağalardan H.1051 tarihine kadar görev yapanları sıralanmıştır. Ancak yeniçeri ağalarının isimlerinin verildiği kısımda, bütün ağaları ihtiva etmeme bakımından eksiklik; görev tarihleri, sıralamaları ve önceki rütbeleri bakımından çok fazla hata mevcuttur.¹⁵ Ağalarla ilgili diğer hatalı husus, ocak içinden tayin edilenler hakkında kayıtlara uymayan malumatlar olmasıdır.¹⁶

¹¹ İncelediğimiz nüshada 1.500 serdengeçtiye koruculuk verildiği yazılıdır. Diğer iki nüshada ise emeklilik verildiği yazılmıştır.

¹² Bu husus için Gül, *18. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı*, üçüncü bölüme bakınız.

¹³ *Kavânîn-i Yeniçeriyân*, 236.

¹⁴ Gül, *18. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı*, 7.

¹⁵ Karşılıklı olarak yapılması için bazı ağa tayinleri burada verilmiştir: H.953'ten 960'a kadar yeniçeri ağası Pertev Ağa iken bu tarihte kapıcıbaşı Ferhat Ağa tayin olmuş, ama kısa süre sonra azledilmiş ve başkapıcı Ahmed Ağa tayin edilmişti. H.971 yılında Hasan Ağa'nın yerine gelen Ali Ağa, H.975'de azledilmiş ve yerine Sinan Ağa, ağa olmuştu. Sinan Ağa, H.976 sonunda azl, yerine kapıcıbaşı Cafer Ağa tayin olmuştu. H.977 yılında Cafer Ağa yerine başkapıcı Siyavuş Ağa gelmişti. H.979 Şaban ortasında Siyavuş Ağa Rumelibeylerbeyi yapılıncaya kapıcıbaşı Mustafa Ağa yeniçeri ağası olmuştu. 983 Safer'in 4. günü Mustafa Ağa Kastamonu sancakbeyi, yerine Çiğalazade Sinan Ağa yeniçeri ağası olmuştu. Sinan Ağa 986 yılı ortalarına kadar görev yapmış, sonra başmirahur Mehmed Ağa tayin edilmişti. H.991 Ramazan'ında Yusuf Ağa Budin beylerbeyi olunca yerine

Mecmuanın birinci kısmının I. Süleyman devrini esas almasının sebebi, ocağın kuruluşu ve gelişimi hakkındaki bilgilerin zamanla tahribata uğramasıdır. *Kavânîn-i Yeniçeriyân ve Telhîsü'l-beyân fî Kavânîn-i Âli Osmân* gibi ocağın tarihini gösteren eserlere rağmen artık kuruluş zamanı olarak Sultan Süleyman devri olduğu zihinlerde yer etmeye başlamıştır. Zaten bu kanaat zamanla daha güçlenerek 18. yüzyılda genel bilgi halini almıştı. Sultan III. Ahmed (1703-30) devrindeki resmî kayıtlarda bile yeniçeriliğin esaslarının Sultan Süleyman devrinde tesis edildiği gösterilmiştir.¹⁷ Yine bir sekbanbaşı tarafından yazılan *Koca Sekbanbaşı Risalesi*'nde ocağın bu padişah döneminde teşekkül ettiğinden bahsedilmiştir.¹⁸

Bunda en mühim amil, ocak mevcudunun I. Süleyman'dan sonra artması, nefer alımında usul değişikliğinin olması ve emeklilik gibi ocak işleyişine oldukça tesir eden bazı uygulamaların ortaya çıkmasıdır. Çünkü bütün bu değişiklikler bozulmanın emareleri olarak değerlendirilmiştir. Mecmuada zaten bazı değişiklikler, eski uygulamalar gösterilerek zımnen tenkit edilmiştir. Mesela 1600'lere kadar yeniçeri oğulları genel olarak Acemi Ocağı'na alınarak akabinde yeniçeri yapılırken bu tarihten sonra acemi oğlanlığı çağına yeni gelmiş olanlar bile doğrudan yeniçeri yapılmıştır. Mecmuada, Sultan I. Süleyman'ın "*kuloğulları yirmi üçer yaşına girmeyince be-dergâh*¹⁹ itmeyeler." diye fermanı olduğu

mirahur Mehmed Ağa gelmişti. 10 Şevval 992'de Mehmed Ağa Rumili beylerbeyi, silahdar Halil Ağa yeniçeri ağası olmuştu. Selhi Rebiülahir 999'da Hasan Ağa yerine mirahur Mehmed ağa tayin edilmişti. Mehmed Ağa Cemaziyelahir 1000'de azledilmiş yerine silahdar Halil Ağa gelmişti. Şevval 1000 tarihinde azledilen Halil Ağa'nın yerine kapıcıbaşı Mehmed Ağa yeniçeri ağası olmuştu. 1002 Zilhicce'de azledilen Mehmed Ağa yerine Yemişçi Hasan Ağa, 3 Cemaziyelevvel 1004'te kapıcıbaşı Veli Ağa yeniçeri ağası tayin edilmişti. 11 Receb 1011'de Bostancıbaşı Ferhad Ağa ağa olmuştu. Ferhat Ağa 28 Zilkade 1011'de Anadolu beylerbeyi olunca büyük mirahur Kasım Ağa, ağa yapılmıştı. Gurre-i Cemaziyelevvel 1012'de kapıcıbaşı Ahmed Ağa yeniçeri ağası olmuştu. 29 Ramazan 1025'de şehit olan Mustafa Ağa yerine kapıcıbaşı Ahmed Ağa tayin edilmişti. Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayûn*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine nr. 1321, Görüntü No 7485-86, 7488, 7492-94, 7499-7501, 7505. Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, I, (haz. Mehmet İpşirli), TTK Basımevi, Ankara 1999, s. 77, 150, 202, 215, 220, 231, 265, 278, 384. *BOA*, *KK. d.* 244, s. 118. *BOA*, *A.NŞT. d.* 1140, s. 125. *BOA*, *MAD.d.* 18155, s. 101, 129, 151. *BOA*, *A.RSK. d.* 1484, s. 181.

¹⁶ Bu husus için bkz. Gül, *18. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı*, ikinci bölüm.

¹⁷ *III. Ahmed'in Hatt-ı Hümayûn Mecmuası*, (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY, nr.6094, vrk. Ib-30a), (haz. Muhammed Dervişoğlu), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mezuniyet Tezi, İstanbul 1974, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, no 10506, 1-2.

¹⁸ *Koca Sekbanbaşı Risalesi*, haz. Abdullah Uçman, Tercüman 1001 Temel Eser, Tarihsiz, 4246-47. *Asım Efendi Tarihi*, I, (haz. Ziya Yılmaz), TYEKB Yayınları, İstanbul 2015, 643.

¹⁹ Karşılığı "kapıya çıkma" olan "be-dergâh", acemi oğlanları ve yeniçeri oğullarının Yeniçeri Ocağı'na yazılması demektir.

aktarılarak değişikliğin münasip olmadığı izah edilmiştir. Özellikle 1590'lardan itibaren ocağa girmenin kolaylaşması, zaten gittikçe azalan devşirmenin 1640'lardan sonra Yeniçeri Ocağı için yapılmaması tenkit edilerek Sultan I. Süleyman'ın “*kuloğulları ve devşirme ocak ağaların hizmetlerinde olup pişmiş kâl olmuş 'ankâlarından, kat'a ki el'iyâzübillâh Urus ve 'Acem ve Cingâne ve Türk re'ayâsının evlâdların ve sâir mahlûkun evlâdların, Harputlu ve Diyarbakırlı ve Malatyalı olmaya.*” diye ferman yazdığını ve “*Bu yukarıda ta'yîn ve tasrîh olunanlardan gayri âdemı ya rüşvetle veya rica ile veya bir büyük yerden şefâ 'at ile be-dergâh idüb hâlis kullarımın aralarında bir ecnebi korlarsa Allah 'Azîmüş-şânın ve yüz yirmi dört bin peygamberlerin la'netleri ol zâbitlerin üzerlerine olsun*” dediği gösterilmiştir. Bahsedilen durum solaklık için de geçerliydi. Padişahın hususi muhafızları olan solaklar tecrübeli ve yararlılık gösteren yeniçerilerden seçilmişken 17. yüzyılın ortasından itibaren bazen acemi oğlanlarından daha çok ise solakların oğullarından seçilmişti. Mecmuada bu değişim, “*Uzun boylu ve kıyâfetlü âdemlere verilür idi ve genç ve bıyıklı²⁰ âdemlere verilmezdi. Ekseri umûr-dîde iş görmüş ve kal'a fethin bilür ve metris ahvâlin bilür odabaşılara verilür idi. Ve odabaşılardan doğru yolları solaklıktır, meğer kim ziyâde ihtiyâr ve 'amel-mânde bir odabaşıya etmek verilürdi. Solaklık mahlûl oldukda yeniçeri ağası telhîs itmedikçe verilmez idi.*” ifadeleriyle anlatılmıştır.

²⁰ Bıyıklı olmak genç manasında kullanılmıştır. Yeniçerilerden sadece emektar, eskiler ve ağalar sakal bırakabilirdi.

Yeniçeri Teşrifat Mecmuası Metni

Bismihu Subhânehu ve Te‘âlâ

Sultân Süleyman Gâzî²¹ cennet-mekân firdevs-âşiyân merhûm ve mağfûrun-leh Sultân Süleyman hazretleri Beç Kralı üzerine altı def‘a sefer idüb hikmet-i Hüdâ fethi müyesser olmayub yedinci def‘a mükemmel asker-i İslâmı tekrar gitdikde yedi krallar bir olub öyle ahd u yemîn ederki Osmanlı’yı ara yerden kalduralar. Azîm tavr u dînidüb ve tedârikler iderler. Bu taraftan merhûm Sultân Süleyman sa‘âdetle azîmet idüb mahalline vardıklarında yedi krallar ile mukâbil olduklarında küffâr-ı hâksârın ziyâde galebesinden cümle beglerbegiler bozulmak sadedinde iken merhûm Sultân Süleyman gördükim iş gayri türlü oluyor, sancağ-ı şerîfi ve İmâm-ı a‘zam hazretlerinin sancağ-ı şerîfin kulkethüdâsı Yavuz Selim Ağa‘ya ve başçavuş Murtazâ Ağa‘ya ve başyayabaşı Deli Hamza Ağa‘ya teslim idüb, buyurur ki; “Kullarım bugün, Kerbelâ günümüzdür, bugünden sonra bize ve sizlere dirlik harâmıdır, İslâm gayretin elden komak sizlere lâyük değildir, Peygamber Aleyhi’s-salâtu ve’s-selâmın sancağ-ı şerîfi ve İmâm-ı a‘zam hazretlerinin sancağ-ı şerîfinden hicâb eylen, yarın bunların sâhiplerinden şefâ‘at istersiz” deyu buyurduklarında cümle Yeniçeri Ocağı’nın halkı bu sözleri istimâ‘ eylediklerinde cümlesi hayâtların terk idüb bin beş yüz serdengeçdi gâzîleri ile başyayabaşı Deli Hamza Ağa‘ya emânet vaz‘idüb bir uğurdan kendülerin küffâr-ı hâksâra urub hücûm eylediklerinde yedi gün ve yedi gice asla ârâm olunmayub dost ve düşmen fark (*İa*) olunmayub bir ceng-i ‘azîm olub sekizinci gün sabâh namâzından sonra emr-i Hâk ile küffâr bir mikdâr bozulmağa yüz duttukda cümle beglerbegiler tâze cân bulub ve her taraftan İslâm ‘askeri yürüyüb küffâr-ı hâksârı bölük bölük itdiklerinde ‘azîmetlü pâdişâhın karârı kalmayub ve solakbaşların ellerinden bir vechile halâs olub sûret-i tebdîl ile silâhdâr ve çukadâr ve rikabdâr ve dülbend ağasıyla cenge girüb vâfir küffârları katl iderken solakbaşların ‘akılları başlarından gidüb dört solakbaşlar ve dört kethüdâlar ve dört odabaşlar cenge girüb gâzî hünkârı bulub cengden çıkardıklarında bizzât kendileri kullarına istimâletler virüb; “Kullarım bugün mü‘mînlerin ulu bayramlarıdır, bu bayram bir dahi ele girmez, feth [ü]²² nüsret bizimdir, sizlere müjde olsun kullarım” deyu buyurduklarından silâhdâr ağalığından gelme Rüstem Ağa yeniçeri ağası ve

²¹ Koyu şekilde yazılan yerler, metinde konunun başlıkları olarak kırmızı mürekkeple yazılan kısımlardır.

²² Metinde “feth nüsret” şeklinde yazılıdır.

kulkethüdâsı Yavuz Selim Ağa ve başyayabaşı Deli Hamza Ağa ve başçavuş Murtazâ Ağa sancağ-ı şerîfleri alub gâzî hünkâra getirüb teslim idüb ve cevâb iderler ki; “Sa’âdetlü hünkârım dîn-i mübîn yolunda ve sa’âdetlü hünkârımın uğruna cânımız fedâdır, kullarını hayr du’âdan unutmâ” didiklerinde gâzî hünkâr ağlayub vâfir hayr du’âdan sonra sancağ-ı şerîfleri bekleyen bin beş yüz serdengeçdi gâzîlerinin karârları kalmayub cenge girmişlerdir. Bir tarafa yeniçeri ağası gidüb ve bir tarafa kulkethüdâsı ve başçavuş gidüb ve hikmet-i Hüdâ yeniçeri ağası gitdüğü tarafda Dubrovenedik kralı bulunub yeniçeri ağasıyla bir hayli ceng ü cidâldan sonra kral olduğun bilmeyüb başın kesüb huzûr-ı humâyûna getürdi ve kulkethüdâsı ve başçavuş sancağ-ı şerîfleri bekleyen bin beş yüz serdengeçdi gâzîleri ile (**1b**)düşdükleri tarafta Zerinoğulları ve Paykanoğulları itmişler²³ iki gün ve iki gece aç ve susuz ‘azîm cenglerden sonra fırsatı Hak ta’âlâ kulkethüdâsı ve başçavuş ve bin beşyüz serdengeçdi gâzîlerine virüb iki melâ’îleri dutub ve esîr idüb huzûr-ı hümâyûna getürmüşlerdir. Ve cümle yeniçeri gâzîleri dahi yedi gün ve yedi gece aç ve susuz asla ârâm ve kârar olunmayub onar onarölüb dîn uğruna cânların fedâ idüb kendülerin ol bi-pâyân küffâr-ı hâksâr ‘askerine urub cân u gönülden hücum eylediklerinde öyle bir ceng eylemişlerdir ki dünyâ duralı ne olmuş ve ne olacaktır. Ertesi gün sabâh namâzından sonra yedi kralların cümlesi bozulub karâr-ı firâra tebdîl eyledüklerinde bu ahvâli gâzî hünkâr müşâhede eyledikte atından yere nüzûl idüb mübârek yüzün toprağa sürüb şükr-ü Yezdân eyleyüb tekrâr atına süvâr olub sipâhîler ağası ve silâhdâr ağası bu ahvâli gördüklerinde dört aşağı bölük ağaların hünkârın yanlarında alıkoyub kendüleri cenge girdiklerinde küffârın dip alaylarına uğrayub ceng ü cidâl iderek küffâr bozulub cümle topların ve cebehânelerin zabt idüb sipâhîler ağası Handân Ağa gelüb gâzî hünkâra müjde eyleyüb mensûr ve muzaffer gelüb yerinde karâr eylediklerinde hünkârın yanında olan dört aşağı bölük ağaları hünkârın huzûr-ı şerîflerine gelüb feryâd eylediler kim; “Hünkârım bu dört bölük fukarâ kulların bu büyük gazâdan mahrûm kaldık” dediklerinde gâzî hünkâr bunların feryâdların gördükde Rumili beylerbegisi İslam Paşa’yı ser’asker idüb ve Anadolu beylerbegisi Zülfikâr Paşa’yı ve Sivas beylerbegisi Arslan Paşa’yı dört aşağı bölük ağaların ma’an ta’yîn idüb firâr iden küffârın ardına revâne oldular. Sürûr ile küffâra irişüb (**2a**) cümlesin kırub on bin iki yüz kelle ve üç bin dil alub ganîmet-i mâl ile huzûr-ı hümâyûna getirmişlerdir. Bu ceng-i kübrâda yigirminci cemâ’atin

²³ Cümlede eksiklik vardır. Diğer nüshalarda “rast gelüp” ifadesi mevcuttur.

yoldaşı Deli Mendereci²⁴ ve otuz dört bölüğün Mustafa Üsküblü ve otuz iki bölüğün Rıdvan Beşe ve otuz beş bölüğün Deli Ali Avlonyalı²⁵ ve otuz üç bölüğün Deli İvaz ve onuncu bölüğün Deli²⁶ Baba ve on beş bölüğün Deli Hamza Pirlepeli ve on dört bölüğün Deli Kurt Belgradlı bu zikr olunan yedi²⁷ nefer yoldaşlar hem-civârlar olmağla birbirlerine kafadâr ve hevâdâr olub bu cengde ziyâde yuzaklıkları idüb herbiri üçer dörder dil ve baş alub gâzî hünkâra gelürken hikmet-i Hüdâ Orta Macar ve Küçük Macar krallarına rast gelüb gâzîler bunları gördükde hayâtlarından nâ-ümîd olup kendülerin küffâr askerine urub küffâr askeri dahi bunlara hücûm eylediklerinde gâzîler dahi bir uğurdan tekbîr getürüb yürüdüklerinde Allah ‘azîmüş-şân fırsatı gâzîlere virüb küffârı bozub ve iki kralları esir idüb huzûr-ı hümâyûna bu kadar dil ve baş ile geldiklerinde gâzî hünkâr ayağ üzere kalkub mübârek yüzün toprağa sürüp gözlerinden yaş yerine kan akıdub; “Kullarım gazânız mübârek olsun Hak Te‘âlâ cümleinizin dest-gîrîolsun” deyu vâfir hayr u du‘âdan sonra gâzîlere birer hil‘at-ı fâhireler ihsân ve bir kise altun in‘âm itdikde mezbûr gâzîler hünkârın in‘âmın kabul itmeyüb boyun burub huzûr-ı şerîflerinde durduklarında gâzî hünkâr; “Kullarım niçün ihsânım kabul itmediniz, murâdınız nedir” deyu buyurdularında cevâb verdiler ki; “Hünkârım ihsânına her bâr muhtacız ve lâkin sa‘âdetlü hünkârımızdan murâdımız vardır,” “Nedir kullarım” deyu buyurdularında “Hünkârım İstanbul’da odalarımızda **(2b)** suyumuz yokdur azîm zahmetler çekilür bir iki masurasucağız ricâ ederiz hünkârımızdan” deyü cevâb virdiklerinde “Olsun kullarım” deyu iki masura su içün hatt-ı hümâyûn ihsân idüb buyurdu ki; “Kullarım İnşallahu Te‘âlâ Âsitâne’ye varduğumuzda cümle kullarımı suya doyum ideyim” deyü ‘ahd ü yemîn ider. Bundan sonra düşmen bertaraf olub sürûr ve safâ ile sa‘âdetle Asitâne’ye gelüb kırk gün ve kırk gece ales-seviye azîm donanmalar olub herkes karâr-dâde olduklarında sa‘âdetlü hünkâr eski saraya teşrîf buyurub altı bölük ağalarına ve kethüdâlarına ve Yeniçeri Ocağı halkına ve yeniçeri kullarına azîm ziyâfet idüb ziyâfetten sonra altun ile çil akçe harman misâl yağdırub ve birbirlerine karuşdurub altun tepsi ile kulların başlarına nisâr idüb cümle vüzerâyâ kürkler giydürüb ve sipâh ağalarına ve kethüdâlarına azîm hil‘atlar ihsân idüb yeniçeri ağasına ve

²⁴ Kelime Mandaracı okunacak şekilde yazılmıştır. Bu nüshanın başka bir yeri ve diğer nüshada ise Mendereci şeklinde yazılmıştır. Bu yüzden Mendereci yazılışı tercih edilmiştir.

²⁵ Diğer nüshalarda Alasonyalı olarak yazılmıştır.

²⁶ Diğer nüshalarda Veli olarak yazılmıştır.

²⁷ Yedi nefer denilmiş ancak metinde sekiz kişinin ismi sayılmıştır. Diğer nüshada Mustafa Üsküblü yazılmamıştır

kulkethüdâsına ve başçavuş ve sâir ocak halkına fâhir hil'atlar ihsân buyurub ve beher sene Yeniçeri Ocağı'na yüz elli kise koyun akçesi ta'yîn idüb beher sene virilmek için hatt- hümayûn ihsân idüb ve üç ayda bir her nefere on iki akçe yaka akçesi ve otuz akçe yay akçesi ve barut akçesi ta'yîn idüb ve serhadlarda olan nefarât yoldaşlara günde birer akçe nafaka akçesi ta'yîn ve ayda bir kile kalburlanmış buğday ve iki adama bir vukiyye lahm ta'yîn buyurub ve bundan mâ'adâ bin beş yüz umûr-dîde ihtiyâra koruculuk ihsân buyurub kânûn buyurdular ki pâdişâhlar sefere gittükde bu nice beş yüz umûr-dîde korucu ve beş yüz umûr-dîde oturaklar ma'an sefere gidüb bu korucu oturaklar cenge girmeyüb çadırda bekçi olub **(3a)** bir kal'a muhâsara olub alınmak mümkün olmadığı sûrette cengden âzâdlu kullarum ile müşâvere eylemek bu kal'anın fethi ne vechîle olur deyu bu zikr olunan umûr-dîde ihtiyarlar bir yere gelüb müşâvere eylediklerinde anların re'yi ve tedbîrleri üzere kal'anın fethi müyesser olurdu. Ve yukarıda zikr olunan ziyâfetlerden sonra sa'âdetlü gâzî hünkâr odalara gelüb odaları ta'mir idüb cümle karizlerin mustahkem kargir yapdurub ve bed yerlerde kullarum sudan zarûret çekmesun için çeşmeler yapdurub ve meremmât lazım geldikde şehremîni üzerine ta'yîn buyurub merammâta harc u sarf olunan akçe mîrîden virilmek üzere hatt-ı hümayûn ihsân idüb ve odalarda yedi kapu yapdırub her kapuda birer bekçi ta'yîn buyurub ve birer vukiyye lahm ihsân idüb ve buyururlar ki; "Oda kapularından içerü kullarımdan gayri ecnebî kimse komayasız ve avretten ve taze oğlandan bir kimesnenin girdüğüne rızây-ı hümayûnum yokdur meğer ki kuloğulları ola. Ve babasından yetim kalan kuloğullarını odalarına alub hizmet itdüreler, taze olduğu sûrette yatsu namâzından sonra oda kethüdâsı ol kuloğlın bir tenhâ odanın içine koyub üzerine kilidleye ve sabâh oldukda oda kethüdâsı kapuyu açub yine hizmetine meşgûl ola. Ve mezbûr kuloğulların bir ma'kûle bir kabâhat zuhûr eder ise odabaşısı ve vekilharcı ta'zîr itmeyüb yine oda kethüdâsı ta'zîr ede kat'a kim otuz dokuz değnekden ziyâde urmaya. Ve mezbûr kuloğulları yirmi üçer yaşına girmeyince be-dergâh itmeyeler ve kuloğulları ve devşirme ocak ağaların hizmetlerinde olup pişmiş kâl olmuş ankâlarından, kat'a ki el'iyâzübillâh Urus ve Acem ve Cingâne ve Türkre'ayâsının evlâdların **(3b)** ve sâir mahlûkun evlâdların, Harputlu ve Diyarbekirli ve Maladyalı olmaya. Bu yukarıda ta'yîn ve tasrîh olunanlardan gayri âdemi ya rüşvetle veya ricâ ile veya bir büyük yerden şefâ'at ile be-dergâh idüb hâlis kullarımın aralarında bir ecnebî korlarsa Allah Azîmüş-şânın ve yüz yirmi dört bin peygamberlerin la'netleri ol zâbitlerin üzerlerine olsun, ta'yîn ve tasrîh olunan tâ'ifeden gayri kimseyi hârem-i hâsımda be-dergâh iderlerse

ocağımın hâkimleri sû-ihâtimeye mübtelâ olub dünyâ ve âhiretleri harâb ola” deyi la’netnâme yazılmışdır. “Bir şehirlü âdam girdüğüne rızâm yokdur” deyu muhkem tenbîhden sonra yedi kapularına çatal zencir yapıdurub lâzım geldikde açub yine kapayalar ve bâlâda mestûr olan gâzî yoldaşları gâzî hünkâr huzûr-ı şerîflerine da’vet buyurub; “Kullarum benim ile bir büyük gazâda bulundunuz. Elhamdulillâh-i Te’âlâ yuvamıza gelüb dâhil olduk. Berhurdâr olun, yüzünüz ak olsun, odalarınız ta’mîr ve suyunuz vâfir, hâtırınız hōş oldu mu” deyu buyurduklarında mezbûr gâzîler cevâb verdiler ki; “Hünkârım Hak Te’âlâ ‘ömrünü uzun eyleye. Hâtırımız hōş fe-emmâ ki bu sudan bu kullarınıza fâ’ide olmadı ve bu binâ buyurduğun havza ancak kifâyet eder. Kulların murâdları odamızın önünde olmak üzere hatt-ı hümâyûn ihsân buyurmuşdunuz, va’deye hilâf eylemez²⁸, pâdişâhların va’desi va’de gerekdir didiklerinde gâzî hünkâr gülüb; “Kanı sizlere verdiğim hatt-ı hümâyûnumu getürün” deyu buyurduklarında yigirminci cemâ’atin yoldaşı Deli Mendereci hatt-ı hümâyûnu gâzî hünkârın eline virdükde tekrar gülüb ve iki masura su dahi ilhâk idüb ve birer çeşme ol gâzîlerin hâtırları için odaların önünde **(4a)** yapıdurub ve tenbîh buyurur ki; “Musluklarınız doldukda gene havza aksun” deyu ziyâde tenbîh buyurlar ve yigirmincinin bir yoldaşın mezbûr havza bekçi ta’yîn idüb ve günde bir vukiyye lahm ihsân buyurub ve sefere gitmekden mu’âf eder. Bu minvâl üzere bir la’netnâme yazmışdır ki; “Eğer binâ eylediğim havzları ibdâl ve ta’yîn eylediğim suyun eksik iderlerse Allah Azîmüşşânın ve yüz yirmi dört bin peygamberlerin ve cem’-i melâike ve ins ve cinnin la’neti anların üzerine olsun” deyu la’netnâme yazdırub ve üzerlerine kulkethüdâsın nâzır ta’yîn buyurub ve bu ahidnâme yazub kulkethüdâsının eline virmişdir. Ve odalar ta’mîr olub ve suyolları ve karizler ve havzlar tamam oldukda gâzî hünkâr meydâna gelüb ta’lîmhâneyi yapıdurub ve üzerine ta’lîmhânecebaşıyı nâzır ta’yîn idüb tüfenk atan yoldaşlara ve kemânkeşlere ok atmağı ta’lîm itmek için ve ta’lîmhânecebaşıyı sefere gitmekden ve serhadlara alıkonulmakdan mu’âf buyurub bütün gün başında yusufî ile durub tüfenk atanlara ve solaklara ve sâir kemânkeşlere ta’lîm itmeğe me’mûrdur ve pâdişâh sefere gitdikde ta’lîmhânecebaşı bile gitmeğe me’mûrdur. Ve bundan sonra tüfenk atılacak mahalle yonma daşdan kâkir dıvar yapıdurub ve orta yerinde somaki mermerden nişângâh yapıdurub ve metris için somaki miller dökürüb ve bu millerin ardında yonmadaşdan bir büyük sofa yapıdurub kendüleri sa’âdetle otumağı için ve yanında bir çeşme binâ idüb ve kulları tüfenk atdiklarında sudan zarûret çekmemek için beher sene gâzî hünkâr

²⁸ Diğer nüshalarda “pâdişâhlar va’deye hilâf eylemez” ifadesi bulunmaktadır.

meydâna gelüb kullarının tüfenk atdıkların seyrederdi ve nişânı uran kullarına ‘azîm ihsânlar iderdi. Ba‘zı nişânı uran kullarının (4b) kimine bir dülbend ve kimine bir yay ve kimine bir çıkın akçe ihsân iderdi. Gâzî hünkâr bir gün meydâna gelüb tüfenk atdırmak için gelürken odaların ağakapusundan içerü girüb yeniçeri ağası rikâbında yürürken odaların keçeciler mahalline geldikde bir köpeğe rast gelüb sa‘âdetle at başın çeküb kulkethüdâsın huzûruna da‘vet idüb buyurdu ki; “Ben seni odaların üzerine nâzır ta‘yîn eyledim, benim harem-i hâsımın niçün köpek korusun” deyü ziyâde azar idüb ve kapucuyu öldürmek murâd eyledikde yeniçeri ağası ricâ idüb cânın halâs idüb ve lâkin mezbûru merd-i timâr idüb eline bir berât virüb ol kapucuyu ocakdan ihrâc ider. Ve ba‘de meydâna gelüb sa‘âdetle yerinde karâr eyledikde tüfenk atmak lâzım geldikde evvel saksoncubaşı saksonları getürüb ayuya salıvirüb pareletdirdi. Ba‘de pehlivanlar gelüb güreş olurdu ve her odalarda birer ikişer pehlivanlar olmak kânündür. Ve ba‘de güzler salarlardı ve ba‘de solaklar ve sâir kemânkeşler gelüb hünerler gösterirlerdi. Ve ba‘de ocak ağaları ve kulkethüdâsı, başçavuş ve cümle zabıtân tertîb üzere gâzî hünkârın huzûruna durub başlarında yusufları giyerlerdi. Evvel yeniçeri ağası yer öpüp tüfenkçileri dolu tûfengi hâzır idüb eline virüb atardı, andan sekbânbaşı andan kulkethüdâsı andan zağarcıbaşı andan saksoncubaşı andan turnacıbaşı andan dört hâseki andan başçavuş gâzî hünkârın huzûruna tertîb üzere nişâna kurşun atarlardı ve ba‘de başçavuş birinci deveçilerden başlayub bölük bölük çağırub çorbacıların başlarında yusufları neferâtıyla hünkârın huzûruna nişâna tüfenk atarlardı. Nişânı (5a) uran yoldaşlara ‘azîm ihsânlar iderdi. Cemâ‘atlar ve bölükler tamam oldukda segirdim olan odaların aşçıları hâzır olub ve soyunub segirdim ile et kaparlardı. Ziyâde segirden aşçıya solaklık mahlûl oldukda ana ihsân ve olur olmaz âdeme solaklık virilmezdi. Uzun boylu ve kiyâfetlü âdemlere verilür idive genç ve bıyıklı âdemlere virilmezdi. Ekseri umûr-dîde iş görmüş ve kal‘a fethin bilür ve metris ahvâlin bilür odabaşılara virilür idi. Ve odabaşılardan doğru yolları solaklıktır, meğer kim ziyâde ihtiyâr ve ‘amel-mânde bir odabaşıya etmek virilürdi. Birodanın çorbacısı mahlûl oldukda solak olan odabaşılara virilür idi. Solaklık mahlûl oldukda yeniçeri ağası telhîs itmedikçe virilmez idi ve bir seferde çorbacı şehîd oldukda solaklara virilürdi. Ecnebîye ve nefere çorbacılık virilmemek için sa‘âdetlü azametlü Sultân Süleyman Han Gâzî rahmetüllâhu aleyh la‘netnâme yazmıştır. Ve herkes solakbaşı olmaz idi, solak bir ulu mertebedir gayetle ma‘kûl söz bilür, gayetle umûr-dîde ve her ahvâle vâkıf ve pâdişâhların sözün anlar âdemler solakbaşı olur idi. Ve cenglerde pâdişâhları zabt idüb ceng

ahvâlin pâdişâhlara i'lâm iden ve ceng mahallinde pâdişâhları bir yavaş ata bindürüb ve bindüğü ata pazbend²⁹ uran solakbaşdır. Ve ceng mahallinde dört solakbaşı ve dört kethüdâlar ve dört odabaşlar sa'âdetlü hünkârın eteklerine muhkem yapuşub ve dört yüz kemânkeş solaklar hünkârın dört etrafın kuşadub dururlar, silâhdârı ve çukadârı ve rikâbdârı (**5b**) ve dülbend ağasın hünkârın yanında komazlar, solakların ardlarında iç halkı top olub dururlar ve ceng mahallinde sa'âdetlü ve azametlü ve şevketlü pâdişâh-ı âlempenâh hazretlerini ve vezîr-i a'zam hazretlerini yeniçeriler orta yerlerine alurlar gayrî kullara inanmazlar. Yeniçerilerin orta yerinde olur, mâdâm ki ceng bertaraf olmaya sa'âdetlü ve azametlü ve şevketlü ve devletlü pâdişâh hazretlerini ve vezîr-i a'zamı çadırına salıvirmezler, yeniçeriler dört etrafın kuşadub muhâfaza iderler. Kânûn budur ki alâ tarîki'l icmâl beyân olundu. Geldik yine yeniçeri meydânına.³⁰ Bir gün gâzî hünkâr meydâna gelüb kullarına tüfenk attırmak sadedinde iken yirmi bir ağa bölüğün aşçısı Gedük³¹ Ahmed demekle ma'rûf kimesne ziyâde bahâdır kimse olub nice def'a gâzî hünkârın huzûruna dil ve baş getirüb yararlığı sâbit olmuşdı. Evvela³² aşçı gâzî hünkâra arz-ı hal virüb mefhûmunda; "Hünkârım yeniçeri kullarına üçer akçe mîrî verilmek üzere Karacan koyunundan bizzât sa'âdetlü hünkârımın matbah-ı âmiresinden bu kadar etler ihsân buyurdunuz. Allah te'âla sa'âdetlü hünkârımın eksiklüğün göstermeyüb bu ocağa ihsân buyurduğun ihsânların ıvazına kulların şükürin itmege bir vechile iktidârları yok velakîn sadaka ve ihsân buyurduğun etleri cümle aşçı kulların varub İstanbul'da kassab dükkânların beklerüz alınca azîm zahmetler çekilür. Gâzî hünkârım hazretleri mercûdur ki cümle aşçı kullarına merhamet buyurulub ocağa sadaka ihsân buyurduğun etlerimizi bu ihyâ buyurduğun bir köşesinde İstanbul dükkânlarından ayırub bu gâzî kulların meydânına getirüb zâbitlerinma'rifetiyle odalarımıza tevzî' ve teslîm olunmak bâbında hatt-ı hümayûn sadaka ve ihsân oluna" deyu bu arz-ihâli (**6a**) gâzî hünkâr kıraât buyurdularında kakhaha ile gülüb; "Aşçı aşçı ceddım ruhiçün bu gice bu ahvâl benim hatırıma geldi, Elhamdülillâhı Te'âla kullarımın tedbîrleri gönül birliğine delildir" deyu ol sa'at sekiz tomruğı İstanbul içinde olan dükkânlardan ayırub sekiz tomruğı meydâna getirüb vaz' eylemişdir. Ve ba'de aşçılara namâz kılmak için bir mescid binâ idüb ve bir masura su virmek üzere ve

²⁹ Türk Tarih Kurumu Kütanesi'ndeki nüshada "pazben" şeklinde yazılıdır. Diğer nüshada "bir

bend" şekli mevcuttur. Bu mecmuada olarak yazılmıştır.

³⁰ Kanun budur kiden buraya kadar kısım kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

³¹ İsim burada Gedük şeklinde yazılmış olup sonrakiler Gedik şeklindedir.

³² Metinde kelime "evvelâ" şeklinde yazılmıştır. Diğer nüshalarda "ol" yazılıdır.

bir musluk ve bir ayakyolu binâ idüb ve kullarımın ta'yînâtı birde³³ gerekdir deyü meydânda bir mahzen binâ idüb yağ ve bal ve pirinç ve mum virilmek için ve buyurur ki; “Şimdi bu kassâblar yeniçeri kullarımın hizmetkârı oldu” deyu her tomruğa ikişer zimmî usta ve dörder hizmetkâr ta'yîn buyurdu ve bu zimmîlerin cümlesin harâclardan ve sâir tekâlif alınmamak için mu'âf ve müsellemler itmişlerdir. Ve mübârek eline kalem alub bir hatt-ı hümâyûn yazmışdır ki; “Benim kullarımın tomruklarında eger Karaman koyunu ve eger keçi etleri ve sâir arık ve bayatetler getürüb bu sekiz tomrukda kullarıma virürlerse üzerlerine nâzır ta'yîn olunan başçavuş ve mezbûr zimmîlerin üzerine hâkim eylediğim başdeveci bir vechile rızâ virüb veyahud i'mâz-ı 'ayn iderlerse Allah Azimüş-şanın ve cemî' yaradılmışın la'neti anların üzerine olsun” deyü bu minvâl üzere te'kîd ile bir la'netnâme yazuvirüb başçavuş ve mezbûr başdevecinin eline hatt-ı hümâyûn virir kim bu zimmî meydân kassâbları eger kullarıma arık veyahud Karaman koyunu ve keçi etlerin veya bayat etler getürürlerse saksonlara virile deyu bu minvâl üzere herşeyi tertîb eyleyüb bâlâda mestûr olunduğı üzere merhûm gâzî hünkâr Yeniçeri Ocağı halkına muhabbet eyleyub bu kadar ihsânlar **(6b)** idüb yedi def'a la'netnâme yazub birin kulkethüdâsına ve birin başçavuşa ve birin başdeveciye ve birin yedi nefer gâzîlere virmişdir. Ve bunlardan sonra Gâzî Sultân Süleyman bir seneden sonra aşçı Gedik Ahmed'i meşîn³⁴ ile divâna getürüb üzerine kaftan giydürüb ihtisâb ağalığın ihsân buyurub ve eline bir kavî hatt-ı hümâyûn viridi kim; “Bu şehirde lahm beşer akçeye çıkdı vesâir zehâir kim kezâlik aslı üzere ahvâlin bil ve anla, emrime muhâlefet iden kimesnenin hakkından gel, rikâb-ı hümâyûnuma 'arza ihtiyâç değildir. Göreyim seni er ol, baş yar sonra senin hakkından gelürüm” deyü ziyâde tenbîh ve te'kîdden sonra mezbûr aşçı taşra çıkdıkda kol idüp ol gün bütün İstanbul'u gezdikde on bir adamı navluncuların salb idüb ve ertesini gün kol ittükde kassâbbaşıyı ve kassâblar kethüdâsın ve etmekçibaşayı ve etmekçiler kethüdâsın salb edüb gâzî hünkâra arz olundukda ziyâde haz idüb sürûrundan bizzat kendüleri Mevlevî şekline girub İstanbul'u gezdükde mezur aşçıyı huzûr-ı şerîflerine getürüb hil'at-ı fâhire ihsân idüb ve bin altın in'âm eyledi. Bundan sonra mezbûr aşçı kol ettükde görür kim et ve etmek ve sâir eşya dağlar gibi yığılmış, alur satar yok bir vukiyye lahm ve üç akçeye ve bir buçuk vukiyye etmek bir akçeye ve bir vukiyye revgan-ı sâde ve sâfi on akçeye ve on iki kutu kızıl mum

³³ Metinde kelime “birde” veya “yerde” okunacak şekilde yazılmıştır. Diğer nüshalarda “bir yerde” ifadesi vardır.

³⁴ Aşçıların giydiği hususi kıyafet kastedilmektedir.

bir akçeye ve sâir eşyalar buna göre. Beş sene ihtisâb ağası olub ziyâde zabt olduğu ecilden gâzî hünkâr ikinci vezîr idüb kubbenişin oldukda bir iki seneden sonra vezîr-i a'zam âhirete intikâl edüb mezbûr Gedik Ahmed Paşa'yı vezîr idüb haftada bir büyük kol idüb (7a) yeniçeri ağasıyla ve İstanbul efendisi ve istisâb ağası ve kayıkçıların çorbacısı ile gelüb Unkapanı'nda karâr iderlerdi. Bir kile buğday alub un ittürüb ve yoğurub ve etmek tabh itdikde numûme dedikleri budur ana göre narh iderlerdi vesselâm.

Sa'âdetlü pâdişâh-ı âlempenâh hazretleri veyahud serdâr vezîr-i a'zâm olub sefere gitdiklerinde büyük alay tertîbini beyân ider, nakl ve işâret olunmuşdur. Ve mu'azzam şehre gelüb alay olmak lâzım geldikde başçavuş ve ortaçavuş ve küçükçavuş ve başyazıcı alay dizmek bunların üzerine lâzımdır gayri kimseye mahsûs değildir. Başçavuşa lâyıq olan budur ki bu zikr olunan adamlar ile mukaddem selâm yerin bakub tahmîl ideler. En iptidâ sakabaşı cümle sakalar ile başda dururlar ve sakabaşının karşusunda başyayabaşının bayrağı durur ve sâir bayraklar umûmen başyayabaşı bayrağı altında tertîb üzere dururlar. Ve ba'de bayraklardan sonra iki keçeli neferât dizilüb neferât tamam oldukda çorbacılar dururlar. Ve ba'de vezîr-i a'zam alayı ile gelür ağayı selamlar, ağa hazretleri iki üç adım atıyla karşı varub selâmın alur ba'de kıcı üzerine gelür. Sâhib-i devlet geçdikde evvelki kânûn üzere ağanın önüne düşüb otağa götürürler, ağayı selamlayub ve ba'de kethüdâ beg ağayı otağına kodukdan sonra kethüdâ beg ve başçavuş ve ortaçavuş ve küçükçavuş ve bölükbaşı ağalar ağanın otağından kethüdâ begin önüne düşüb çadırına götürürler, çavuşlar ve bölükbaşılar kethüdâ begi selâmlayub herkes çadırılı çadırına gider.

Vezîr-i a'zâm ile Yeniçeri Ocağı sefere gitdiklerinde büyük alay (7b) tertîbidir ki zikr olunur. Konağdan kalkmazdan evvel en ibtidâ yeniçeri ağasının tuğu gider. Bunun ardınca sa'âdetlü kethüdâ begin büyük alay bayrağı gider. Bu bayrağın sağında başyayabaşı bayrağı ve solunda başçavuş bayrağı atbaşı beraber giderler. Bunun ardınca umûmen yayan pür silâh yeniçeriler gider, bunun ardınca küçükçavuş ve ortaçavuş ve başçavuş ve ocak imâmı ve hâseki ağalar ve turnacıbaşı ve saksoncubaşı ve zağarcıbaşı ve kethüdâ begin ve efendinin yedekleri giderler. Tertîb üzere bu yedeklerin ardınca ocak ağaları küçükçavuş ve ortaçavuş ve başçavuş ve ocak imâmı ve hâseki ağalar ve turnacıbaşı ve saksoncubaşı ve zağarcıbaşı ve kethüdâ beg ve efendi giderler. Bunun ardınca sa'âdetlü yeniçeri ağası hazretlerinin yedekleri gider. Yedekleri ardınca İmâm-ı a'zâm hazretlerinin

sancağı gider, bu sancağın ardınca sa'âdetlü yeniçeri ağası ve ardınca kendünün sancağı ve büyük alay bayrağı ve göndereciler gider. Bunun ardınca mehterhânesi ve mehterhânenin ardınca kethüdâ gider. Önünde ikişer ikişer yoldaşları gümüş toplu harbeler ile giderler ve bunun ardınca sağ tarafında yayabaşının çorvacıları ve deveci ağalar kukalarıyla umûm tertîb üzere giderler ve solunda (bölükbaşılar umûm üzere kukalarıyla tertîb üzere giderler.)³⁵ Bunların ardınca sağda yayabaşılarının odabaşıları (ve solunda bölükbaşılarının odabaşıları)³⁶ tertîb üzere atbaşı beraber giderler ve bunların ardınca bayrakdârlar bayraklarıyla ve bu uslûb üzere sağda yayabaşılarının bayrakları ve solda bölükbaşılarının bayrakları umûm üzere ikişer ikişer atbaşı beraber giderler. Ve bunların ardınca vezîr-i a'zam hazretlerinin alayı giderler. Yola gittiklerinde bu minvâl-i meşrûh üzere giderler ve ba'de çadırlarına yakın geldiklerinde vezîr-i a'zam (*8a*)³⁷ hazretlerine selâm durmak için bir cânibde sakabaşı bayrağı dikülür ve sakaları tertîb iderler. Ve sakabaşayı gördüklerinde cümle çorbacılara ve odababaşılara ve bayrakdârlara destûr olur ve bölükbaşılarının bayrakdârları sakabaşı sırasında dururlar ve başyayabaşının bayrağı sakabaşının karşusunda dikilür ve sâir yayabaşılarının bayrakdârları tertîb üzere dizilürlerve yayabaşılar tertîb üzere dururlar ta kethüdâ beg bayrağı gelince. Kethüdâ begin bayrağı geldükde başçavuş bayrağı gelüb altında durur ve ba'de ocak ağaları tertîb üzere dururlar ve başda ağa hazretleri durur ve başbayrakdâr ve İmâm-ı a'zâm bayrağı ve göndereciler ve mehterhâne sa'âdetlü ağanın ardında dururlar. Vezîr-i a'zam hazretlerinin alayı gelür aralarından geçerler. Vezîr-i a'zam iki tarafına selâm virerek ağanın yanına geldükde bir iki adım ağa hazretleri at ile karşı varub selâmın alub ba'de kıcı üzerine yerine gelüb vezîr-i a'zam geçdikde cümle bölükbaşılar ve yayabaşılar ve bayrakdârlar at kaldırub yeniçeri ağasının otağı önünde iki keçeli atıyla dururlar. Bölükbaşılarının cümlesi ve başçavuş ve kethüdâyeri ve kethüdâ beg ve ortaçavuş ve küçükçavuş atlarından inüb ağanın otağı önünde tertîb üzere durub ağanın selâmın alurlar ve ba'de yayabaşılar çadırılı çadırlarına gider.

Ocağın kânûnu budur ki ayda bir kere Yeniçeri Ocağı vezîr-i a'zam hazretlerine büyük kol ile gitmek lâzım geldükde başyazıcıya emreder kim odalara tenbîh; “Yarın cum'a gündür dîvan esbâbları ile kapuya gelsünler, ağa hazretleri büyük kol ile sâhib-i devlet hazretlerine gitse gerekdir.” Cümle

³⁵ Parantez içi kısım metin kenarına ilave edilmiştir.

³⁶ Parantez içi kısım metin kenarına ilave edilmiştir.

³⁷ Vezir kelimesi önceki sayfa yazılıdır.

bölükbaşılar (**8b**) ve yayabaşılar ve deveci ağalar ve hâseki ağalar ve turnacıbaşı ve saksoncubaşı ve zağarcıbaşı ve dört solakbaşılar ve kethüdâ beg ve başçavuş ve ortaçavuş ve küçükçavuş vesâir ocak erbâbı bu zikr olunan ağaların cümlesi ağakapusunda dîvan esbâblarıyla cem' olurlar. Cum'a namâzın kıldıkdan sonra cümle ocak ağaları atlarına binerler ve en ibtidâ üsküfleriyle kapu kethüdâları gider. Anın ardınca at ile bölükbaşılar giderler, bunların ardınca yayabaşılar giderler, bunların ardınca yayabaşılardan deveciler ağaları giderler, bunların ardınca başçavuş ve (ocak imâmı giderler, bunların ardınca hâseki ağalar)³⁸, bunların ardınca turnacıbaşı ve saksoncubaşı ve zağarcıbaşı ve dört solakbaşılar giderler. Ve ardlarınca kulkethüdâsı gider ve bunun ardınca yeniçeri kâtibi ve sekbânbaşı ve İstanbul ağası ve Rumili ağası ve Anadolu ağası ve fodlakâtibi giderler. Ve bunlardan sonra serâser kuşaklı ve üsküflü mumcu ağalar giderler. Ba'de küçükçavuş ve ortaçavuş kırmızı dolamalarıyla ve seraser kuşaklarıyla ağanın önünde yürürler ve ortaçavuş ağanın sedefkârî değneğin götürür ve âriyeti çavuşân serâser kuşaklarıyla ve üsküfleriyle mumcular aralarında yürürler. Ve sa'âdetlü yeniçeri ağasının sağ tarafında başmehter ve sol tarafında ortamehter eteklerin tutarlar ve dört tüfenkçiler kırmızı dolamalarıyla ikisi bir taraftan ve ikisi bir taraftan yürürler. Bu minvâl üzere paşa kapusuna varduklarında cümlesi atlarından inerler ve ağayı atından indürürler. Ağanın bir koltuğuna kulkethüdâsı ve bir koltuğuna başçavuş girer ve ba'de divânhânedeki paşaya³⁹ girdüklerinde evvel yeniçeri ağası el öper. Andan sekbânbaşı andan yeniçeri kâtibi andan İstanbul ağası andan fodlakâtibi andan Anadolu (**9a**) ağası andan Rumili ağası andan kulkethüdâsı andan dört solakbaşılar andan zağarcıbaşı ve saksoncubaşı andan turnacıbaşı ve andan tertîb üzere dört hâseki ağalar andan başçavuş andan ocak imâmı kalurlar. Bunların mâ'âdası taşraya çıkarlar, divânhânedeki tertîb üzere otururlar. Vezîr-i a'zâmın yanında kalan ocak ağaları oturub kahve ve şerbet içerler ve taşrada olan ağalara dahi kahve ve şerbet getirüb içerler. Ve bile gelen neferât yoldaşlara kahveciler şerbet doldurub aşığıda olanlar dahi azîm ve vâfir şerbet içürürlerve içerüde olan ağalara kethüdâ beg icâzet virür. Sekbânbaşı ve yeniçeri kâtibi ve İstanbul ağası ve fodla kâtibi ve Anadolu ağası ve Rumili ağası ve dört solakbaşı ve zağarcıbaşı ve saksoncubaşı ve turnacıbaşı ve dört hâseki ağalar ve ocak imâmı içerüden çıkarlar ve deveci ağalara ve yayabaşılara icâzet olur evlerine giderler. Ve kalan ağalar ki sa'âdetlü yeniçeri ağası ve kulkethüdâsı ve başçavuş ve

³⁸ Parantez içi kısım metin kenarına ilave edilmiştir.

³⁹ Burası "paşa kapusuna girdüklerinde" diye okunması gerekir.

ortaçavuş ve küçükçavuş ve bölükbaşılar ve mumcılar kalurlar. Yeniçeri ağası vezîr-i a‘zamdan kalkar, atına süvâr olur andan (kethüdâ beg süvâr olur andan başvavuş andan)⁴⁰ bölükbaşılar süvar olurlar. İptidâ kapu kethüdâları gider, andan bölükbaşılar at ile giderler andan başçavuş gider andan kulkethüdâsı gider andan tertîb üzere mumcılar ikişer ikişer giderler andan küçükçavuş andan ortaçavuşu yayangider. Ağanın sedefkârî değnegin götürür ağanın önünde yürürler. Andan sa‘âdetlü yeniçeriağası gider. Bir tarafda başmehter ve bir tarafda ortamehter eteklerin dutarlar, dört tüfenkçiler ağanın ikisi bir tarafında ve ikisi bir tarafında giderler. Yolda **(9b)** giderken kapukethüdâları bir serhoşa rastgeldiklerinde dutup ağanın önüne getürdüklerinde döğmek lâzım geldikde bölükbaşılardan cümlesi atlarından inerler ağanın yanına gelürler. Tertîb üzere durub serhoşi ağanın huzuruna getürdükde ve döğmek lâzım geldikde mumcular falakayı dutub acemi bölükbaşılardan ellerine değnek alub dutulan serhoşa değnek ururular. Değnekden sonra cümle bölükbaşılar atlarına süvâr olub kapukethüdâlarının ardınca giderler. Bu minvâl üzere kol kolaşub sa‘âdetlü ağayı kapuya getürdüklerinde atdan inüb tertîb üzere selâma dururlar. Kethüdâyeri karşı gelür ağanın etegine girer ve kehüdâ beg ve başçavuş atlarından inerler ağayı atından indürürler. Ağa yerinde oturub dahi serhoş dutulmuş var ise döğmek lâzım geldikde ol gün yine mumcular falakayı dutarlar ve bölükbaşılar değnek ururular. Ba‘de ağayı yerinden kaldırub odaya girdikde kethüdâyeri taşraya taşraya çıkar bölükbaşı ağalara selâm verüb icâzet verirler evlerine giderler. Başçavuş, ortaçavuş, küçükçavuş ve kethüdâ beg perişanî sarığıyla ve önünde iki keçeli yeniçeri yoldaşları kethüdâ begin önüne düşüb evine götürdüklerinde atlarından inüb kethüdâ beg koltuğuna girüb odasına korlar. Ba‘de dest-bûs idüp herkes evlerine giderler. **İşte kânûn kâ‘ide budur ki zikr ve işâret olunmuşdur. La‘net ana kim bu kâ‘ideyi tebdîl ve ta‘yîr eyleye.**

Ramazân-ı şerîf-i mübârek ile ve ıyd-ı şerîf geldikde bayramlaşmak için vezîr-i a‘zam hazretlerine bütün ocak erbâbı ile gitmek lâzım geldikde başyazıcıya **(10a)** emr iderler;“Yarın ocak halkına tenbîh eyle divân esbablarıyla kapuya gelsünler, vezîr-i a‘zam hazretlerine Ramazan mübârekliğine ve ıyd-i şerîf mübârekliğine giderler” deyü. Ocak ağaları ve deveci ağalar ve yayabaşılar ve bölükbaşı ağalar ve çavuşlar ve mumcular ağakapusunda divân esbâblarıyla cümle hâzır olurlar. Gitmek lâzım geldikde en ibtidâ kapukethüdâları üsküfleriyle giderler, bundan sonra yayabaşılar giderler, bunların ardınca deveci ağalar, bunun

⁴⁰ Parantez içi kısım metin kenarına ilave edilmiştir.

ardınca başçavuş ve ocak imâmı giderler, bunların ardınca dört hâseki ağalar giderler, bunların ardınca turnacı, saksoncu ve zağarcı ve dört solakbaşılar, bunların ardınca kulkethüdâsı bunun ardınca İstanbul ağası ve Anadolu ağası ve Rumili ağası ve fodla kâtibi ve yeniçeri kâtibi bunların ardınca sekbânbaşı bunun ardınca yayan bölükbaşılar gider. Başbölükbaşı, ağanın sağında ve ikinci bölükbaşı solunda ağanın eteklerin dutarlar ve küçükçavuş ve ortaçavuş kırmızı dolamalarıyla ağanın önünde yürürler ve ortaçavuş ağanın sedefkârî değneğin götürür. Sa'âdetlü ağa hazretleri selimî ile dört tüfenkçiler kırmızı dolamalarıyla ikisi sağında ve ikisi solunda yürürler ve başmehter ve ortamehter ağanın yanında tüfenkçilerin önünde yürürler. Bu minvâl üzere vezîr-i a'zam hazretlerinin sarayına vardıklarında muhızır ağa sorgucıyla ağaya karşı gelüb etegine girer. Saraya vardıklarında cümlesi atlarından inüb yukarıda zikr ve tertib olduğu üzere cümlesi el öperler. Evvel yeniçeri ağası ve sekbânbaşı ve yeniçeri kâtibi ve İstanbul ağası ve fodla kâtibi ve Anadolu ağası ve Rumili (10b) ağası ve kulkethüdâsı ve dört solakbaşı ve zağarcı ve saksoncu ve turnacı ve dört hâseki ve başçavuş ve ocak imâmı vezîr-i a'zam hazretlerinin yanında otururlar, sâir deveci ağalar ve yayabaşılar ve bölükbaşılar divânhânedede el öpdükden sonra tertib üzere otururlar. İçerüde vezîr-i a'zam yanında oturan ağaların hâl hâtırların sordukdan sonra kahve ve şerbet ve buhur tütsü mikdârı eğlenürler ve kethüdâ beg ve başçavuş ve kethüdâyeri oturmeyub muhızır ağa ile bu dört ağalar beraber ayak üzere dururlar. Ve ba'de kulkethüdâsı ocak ağalarına işâret eder, sekbânbaşı ve yeniçeri kâtibi ve İstanbul ağası ve fodla kâtibi ve Anadolu ağası ve Rumili ağası ve dört solakbaşılar ve zağarcıbaşı ve saksoncubaşı ve turnacı ve dört hâseki ve ocak imâmı ve taşrada olan deveci ağalar ve yayabaşılara icâzet olur, herkes evlerine giderler. Yeniçeri ağası ve kulkethüdâsı ve başçavuş ve kethüdâyeri bir mikdâr vezîr-i a'zamın yanında eğlenürler, bir tenhâ sözleri var ise vezîr-i a'zam hazretlerine i'lâm ederler. Ba'de yeniçeri ağası kalkup tekrâr dest-bûs eder taşra çıkar, atına biner bölükbaşılar yayan önüne düşerler, kulkethüdâsı ve başçavuş önünde yürürler, ortaçavuş ve küçükçavuş ve sâir çavuşân önünde yürürler. Bayramlaşmak için ikinci kubbenişîn vezîre varub atlarından inerler ağayı indirirler, kulkethüdâsı ve başçavuş ağanın koltuğuna girerler. Divânhâneye çıktıklarında içerü girmek lâzım geldükde evvel yeniçeri ağası andan kulkethüdâsı andan başçavuş andan küçükçavuş ve çavuşân andan bölükbaşılar tertib üzere el öperler. Cümlesi el öpdükden (11a) sonra sa'âdetlü yeniçeri ağasıyla görüşürler. Ba'de çıkarlar atlarına süvâr olub bu minvâl üzere ve bu tertib ile üçüncü vezîre

varırlar. Andan dördüncü vezîre andan beşinci vezîre bu tertîb ve bu uslûb üzere altıncı ve yedince vezîre varub bayramlaşurlar. Andan yine bu uslûb ağakapısına yakın geldiklerinde Süleymaniye Cami'î köşesinde kethüdâyeri iner, ağanın sağ tarafındaki etegine girer ve başbölükbaşı sol etegine girer ve kapuya girdüklerinde bölükbaşılar tertîb üzere dururlar çavuşan kezâlik dururlar. Kulkethüdâsı ve başçavuş atlarından atlarından inerler ağanın koltuğuna girüb atından indürürler. Yeniçeri ağası bunlara selâm verüb tekrar kethüdâ beg ve başçavuş koltuğuna girerler. Odaya girdiklerinde kethüdâyeri taşra çıkar, bölükbaşılara selâm virüb icâzet virür, herkes evlerine giderler. Ba'de kulkethüdâsı ve başçavuş ağanın yanında bir mikdâr eğlenürler. Ba'de kulkethüdâsı kalkar ağanın destin bûs eder ve ba'de başçavuş ortaçavuş ve küçükçavuş perişanî sarıklarıyla kethüdâ begin önüne düşerler evlerine götürürler. Ba'de başçavuş ortaçavuş ve küçükçavuş atlarından inerler kulkethüdâsın indirirler. Başçavuş ile ortaçavuş kethüdâ begin koltuğuna girüb odasına korlar. Ba'de dest-bûs edüb başçavuş ile ortaçavuş önüne düşüb ortaçavuş ve küçükçavuş ve başçavuşun selâmına dururlar. Başçavuş selâmın aldıkda herkes sürûr ve safâ ile evlerine giderler.

Der-beyân-ı bayramlaşmak

Bayram gicesi beşinci sa'atte cümle ocak halkı divân esbâblarıyla kapuya gelirler, (*11b*) sa'âdetlü ağa ile tertîb üzere divana giderler, içerüye girerler, herkes yerlerinde tertîb üzere otururlar. Ba'de vüzerâ gelirler anlar dahi kubbeye girüb otururlar. Ba'de vezîr-i a'zam gelir kubbeye oturan vüzerâyâ sakabaşı "buyura" deyu çağurub vüzerâ taşra çıkarlar. Kubbe önünde tertîb üzere dururlar vezîr-i a'zamı selâmlarlar. Vezîr-i a'zam önüne düşer kubbeye girerler tertîb üzere otururlar. Şâfi'î vaktinde sabâh namâzından sonra yeniçeri ağası ve sekbânbaşı ve yeniçeri kâtibi ve fodla kâtibi ve Rumili ağası ve Anadolu ağası ve kulkethüdâsı ve zağarcıbaşı ve saksoncubaşı ve dört solakbaşı ve turnacıbaşı ve dört hâseki ve başçavuş ve ocak imâmı ve başdeveci ve başyayabaşı bunların önüne yeniçeri ağası düşüb kubbeye girüb vezîr-i a'zam ile bayramlaşurlar. Tertîb üzere ba'de yine yerüne gelirler otururlar. Ba'de sa'âdetlü hünkâr taşra çıkub tahtında karâr ederandan hanzâdeler gelüb el öperler andan nakîbüleşrâf el öper andan şeyhülislâm andan vüzerâ el öper. Ba'de yeniçeri ağası yerinden kalkub ocak halkının önüne düşer. Ardında sekbânbaşı andan efendi andan İstanbul ağası andan Anadolu ağası andan Rumili ağası andan fodla kâtibi andan kulkethüdâsı andan

dört solakbaşı (andan zağarcıbaşı, saksoncubaşı, turnacıbaşı)⁴¹ dört hâseki, andan başçavuş andan ocak imâmı andan başdeveci andan başyayabaşı andan sâir deveci ağalar tertîb üzere hünkârın karşusunda dururlar. Vüzerâ tamam oldukda bu zikir olunduğu üzere hünkârdan el öperler. Andan ocak halkı gelürler yerlü yerinde karâr ederler, birazcık yerlerinde otururlar. Hünkârdan (**12a**) el öper adamlar az kaldıkda ocak halkına icâzet olur, bayram namâzına giderler. Ağa yerinden kalkar kulkethüdâsı ve başçavuş ve kethüdâyeri taşra çıkarlar ağaya katılanurlar, ağa gelür atına bindirirler. Ağa gelür ağaçların yanlarında atla dururlar (ve kulkethüdâsı biner, bir hayli uzak atla durur)⁴² ve başçavuş ve kethüdâyeri yayan ağanın eteginde dururlar. Sa'âdetlü hünkârın hazînedârı hünkârın seccâdesin ta'zîm ve tekrîm [ile]⁴³ götürür. Seccâdeden sonra hünkâr atına biner. Hünkâr orta kapuya geldükde taşra çıktığı sa'at yeniçeri ağası atla dört beş kadem acele ile hünkâra karşı varır. Hünkârın selâmın almağa gitdikde başçavuş ve kethüdâyeri atlarına binerler, kulkethüdâsı bunların ardınca acele ile gider. Gelürler cami'in kapusu önünde dururlar ve dört solakbaşılar ve zağarcıbaşı ve saksoncubaşı ve turnacıbaşı ve dört hâseki ağalar hünkârın eteklerine cami'e gelince nevbetce girerler. Hünkâr cami'e girdikde herkes bayram namâzın kıldıkda ocak halkı hutbeye katılanmayub başçavuş ve ortaçavuş ve küçükçavuş ve başyazıcı iki kapu arasında iki üç sıra yeniçerileri dizerler. Cümle ocak halkı aralarından geçerler. Cümle ocak halkı ki sekbânbaşî ve yeniçeri kâtibi ve İstanbul ağası ve Anadolu ağası ve Rumili ağası ve fodla kâtibi vesâir yayabaşılar ve deveci ağalar ve acemi çorbacıları ve sekbân ve zağarcı cümlesi içerü girüb tertîb üzere yerlerinde karâr iderler. Ve kulkethüdâsı ve başçavuş ve kethüdâyeri ve ortaçavuş ve küçükçavuş bâb-ı hümâyûnda kethüdâ begin altında tertîb üzere dururlar. Ba'de yeniçeri ağası gelür içerü girüb hünkârı indirmege müntazır olur. Ba'de vüzerâgelür selâm vererek geçerler, atlarından inerler. Anlar dahi tertîb üzere içerüye girüb ba'de (**12b**) vezîr-i a'zam gelür selâm vererek geçer, atından iner, vüzerâ ardınca gider. Ba'de hünkâr gelür, kulkethüdâsına ve kapu önünde duran ağalara selâm verir. Hünkâr içerü girüb atından inmege müntazır olurlar. Atdan indiği haberin başyazıcı virdikde kulkethüdâsı ve başçavuş ve kethüdâyeri ve ortaçavuş ve küçükçavuş yeniçerileri muhkem zapt iderler. Başyazıcı hünkârın atdan indiği haberin kulkethüdâsına virdikde kulkethüdâsı ve başçavuş ve kethüdâyeri ve ortaçavuş ve küçükçavuş

⁴¹ Parantez içi kısım metin kenarına ilave edilmiştir.

⁴² Parantez içi kısım metin kenarına ilave edilmiştir.

⁴³ Burada olması gereken "ile" edatı unutulmuştur.

kapu arasında kaçarlar. Yeniçerilere icâzet olur içerü girüb yemek kaparlar. Ba'de herkes yerlü yerinde karâr ider, ba'de divân bozulub tertîb üzere ağakapusuna gelürler.

Hazâpâdişâhlara du'â

Gelin gâziler du'â idelim, evvel Allah'ın birliğiçün pâdişâhımızın eyyâm-ı devletiçün, Sultân Bâyezid-i Veli ruhiçün, Sultân Süleyman Gâzî ruhiçün, Sultân Selîm Gâzî ruhiçün, Sultân Murâd Gâzî ruhiçün, Sultân Mehmed Gâzî ruhiçün, Sultân Ahmed Gâzî ruhiçün, Sultân Osman Gâzî ruhiçün, Sultân Murâd Gâzî ruhiçün, Sultân İbrahim Gâzî ruhiçün, paşalarımız safâlığıçün, ağamız safâlığıçün, gönüller murâdıçün, âkîbet hayırlığıçün, imân yoldaşlığıçün bu meydândan gelmiş geçmiş gâziler ruhiçün, bâkilerimiz selâmetiçün, bizi du'âdan unutmaya diyenler için ve du'âya muhtâc olan cânlar için üzerimizde hakkı olan müslümanlar için, tuzun etmegin yedüğüümüz karındaşlarımız için Hazret-i Resûlüllâh Sallallâh 'Aleyh ve Sellem'in pâk münevver mudahhar rûh-i şerîfleri için, evlâdı için, ashâbı için çihâr-ı yârlar ervâhı için, Sultân Hâcî Bektaş-ı Velî ruhiçün gelmiş geçmiş ulemâ ve sulehâ, şeyh ve meşâyîh (sadât ruhlariçün baki ulemâ ve sulehâ ve meşâyîh)⁴⁴ selâmetligiçün, pâdişâhımız selâmetligiçün, cemî' geçmiş (**13a**) ehl-i imân ruhlariçün, Allâh rızasıçün. Evveli ve âhiri selâvatiyle Fâtiha okuyanlar dünyâdan ahirete imân ile gide vedu'âlar kabulluğuna peygamberin pâk rûhuna salavât.

Defter oldur ki dîvan oldukda arz günlerinde vezîr-i a'zam ve yeniçeri ağasına ve sâir dîvan halkına asesbaşı ve kapukethüdâsı yediyle tevzî' olunan akîde şekeri beyân ider kânûn-ı kadîmdir. Aynîyle işâret olunmuşdur.

Vezîr-i a'zâm dirhem 200.	Yeniçeri Ağasına dirhem 100.	Sersekbanân dirhem 100.	Yeniçeri Kâtibi dirhem 30.
Kethüdâ Beg dirhem 100.	Sersolak dirhem 15.	Sersolak dirhem 15.	Sersolak dirhem 15.
Sersolak dirhem 15.	Serzağarı dirhem 25.	Sersaksonî dirhem 25.	Serturnaî dirhem 20.
Serçavuş dirhem 50.	Muhzır Ağa dirhem 40.	Kethüdâ-i Cây dirhem 25.	Hâseki Ağa dirhem 15.

⁴⁴ Parantez içi kısım metin kenarına ilave edilmiştir.

Hâseki Ağa dirhem 15.	Hâseki Ağa dirhem 15.	Hâseki Ağa dirhem 15.	Başyayabaşı dirhem 25.
Başbölükbaşı dirhem 25.	Çavuş-ı meyâne dirhem 15.	Çavuş-ı küçük dirhem 15.	Mehterbaşı dirhem 15.
Mehter-i meyâne dirhem 15.	Ta‘lîmhâneci dirhem 15.	Câmedân-ı ağa dirhem 15.	Çukadâr-ı ağa dirhem 15.
Serrâc-ı yapuk dirhem 15.	Serrâc-ı kethüdâ beg dirhem 15.	Tüfenkçiyân-ı ağa dirhem 40.	Kâtîbân-ı baş dirhem 50.
Kâtîb-i kethüdâ beg dirhem 15.	Başkapukethüdâsı dirhem .	Seroda-i 1. bölük dirhem.	Seroda-i 5. bölük dirhem.(13b)
Kâtîb-i 1. bölük dirhem. ⁴⁵	Seroda-i kethüdâ dirhem 5.	Bölük ağaları sipah dirhem 50 (10’ar dirhem)	Seroda-i muhızır dirhem 5.
Ocağın kâtibleri dirhem 40			

Defter oldur ki yeniçeri çayırından ocak ağalarına tevzî⁴ olunan otluktur ki zikr olunur. Der zamân-ı Ken‘ân silâhdâr ağa-i şehriyâri sene 1069.

Hazret-i ağa araba 150.	Kethüdâ-i yeniçeriyân araba 30.	Zağarcıbaşı araba 20.	Sersaksoncı araba 20.
Serturnacı araba 15.	Serçavuş araba 25.	Muhızır ağa araba 15.	Kethüdâ-i cây araba 15.
Çavuş-ı meyâne araba 10.	Çavuş-ı küçük araba 8.	Emin-i beytümâl araba 10.	Kâtîb-i beytümâl araba 5.
Kâtîb-i kethüdâ-i cây araba 5.	İmâm-ı ocak araba 5.	Kâtîbân-ı baş araba 20.	Kâtîb-i kethüdâ beg araba 5.
Kethüdâ-i ağa araba 15	Kâtîb-i dîvan araba 8.	Nâzır-ı beytümâl araba 5.	Mirahûr-i ağa araba 5.
Vekilharc-ı ağa araba 3.	Emin-i şa‘ir araba 3.	Nâzır-ı odun araba 3.	

⁴⁵ Dört görevlinin akide miktarları yazılı değildir.

Babanakkâş nâm mahalde yeniçeri ağasına mahsûs bir büyük çayır vardır. Beher sene zamânı geldikde altmış bir bölüklerden nevbetce ikişer bölükbaşı ta'yîn (olunur, çayırı biçerler, akçesin ol ta'yîn)⁴⁶ olunan bölükbaşı ağalar kendi yanlarından virirler. Araba kirâların beytûlmâl-i müslimînden virirler. Herkesin defteri mûcibince otlukları evlerine gelür. Kânûn kâ'ide budur ki zikr ve işâret olunmuştur. Devr-i ocakdan beri virilegeldiği muhakkaktır. Bu âna gelince tebdîl ve ta'yîn olunmamıştır, şöyle ma'lûm ola. (14a)

Sa'âdetlü ve mehâbetlü pâdişâh-ı âlempenâh hazretleri Yeniçeri Ocağı'na rikâb-ı hümâyûn ağalarına beher sene ihsân eylediği bahâriye ve zemistânîyi beyân ider. Elvâki' sene 1054.

Hazret-i ağa hil'atı fâhire aded 1.	Sersekbânan hil'atı fâhire aded 1.	Kâtib-i yeniçeriyân çuka aded 1, kumaş aded 1.	Kethüdâ-i yeniçeriyân çuka aded 1, kumaş aded 1.
Sersolak çuka aded 1, kumaş aded 1.	Sersolak çuka aded 1, kumaş aded 1.	Sersolak çuka aded 1, kumaş aded 1.	Sersolak çuka aded 1, kumaş aded 1.
Serzağarcı çuka aded 1, kumaş aded 1.	Sersaksoncı çuka aded 1, kumaş aded 1.	Serturnacı çuka aded 1, kumaş aded 1.	Hâseki 14 çuka aded 1, kumaş 1 aded 1.
Hâseki 49 çuka aded 1, kumaş aded 1.	Hâseki 66 çuka aded 1, kumaş aded 1.	Hâseki 67 çuka aded 1, kumaş aded 1.	Başçavuş çuka aded 1, kumaş aded 1.
	Muhzır ağa çuka aded 1, kumaş aded 1.	Kethüdâ- cây çuka aded 1, kumaş. aded 1	

⁴⁶ Parantez içi kısım metin kenarına ilave edilmiştir.

Yeniçeri ağası tebdil oldukda yeni ağaya ocak ağalarının verdiği pişkeşdir ki zikr olunur:

Hazret-i efendi som 'abâyi aded 1.	İstanbul ağası zencir adet 1, levha? aded 1.	Sersekbân som 'abayi aded 1.	Kethüdâ beg sîm dîvan rahtı aded 1.
Serzağarî serâser donluk aded 1, kadife aded 1.	Sersaksoncu serâser donluk aded 1, kadife aded 1.	Turnacıbaşı sîm özengi aded 1.	Hâseki 14, sâye çuka aded 1, kumaş aded 1.
Hâseki 49 sâye çuka aded 1, kumaş aded 1.	Hâseki 66 sâye çuka aded 1, kumaş aded 1.	Hâseki 67 sâye çuka aded 1, kumaş aded 1.	Başçavı 1 adet sîm eğer, altun kenâne? 1 aded.
Muhzır ağa som 'abayi aded 1.	Cây-i kethüdâ sîm topuz aded 1.	Emîni beytûlmâl Sîm palan aded 1.	Çavuş-ı meyâne sâye çuka aded 1, kumaş aded 1.
			Çavuş-ı küçük sâye çuka aded 1, kumaş aded 1.

Yeniçeri ağası tebdil oldukda işbu bâlâda mesdûr olunduğu üzere ocak ağalarının virdüğü pişkeş bu minvâl üzere virilegelmişdir tebdil ta'yîr olmaz.(14b)

Der-beyânı ibtidâ-yı ağayân-ı yeniçeriyân-ı dergâh-ı 'âlî fi zamân-ı Sultân Selim Han aleyhi'r-rahmetü ve'r-rıdvân. Sene 921. Ma'lûm ola ki evâil-i Devlet-i Âl-i Osman'da yeniçeri tâ'ifesinin ağaları sekbânbaşı ve kulkethüdâları zağarcıbaşı idi. Fâtihu'l-Arab ve'l Acem olan merhûm ve ma'fûrunleh Sultân Selim Han hazretleri Acem seferinden avdet itdikde sefer-i sa'âdetleri sene dokuz yüz yirmi bir Receb'inin sekizinci günü azîm dîvan idüb Zeyrekzâde Rumili kâdı'askeri ve Tâcîzâde Ca'fer Çelebi Anadolu kâdı'askeri idiler ve ikisi ma'an içeri arza girüb bir mikdâr eğlenüb çıkdıklarında Rumili kâdı'askeri Zeyrekzâde yine yerinde karâr idüb kazâya istimâ' eyledi. Anadolu kâdı'askeri Ca'fer Çelebi evine gitdi. Ba'de Pîrî Paşa içeri arza girüb bir mikdâr eğlendi yine çıkub kapu önünde oturdu. Sekbânbaşını içeri taleb eyledüler, Sekbânbaşı Balyemez Osman Ağa gelüb paşalar ile girü arza girdüler. Bir sehilden yine çıkub dîvânhânedede oturdılar, sekbânbaşı içeri kaldı. Ba'de kapucubaşı Behram Ağa acele ile gelüb dîvân-ı âlî içinde Pîrî Paşa'nın ve İskender Paşa'nın ellerin ardına bağlayub tekrâr pâdişâha getürdü. Ba'de zamân Anadolu kâdı'askeri olan Tâcîzâde Ca'fer Çelebi'yi çavuşlar

varub evinden getürdiler, ol dahi doğru pâdişâha gidüp arza girdi. Az zamândan sonra Pîrî Paşa eli bağılu iken salıvırılmış yalnız çıkub evine gitdi. Yanınca çavuşlardan ve gayri kimselerden bir ferd gitmeyüb men' olundu. Azl olunub deryâdan Eyyüb cânibinde çiftliğine gitdi. Bir zamândan sonra cellâd taleb olunub ve birkaç kapucular mahall-i arz olan **(15a)** hücrenin demür kapusunda durub hünkârı temâşa idüb İskender Paşa'nın ve Ca'fer Çelebi'nin ve ba'de Balyemez demekle meşhûr Osman Ağa'nın boyunların urdular. Sabıkâ silâhdâr-ı pâdişâhı olub hala mir'âlem olan Ya'kub Ağa Yeniçeri Ocağı'na ağa nasb olunub istihdâm için altmış bir bölükbaşı çorbacıyı otuz birer nefer ile tecdîd olunmuşdur. Bâlâda zikr olundığı üzere sabıkâ kulkethüdâsı zağarcıbaşı idi. Ba'de ağa bölüğüde birinci bölükbaşı kethüdâ beg ta'yîn olunub beşinci bölükbaşı başçavuş ta'yîn olunub mecmû' üç çavuşdur. (Murûr-u eyyâm ile birer ikişer dahi vaz' olunub giderek) birkaç dahi olur oldu. Ve kânûn-ı kadîm bu idi ki yeniçeri kethüdâsı her gün ağakapusunda bulunub ocağa müte'allik da'vâyı ol görürdü ve iktizâ ideni ağaya arz idüb ba'de zamân a'dây-ı dîn üzerine serdârlar ta'yîn olunub ağa yerine kulkethüdâsı gidüb pâdişâhlar sefere gitmedikçe ağalar gitmezdi, kethüdâ beg yerine Âsitâne'de başbölükbaşı kâimmakâm kalub ocak umûrın ol görürdü. Âhirülemr asâleten kethüdâ beg Âsitâne'de olduğu zamânda bile kethüdâyeri istihdâm olunub kethüdâ beg ancak umûrî mu'azzamaya karuşub gayriye tenezzül eylemez oldu. Ve kethüdâyerinin yolu muhızlıklardır andan acemi yayabaşısı olub ba'de yolu geldükde kapu yayabaşısı olub ba'de deveci andan sonra hâseki, turnacı, saksoncu ve zağarcı olub ba'de kethüdâ beg olur. Kânûn-ı kadîm üzere deveci dört ve hâseki üç idi ve kethüdâ begin yolu sancakdârlıktır. İsterse sekbânbaşı olur ve sekbânbaşılının yolu yayabeglikdir ve sancakdâr. Ve pâdişâhlar sefere gitseler sekbânbaşı İstanbul'u beklemeğe me'murdur. Ocakda on dört yayabegliği vardır. Hâsıl-ı kelâm bu mukaddmeden murâd budur ki ibtidâ ocakda yeniçeri ağası **(15b)** ne tarîkile olmuşdur arz, anı beyândır. Çün Ya'kub Ağa yeniçeri ağası oldu, Mısır fethinde çok yüz aklıkları eyledi.

Tevârîh-i ağay-ı yeniçeriyân-ı dergâh-ı 'âlî. İbtidâyı ağay-ı yeniçeriyân Ya'kub Ağa sene 921. Mîr'âlem Ahmed Ağa sene 927. Mîr'âlem İsmâ'il Ağa sene 932. Silâhdâr-ı pâdişâhı Ca'fer Ağa sene 936. Mîr'âlem Yusuf Ağa sene 941.⁴⁷ Başkapucu Ferhad Ağa sene 948. Silâhdâr-ı pâdişâhı Ahmed Ağa sene 956.

⁴⁷ Esad Efendi nr. 3622'de Mîr'âlem Sinan Ağa yazılıdır.

Mîr'âlem Sinân Ağa sene 957.⁴⁸ Mîr'âlem Mehmed Ağa sene 962. Başkapucubaşı Kerim Ağa sene 966. Silâhdâr Mehmed Ağa sene 971. Mîr'âlem 'Ali Ağa sene 973. Kapucubaşı Ca'fer Ağa sene 975. Mîrahûr Siyavuş Ağa sene 976. Çerkes Mustafa Ağa sene 978. Ciğalazade Sinân Ağa sene 981. Cerrâh Mehmed Paşa sene 983. İbrahim Paşa fâtihi-i Kıbrıs sene 984. Mîrahûr Ferhad Ağa sene 988. Mîr'âlem Yusuf Ağa sene 992. Mîrahûr Mehmed Ağa sene 993. Silâhdâr Ali Ağa sene 994. Mîrahûr Ca'fer Ağa sene 997. Mîr'âlem Güzelce Mahmud Paşa sene 998.⁴⁹ Sa'atci Hasan Ağa sene 999. Silâhdâr Halil Ağa sene 999. Mataracı Mehmed Ağa sene 1001. Kefe Lalası Mehmed Paşa sene 1002. Yemişçi Hasan Ağa sene 1002. Siyavuş Paşa damadı Ahmed Ağa sene 1003.⁵⁰ Yemişçi Hasan Ağa (tekrar)sene 1005. Sarı Veli Ağa sene 1005. Sarıkçı Mustafa Ağa sene 1005. Tırnakçı Hasan Ağa sene 1005. Mîr'âlem Ali Ağa sene 1009. Bostancıbaşı Ferhad Ağa sene 1011. Kapucubaşı Kasım Ağa sene 1012. Koca Ahmed Ağa sene 1013. Nakkâş Hasan Paşa sene 1013. Tırnakçı karındaşı Hüseyin Ağa sene 1014. Paryol⁵¹ Hüseyin Ağa (ibtida ocakdan ağa olan budur) sene 1015.⁵² Duzakçı⁵³Mehmed Ağa sene 1018. Mîrahûr İbrahim Ağa sene 1019. Mîr'âlem İsmâ'il Ağa sene 1020. Çukadâr-ı pâdişâhi Ahmed Ağa, sene 1021. Yavuz Muslihiddin Ağa (ocakda ağa iken fevt şüd) sene 1023. Mîrahûr Ahmed Ağa sene 1023. Musli Ağa (Revan'da şehid olmuşdur) sene 1024. Saksoncubaşı Hüseyin Ağa sene 1025. Maktûl Hüseyin Paşa sene 1026. Borlulu Mustafa Ağa sene 1027. Silâhdâr Yusuf Ağa sene 1028. Niğdeli Mustafa Ağa sene 1029. Deveci Ali Ağa (Ocakda şehid şüd) 1030. Doğancı Deli Derviş Ağa sene 1031. **(16a)** Çukadâr Bayram Ağa sene 1031. Deli Derviş (tekrar) sene 1031. Mîrahûr Kara Mustafa Ağa 1031. Çeşte Ali Ağa (kethüdâ beglikden ağa oldi) sene 1032. Vezâretli Bayram Paşa (kethüdâ beg idi ağa oldi) sene 1032. Çukadâr Hüsrev Paşa vezâretli sene 1033. Çavuşbaşı Ali ağa sene 1035. Sipâhiler ağası Halil Ağa sene 1037. Mevlevi Mehmed Ağa sene 1037. Doğancıbaşı Mostarlı Mustafa Ağa sene 1038. Hüsrev Paşa kethüdâsı Süleyman Ağa sene 1040. Hattat Hasan Ağa sene 1041. Musâhib Hasan Halife (Etmeydânı'nda yaralandı) sene 1041. Çukadâr Mustafa Ağa sene 1041. Köse Mehmed ağa (kethüda beg idi) sene 1041. Sipâhiler ağası Mehmed Ağa sene 1043. Sekbânbaşı Kara Mustafa Ağa

⁴⁸ Esad Efendi nr. 3622'de Mîr'âlem Yusuf Ağa yazılıdır.

⁴⁹ Diğer iki nüshada bu ağadan evvel Halil Ağa (994) ve Hızır Ağa (997) gösterilmiştir.

⁵⁰ Esad Efendi nr. 3622'de Ahmed Ağa'dan önce Yemişçi Hasan Ağa'nın ilk ağalığı gösterilmemiştir.

⁵¹ Diğer iki nüshada "Maryol" şeklinde yazılıdır.

⁵² Esad Efendi nr. 3622'de Maryol Hüseyin Ağa'dan sonra Halil Ağa yazılmıştır.

⁵³ Esad Efendi nr. 3622'de "Duvakçı" Hasan Paşa 3165/3'de "Tarakçı" şeklinde yazılıdır.

sene 1044. Mîrahûr Şahin Ağa sene 1045. Sekbânbaşı Küçük Hasan Ağa sene 1046. Rikâbdâr Mustafa Ağa sene 1049. Mîrahûr Tekyeli Mustafa Ağa sene 1049. Bektâş Ağa (ocakdan ağa oldu) sene 1051. **(16b)**

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, Bâb-ı Âsafî, Nişan ve Tahvil Kalemi Defterleri (NŞT. d.), 1140.

BOA, Bâb-ı Âsafî, Ruus Kalemi Defterleri (A.RSK. d.), 1484.

BOA, Kamil Kepeci Defterleri (KK. d.), 244.

BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (MAD. d.), 18155.

KİTAP VE MAKALELER

III. Ahmed'in Hatt-ı Hümayûn Mecmuası, (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY, nr.6094, vrk. Ib-30a), (haz. Muhammed Dervişoğlu), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mezuniyet Tezi, İstanbul 1974, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, no 10506.

Âsım Efendi Tarihi, I, (haz. Ziya Yılmaz), TYEKB Yayınları, İstanbul 2015.

Abdulkasim Gül, *18. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum 2020.

Erzurumlu Osman Dede, *Köprülüzâde Ahmed Paşa Devrinde (1069-1080) Vukuatı Tarihi, Transkripsiyon ve Değerlendirme,* (haz. Arslan Boyraz), Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2002.

İsmail H. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları, I,* TTK Basımevi, Ankara 1988.

Koca Sekbanbaşı Risalesi, haz. Abdullah Uçman, Tercüman 1001 Temel Eser, Tarihsiz,

Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, IX, (haz. Ahmed Akgündüz), Osmanlı Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.

“Sadriâzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa Layihası”, (haz. Faik Reşit Unat), *Tarih Vesikaları,* Nisan 1942, I/ 6, 443-480.

Selânîkî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânîkî, I-II,* (haz. Mehmet İpşirli), TTK Basımevi, Ankara 1999.

Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayûn,* Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine nr. 1321.

Yeniçeri Ocağına İlişkin Bir Risale, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 3622.

Türk Basın Tarihinde İbret Gazetesi ve Kapatılmasına Neden Olan Yazılar (1872-1873)

Suna Kotan

Yüksek Lisans, Erzurum Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

kotan1suna@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7772-1138>

MAKALE BİLGİSİ

Makale Türü	Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi	30.10.2020
Kabul Tarihi	19.12.2020
Yayın Tarihi	31.12.2020
Doi	10.52003/etut.2021.4

Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi

ETÜT, Sayı: 1, Aralık, 2020, Erzurum/TÜRKİYE

<https://dergi.erasurum.edu.tr/tarih>

İbret Newspaper and Its Articles That Led to Its Closure in The History of Turkish Press (1872-1873)

Suna Kotan

Master's Degree, Erzurum Technical University, Social Science Institute

kotan1suna@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7772-1138>

ARTICLE INFORMATION

Article Types	Research Article
Received Date	30.10.2020
Accepted Date	19.12.2020
Date Published	31.12.2020
Doi	10.52003/etut.2021.4

Erzurum Technical University, Faculty of Letter, History Journal

ETUT, Issue: 1, December 2020, Erzurum/TURKEY

<https://dergi.erasurum.edu.tr/tarih>

Türk Basın Tarihinde İbret Gazetesi ve Kapatılmasına Neden Olan Yazılar (1872-1873)*

Suna Kotan

Öz

Bu makalede, Osmanlı Devleti'nde ilk basın ve yayın faaliyetleri hakkında kısa bir bilgi verilmiş ve İbret gazetesinin yayınlanması ve aldığı cezaların nedenleri üzerinde durulmuştur. Osmanlı basın hayatı 1831 yılında çıkarılan Takvim-i Vekâyi ile başlamış ve 1840 yılında da Ceride-i Havâdis ile devam etmiştir. 1860 yılında çıkarılan Tercüman-ı Ahvâl ile gazetecilik ve basın, devlet tekelinden çıkmış, 1862'de Tasvir-i Efkâr ve 1867'de çıkarılan Muhbir gazetesi ile daha da güçlenmiştir. 1860'lı yıllarda Yeni Osmanlılar tarafından çıkarılan gazetelerde iktidara yönelik eleştiriler yer almaya başlayınca, 1864'te Matbuat Nizamnamesi ve 1867'de Âli Kararnâme ile basın susturulmaya çalışılmıştır. Ancak basın hiçbir şekilde susturulamamış, bu gazeteciler mücadelelerine yurt dışında devam etmişlerdir. Yeni Osmanlıların yurda dönmeleriyle birlikte Tanzimat'ın en güçlü yayın organı olan İbret gazetesi yayınlanmıştır. Fikir gazetesi kimliğiyle olaylara eleştirel yaklaşan İbret, cesur tavrından dolayı yayın hayatı boyunca çeşitli cezalara maruz kalmıştır. Namık Kemal'in usta kalemıyla Türk basın tarihinde önemli bir yeri olan İbret gazetesi 1873 yılında kapatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Basın, Sansür, Âli Kararnâme, Yeni Osmanlılar, İbret Gazetesi.

İbret Newspaper and Its Articles That Led to Its Closure in the History of Turkish Press (1872-1873)

Abstract

In this article, a brief information has been presented about the first press and publication activities in Ottoman Empire, and the publication of *İbret* newspaper and reasons for the penalties that it receives, has been discussed. The Ottoman press life started with the *Takvim-i Vekâyi*, which was issued in 1831, and continued with *Ceride-i Havâdis* in 1840. With *Tercüman-ı Ahvâl*, which was published in 1860, journalism and the press came out of the state monopoly, and it became stronger with *Tasvir-i Efkâr* newspaper in 1862 and *Muhbir* newspaper published in 1867. When the criticisms of the government started to appear in the newspapers published by the Young Ottomans in the 1860s, the press was tried to be silenced with the Press Regulation in 1864 and the *Âli Kararnâme* in 1867. However, the press was never silenced, and these journalists continued their struggle abroad. With the return of the Young Ottomans to their homeland, the most powerful media organ of the

Tanzimat, *İbret*, was published. *İbret*, who approached the events with his identity as an *Fikir* newspaper, was subjected to various punishments throughout his publication life due to his brave attitude. *The İbret* newspaper, which had an important place in Turkish press history with the master pen of Namık Kemal, was closed in 1873.

Keywords: Press, Censorship, *Âli Kararname* (Decree), Young Ottomans, *İbret* Newspaper.

Giriş

Osmanlı topraklarında gazetecilik faaliyetleri 18. yüzyılın sonunda başlamıştır.¹ Fransızca yayın yapan bülten ve gazeteler ilk olarak ihtilalden hemen sonra İstanbul'da Fransa elçiliği, ardından 1820'li yıllarda Fransız tüccarlar tarafından İzmir'de çıkarılmıştır.² Fransa elçiliği, 1795'te *Bulletin Des Nouvelles*³ ve 1796'da da *Gazette Française de Constantinople*'i yayımlamıştır.⁴ Bu bülten ve gazetelerin amacı, Fransız devrimini Osmanlı topraklarında yaşayan Fransızlara anlatmaktı. Fransızca olarak yayın yapan gazeteler için ikinci aşama, 1821 yılında İzmir'de başladı. Şehirde yerleşik olan Fransız tüccar kolonisine yönelik başlayan bu dönem gazetelerinin ilki 1821'de Alexandre Blacque tarafından yayınlanan *Le Spectateur Oriental*,⁵ ikincisi 1824'te yayınlanan *Le Smyrneen*⁶ ve üçüncüsü de 1828'de çıkarılan *Le Courrier de Smyrne*'dir.⁷ Bu dönemde özellikle Alexandre Blacque tarafından yürütülen yayın politikası Osmanlı yönetimine hem iyi bir örnek hem de cesaret vermiştir. Nitekim İstanbul'a davet edilen Blacque, Takvim-i Vekâyi'nin Fransızca nüshası olan *Le Moniteur Ottoman*'ın başına getirilmiştir.⁸

* Bu çalışma "Meşrutiyet Öncesi Dönemde Gazetelere Uygulanan Yasaklar ve Cezalar (1860-1876)" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Belkıs Ulusoy Nalcıgözü, *Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu 1828-1878*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2013, s. 41.

² Uğur Akbulut, "Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı: Gazetelerin Yayınlanma Amaçları Üzerine (1831-1876)", *Turkish Studies*, 8/5, Ankara 2013, s. 34.

³ Alpay Kabacalı, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1990, s. 13.

⁴ Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2003, s. 36.

⁵ Orhan Koloğlu, "Türkçe Dış Basın", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, I, İstanbul 1985, s. 95.

⁶ Cahit Özbay, *Dünyada ve Osmanlı'da Basının Tarihsel Gelişimi*, Doğu Kitapevi, İstanbul 2014, s. 173; Suat Gezgin, "Gazeteciliğin ve Türk Yazılı Basımının Kısa Tarihsel Perspektifi (Bölüm II)", *İstanbul İletişim Fakültesi Dergisi*, (19), 2004, s. 12.

⁷ Zeki Arıkan, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde İzmir Basını", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, I, İstanbul 1985, s. 103.

⁸ M. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul 2002, s. 170; Orhan Koloğlu, *Osmanlı Dönemi Basımının İçeriği*, İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 10.

Türkiye’de basın tarihi 1831’de Takvim-i Vekâyi ile başlamıştır. İlk sayısı 1 Kasım 1831’de çıkarılan Takvim-i Vekâyi haftalık olarak yayımlanmaya başlandı. Gazetenin Türkçe dışında Arapça, Farsça, Ermenice, Rumca ve Bulgarca baskıları da yapıldı.⁹

Türkiye’de Türkçe olarak yayımlanan ikinci gazete Cerîde-i Havâdis olup William Churchill adında bir İngiliz tarafından çıkarılmıştır.¹⁰ Gazetenin ilk sayısı 31 Temmuz 1840’ta yayımlanmıştır.¹¹ Özellikle eğitim vurgusu ve okur-yazar oranını artırma hedefiyle yola çıkan William Churchill’in gazetesi, Kırım Savaşı’na kadar pek rağbet görmemiş ve bu nedenle ayakta kalması için devlet tarafından desteklenmiştir.¹² Bazı İngiliz gazetelerinin savaş muhabiri olarak Kırım’a gönderilen Churchill, ilettiği haberlerle gazeteye olan ilginin artmasını sağlamıştır.¹³

Osmanlı basını, Takvim-i Vekâyi ve Cerîde-i Havâdis ile devlet tekelinde bir yayın dönemi geçirmiş ve 1860’larda Yeni Osmanlılar denen muhalif gazetecilerin çıkardığı gazetelerle eleştiren ve denetleyen bir döneme adım atmıştır.

Bu çalışma, 1872’de Yeni Osmanlılar ruhuyla yayınlanan İbret gazetesinin yayın politikası ve bu yayınlarda takındığı muhalif tutumdan dolayı aldığı cezaların nedenleri hakkında bilgi vermeyi amaçlamıştır. Türk basın tarihi üzerine yapılan çalışmalarda İbret gazetesi hakkında genel bilgiler verilmiş, ancak aldığı cezalar ve özellikle bu cezalara sebep olan yazılar üzerinde çok fazla durulmamıştır. İşte bu çalışma, İbret’in ilk sayısından başlayarak yayın hayatı boyunca diğer gazetelerle olan polemikleri, yönetime karşı takındığı muhalif tavır, ceza almasına neden olan yazılar ve cezalara verdiği cevaplar hakkında bilgi vermeyi amaçlamaktadır.

⁹ Takvim-i Vekâyi, “Mukaddime”, 25 Cemaziyevvel 1247, Nr: 1, s. 1; Esra Dik, “Türkiye’de Resmî Gazetenin Serüveni”, *Memleket Siyaset ve Yönetim Dergisi*, 4 (2), 2009, s. 166; Nesimi Yazıcı, *Takvim-i Vekâyi Belgeler*, Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara 1983, s. 43; İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, 179; Nesimi Yazıcı, “Takvim-i Vekâyi”, *DİA*, XXXIX, s. 491.

¹⁰ Hamza Çakır, “Türkiye’de Serbest Gazeteciliğe Adım: Yarı Özel Gazete Cerîde-i Havâdis”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (5), 1997, s. 49-50.

¹¹ Ziyad Ebüzziya, “Cerîde-i Havâdis”, *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 406.

¹² Cerîde-i Havâdis, “Mukaddime”, *Gurre-i Cemâziyelâhir* 1256, Nr: 1, s. 1; Akbulut, “Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı”, s. 40.

¹³ İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 183; Hıfzı Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, Gerçek Yayın Evi, İstanbul 1973, s. 10.

Devletin Basın ve Yayın Faaliyetlerine Yönelik Düzenlemeleri

Osmanlı toplumu basın yayın alanında hukukî bir düzene geçebilmek için uzun süre beklemek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nde 1727'de ilk Türk matbaasının kurulmasından sonra, uzun süre Türk müteşebbisler tarafından matbaa kurulması gündeme gelmediğinden matbaalar ve kitap basımı hakkında yasal düzenlemelere gerek duyulmamıştı.¹⁴ Basın-yayın faaliyetlerinin 1850'lerden sonra artmasıyla birlikte matbaalar üzerinde bir denetim mekanizmasının kurulmasına ihtiyaç duyuldu. Nitekim 15 Şubat 1857'de Matbaa Nizamnâmesi yürürlüğe konuldu.¹⁵ İstanbul ve taşrada, keyfi gazete ve kitap basım ve yayını engellemek ve matbaalara bir düzen vermek amacıyla hazırlanmış bu nizamnâmeyi,¹⁶ 1858 tarihli Ceza Kanunnâmesi takip etmiştir.¹⁷ Bu kanuna göre saltanata, devlet yöneticilerine ve Osmanlı tebaasından olan bir milletin aleyhinde yayın yapılması, genel ahlaka aykırı, alay ve eleştiri içeren yazıların ve edepsiz resimlerin basılması yasaklanmıştır.¹⁸

Basına özgü ilk düzenleme 1864 yılında yayınlanan Matbuat Nizamnâmesidir.¹⁹ Söz konusu nizamnâme, Takvim-i Vekâyi'nin 779. nüshasında şu şekilde ifade edilmiştir: *Dersââdet'de ve Memalik-i Şahanede tab' ve neşri olunan her nevi gazete ve evrak-ı havadis-i mülkiyye ve politikîyye tab' ve neşri hakkında nizamnâmedir.*²⁰ Bu nizamnâmenin 1. maddesine göre: *Bir gazetenin te'sîs ve neşri ve ba'del-intişar hey'eti tahrirîyesinde vuku'a gelebilecek tagayyürat (değişimler) için hükûmete ma'lumat vermek ve ruhsat almak icab ediyordu.*²¹ 9. Madde ile Osmanlı Devleti aleyhine saldırı veya düşmanlık fikirleri içeren yabancı ülkelerde basılmış gazete ve yayınların ülkeye girişi

¹⁴ Ali Birinci, "Osmanlı Devleti'nde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 4 (7), 2006, s. 293; Necla Odyakmaz, "Osmanlı'da Anayasal Düzenlemeler ve Basına Etkileri", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (16), 23 Şubat 2012, s. 213.

¹⁵ Odyakmaz, "Osmanlı'da Anayasal Düzenlemeler ve Basına Etkileri", s. 214.

¹⁶ Ayhan Ceylan, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayınında Hukukî Düzen (1839-1876)", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (1), 2006, s. 147.

¹⁷ Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, s. 44; Alpay Kabacalı, *Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Matbaa Basın ve Yayın*, Literatür Yayınları, İstanbul 2000, s. 76.

¹⁸ N. Ünal Özkorkut, "Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devletindeki Görünümü", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 51 (3), 2002, s. 72.

¹⁹ Akbulut, "Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı", s. 45.

²⁰ Takvim-i Vekâyi, "Havadis-i Dâhiliye", 21 Receb 1281, Nr: 779, s. 2.

²¹ Mehmed Münir, *1326'dan Önce Matbaa-i Amire*, s. 10.

yasaklanmıştır.²² Bu nizamnâme ile basın aracılığıyla bazı suçların işlenmesi durumunda gazetelerin idarî yönden kapatılabileceği de öngörülmüştür.²³

Matbuat Nizamnâmesi ile yetinmeyen Osmanlı yönetimi, bir süre sonra yeni bir düzenlemeye ihtiyaç duymuştur. Çünkü Tasvir-i Efkâr'ın muhalif tutumuna, 1867'de Muhbir, Âyine-i Vatan ve Utarit gazeteleri de katılınca hükümet telaşlanmıştı. İşte böyle bir ortamda beşinci kez sadrazam olan Âlî Paşa 1867'de bir kararnâme çıkarmıştı. *Kararnâme-i Âlî* adıyla anılan bu kararnâme ile basın tüzüğü'nün dışında kalan durumlarda da hükümete gazete kapatma yetkisi verilmiştir. Amaç hükümet aleyhindeki yayınları önleyebilmektir.²⁴ Bu kararnâmenin hazırlanıp uygulamaya konulmasının gerekçesi şu şekilde sunulmuştur: *İstanbul'da çeşitli dillerde basılıp yayınlanan gazetelerin birtakımının bir müddetten beri ittihaz etmiş oldukları lisan ve tuttukları meslek görevlerinden olan, ahlaki temizleyip ıslah etmek yolundan ayrılarak ve memleketin genel çıkarına asıl karşıtlığı bilinen tamamen zıt uçlara yönelmektedir. Yazının devamında gazetelerin devletin çıkarlarını koruyacak yerde birtakım zararlı fikirler ve yalan haberler yayınladıklarını bu nedenle devletin buna izin vermeyeceği ifade edilmiştir.*²⁵

Basın özgürlüğünü tamamen ortadan kaldıran Kararnâme-i Âlî hükmünce, Muhbir, Âyine-i Vatan ve Utarit gazeteleri kapatılmıştır.²⁶ Aslında bu kararnâme, aynı zamanda bu dönemde basının gücüne de işaret eder. Örgütlü muhalefetin ilk temsilcisi olarak kabul edilen Yeni Osmanlılar, Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Bey gibi yazarlar vasıtasıyla, mümkün olduğu kadar Âlî Paşa ve hükümete eleştiriler getiriyordu. Sadrazam da çıkarılmış olan kararnâme vasıtasıyla bu muhalif sesleri susturmaya çalışıyordu.²⁷

²² Ceylan, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımında Hukukî Düzen (1839-1876)", s. 151.

²³ İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 202.

²⁴ İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 204-205.

²⁵ Tasvir-i Efkâr, "İ'lân Resmî", 8 Zilkade 1283, Nr: 466, s. 1.

²⁶ İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 206.

²⁷ Akbulut, "Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı", s. 46.

Yeni Osmanlılar ve Çıkardıkları Gazeteler

Sultan II. Mahmud ve haleflerinin reformları Osmanlı Devleti'nde yeni bir idarî ve yönetici kuşak meydana getirmiştir.²⁸ Tanzimat'ın getirdiği batılılaşma politikası doğrultusunda yurtdışına gönderilen gençler devletin 1856'dan sonraki siyasî ve fikir hayatında etkili olmaya başlamıştır. Ayrıca bu dönemde gerek modern okullarda gerekse kişisel gayretleriyle kendisini yetiştiren genç bir kuşak ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu gençler daha sonra Yeni Osmanlılar, Genç Osmanlılar, İttifâk-ı Hamiyet gibi isimlerle anılmışlardır.²⁹

Yeni Osmanlılar Cemiyetiyle ilgili en geniş bilgi EbuZZiya Tevfik'in 1909 yılında Yeni Tasvir-i Efkâr gazetesinde yayınladığı *Yeni Osmanlıların Sebebi Zuhuru* adlı yazı dizisinden öğreniyoruz. Bu eserde Yeni Osmanlıların 1865 yılında bir yaz günü Belgrad Ormanı'nda Namık Kemal'in de katıldığı bir piknik sırasında kurulduğu bildiriliyor.³⁰ Bunlar Tercüme Odası memurlarından ve Tasvir-i Efkâr gazetesi yazarları Namık Kemal, Reşad Bey, Nuri Bey, Mehmed Bey, Ayetullah Bey ve Mustafa Refik Bey'dir.³¹

Cemiyetin başlıca amacı Osmanlı Devleti'ndeki mevcut mutlakî idarenin yerine meşrutî bir idareyi tesis etmektir. Bu fikirlerini duyurmak için basını araç olarak kullanmış ve muhalif bir yayın politikası sergilemişlerdir.³² Yeni Osmanlılar düşüncesinin ortaya çıkmasında önemli rolü olan ilk gazete, Tercüman-ı Ahvâl gazetesidir. 1860 yılında Agâh Efendi ve Şinâsi tarafından çıkarılan Tercüman-ı Ahvâl gazetesi Osmanlı basınına eleştirel bir yayıncılık anlayışı getirmiştir. Özel teşebbüs tarafından ve hazineden herhangi bir yardım almadan çıkarılan³³ Tercüman-ı Ahvâl gazetesinin uygulamakta olduğu bu gazetecilik tarzı, gazetenin yayına başlamasından yaklaşık sekiz ay sonra yayının durdurulmasına sebebiyet vermiştir. Ziya Bey'in eğitimdeki bazı aksaklıkları konu alan ve aynı zamanda

²⁸ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2018, s. 206.

²⁹ Nurettin Güz, "Osmanlı Basını", *Selçuk İletişim Fakültesi Dergisi*, 1 (3), 2000, s. 47; Kemal Beydilli, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti", *DİA*, XLIII, İstanbul 2013, s. 431.

³⁰ EbuZZiya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Bu Günkü Türkçeye çev. Şemsettin Kutlu, İstanbul 1973, s. 77.

³¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 7, Ankara 1988, s. 302; Nalcıoğlu, *Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu 1828-1878*, s. 173.

³² Barış Demirtaş, "Jön Türkler Bağlamında Osmanlı'da Batılılaşma Hareketleri", *U.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (13), 2007/2, s. 392.

³³ İnüç, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 185.

politik yanı da bulunan *Maarîf'e Dair Bend-i Mahsustur* başlıklı yazısı üzerine Türk basın tarihinde ilk kez bir gazete kapatılma cezası almıştır.³⁴

Tercüman-ı Ahvâl'in yayınlandığı ilk günlerde Agâh Efendi ile beraber çalışan Şinâsi³⁵ gazetenin 25. sayısından sonra ayrılarak Tasvir-i Efkâr'ı çıkarmıştır.³⁶ Bu gazetenin ilk sayısı 27 Haziran 1862'de yayınlanmış³⁷ ve Şinâsi, Avrupa'ya gidince de yönetimi Namık Kemal'e kalmıştır. Yazılarında vatan, hürriyet ve ıslahat konularını işleyen genç başyazarın ilk yazıları saray yetkilileri tarafından da çok beğenilmiştir.³⁸ Fakat sonradan siyasî yönü ağır basan yazılar hükümetle arasında gerginliğe yol açmıştır. Namık Kemal, hükümet tarafından kendisine gönderilen ihtarnâmeye verdiği cevaplarla baskılar karşısında yılmayan cesur gazeteci yönünü ortaya koymuştur.³⁹ Tasvir-i Efkâr 465. sayısında Muhbir'in kapanış bildirisiyle birlikte, “Şark Meselesi” adlı yazı dizisini yayınlamıştı. Bu yazıdan sonra Namık Kemal'in gazetecilik yapması yasaklanmış ve Tasvir-i Efkâr gazetesi de bir ay süreyle kapatılmıştı.⁴⁰

Yine aynı dönemde, ilk sayısı 1 Ocak 1867'de çıkan ve başyazarlığını Ali Suavi'nin yaptığı Muhbir gazetesi de muhalif bir yayın anlayışına sahipti. Girit sorunu sırasında hükümetin tutumunu yetersiz bulan Ali Suavi, Muhbir'in 31. sayısında bir de Belgrad Kalesi'nin Sırlara verilmesini eleştirince gazetesi bir ay süreyle kapatılmıştır.⁴¹

Ali Suavi tutuklanarak Kastamonu'ya sürüldüğü gibi Namık Kemal ve Ziya Paşa da İstanbul dışında memuriyetlere atanmışlardı.⁴² Yeni Osmanlılar, tayin kararından bir süre sonra Mustafa Fazıl Paşa'nın davetini kabul ederek Paris'te tekrar bir araya geldiler.⁴³ 10 Ağustos 1867'de Mustafa Fazıl Paşa, Ziya Paşa, Namık Kemal, Nuri Bey, Ali Suavi, Mehmed Bey, Reşad ve Rıfat Beylerden oluşan grup, Mustafa Fazıl Paşa'nın konağında buluştular.⁴⁴ Yeni Osmanlılar

³⁴ Hamza Çakır, “Tercüman-ı Ahvâl”, *DİA*, XL, İstanbul 2011, s. 496.

³⁵ Nesimi Yazıcı, “Tasvir-i Efkâr”, *DİA*, XL, İstanbul 2011, s. 138.

³⁶ Gezgin, “Gazeteciliğin ve Türk Yazılı Basımının Kısa Tarihsel Perspektifi”, s. 16.

³⁷ İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 193.

³⁸ İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 196.

³⁹ Ömer Faruk Akün, “Namık Kemal”, *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, s.365.

⁴⁰ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, çev. Mümtaz'er Türköne, vd., İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 36.

⁴¹ Hüseyin Çelik, “Muhbir”, *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 32.

⁴² Nalcioğlu, *Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu 1828- 1878*, s. 149-150.

⁴³ Akbulut, “Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı”, s. 46.

⁴⁴ Demirtaş, “Jön Türkler Bağlamında Osmanlı'da Batılılaşma Hareketleri”, s. 393.

Cemiyeti olarak adlandırılan bu grubun başına Ziya Bey getirildi.⁴⁵ Grubun görüşlerini açıklamak amacıyla daha önceden çıkarılmış *Muhbir* isimli gazetenin tekrar yayınlanmasına karar verildi. Bu görevi Ali Suavi üstlendi. *Muhbir* 31 Ağustos 1867'de Londra'da yayınlandı.⁴⁶

Ali Suavi daha ilk sayıdan itibaren gazeteyi cemiyetin amaçlarıyla uyuşmayan bir çizgiye çekmiştir. Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın çabaları sonuçsuz kalınca Ali Suavi ile cemiyetin diğer üyelerinin yolları ayrılmış; Ziya Paşa ile Namık Kemal, Mustafa Fazıl Paşa'nın desteği ile 29 Haziran 1868'de *Hürriyet* adıyla yeni bir gazete çıkarmıştır. Namık Kemal'in idaresinde *Hürriyet*, Bâbîâli'yi rahatsız eden kuvvetli bir muhalefet cephesi oluşturmuştur.⁴⁷ Ancak kısa bir süre sonra Ziya Paşa ve Namık Kemal yollarını ayırmış, cemiyet üyeleri arasında çözülme süreci başlamıştır. Namık Kemal, Sadrazam Âli Paşa'dan izin alıp 24 Kasım 1870'te İstanbul'a dönünce Yeni Osmanlı muhalefetine yurt dışındaki etkinliği sona ermiş oldu.⁴⁸ Fakat Namık Kemal fikirlerini İstanbul'da İbret gazetesindeki yazılarıyla aktarmaya devam etmiştir.⁴⁹

İbret Gazetesi (1870-1873)

Tanzimat döneminin en ünlü yayın organı, Namık Kemal'in usta kalem ile halkın sesini ve düşüncesini yönetici kadrolara duyurmaya çalıştığı İbret gazetesi olmuştur. Bu gazete 1870 yılında Aleksan Sarrafyan tarafından *Kevkeb-i Şarki* adıyla yayınlanmıştır.⁵⁰ Küçük boyda ve çift sütun üzerine günlük olarak yayınlanan gazete, Sadrazam Âli Paşa'nın siyasetini öven yazılarla yayın hayatını sürdürmesine rağmen, Şubat 1870'deki 42. sayıdan sonra yayınına ara vermiştir.⁵¹ Bozuk bir Türkçe ile Aleksan Sarrafyan'ın yazdığı tahmin edilen yazıların da bu başarısızlığa neden olduğu tahmin edilmektedir. Gazete bir süre sonra İbret adında yine imtiyaz sahibi Sarrafyan tarafından, pazartesi ve perşembe günleri çıkarılmış, ancak Fransız-Alman Savaşı'na rağmen yine ilgi görmemiştir. İlk devresinde

⁴⁵ Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, s. 55.

⁴⁶ Güz, "Osmanlı Basını", s. 49.

⁴⁷ Akün, "Namık Kemal", s. 366,

⁴⁸ Beydilli, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti", s. 432.

⁴⁹ Şerif Mardin, "Yeni Osmanlılar ve Siyasî Fikirleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, VI, İstanbul 1985, s. 1700.

⁵⁰ M. Nuri İnuğur, *Türk Basınında İz Bırakanlar*, Der Yayınları, İstanbul 1999, s. 39.

⁵¹ Nurettin Güz ve Gamze Bayhan, "İlk Muhalef Gazete Olarak İbret", *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi (AKAR)*, I (1), 2016, s. 8.

umduğunu bulamayan Sarrafyan, gazeteyi İskender Bey'e kiralamıştır. Bu kez *İbretnüma-yı Âlem* adıyla çıkan gazete mizah gazetesine dönüştürülmüş, çok geçmeden de ismini *İbret* olarak değiştirmiştir. Bu gazetin yayını da 54. sayıya kadar devam etmiştir.⁵² 7 Şubat 1872'de Sarrafyan'ın sahipliğinde, basın işleri Ahmed Midhat Bey tarafından üstlenilerek yeniden yayınlanmıştır. Ancak bu sefer de hükümet tarafından kapatılmış, gazetenin sahibi bir ay süreyle gazete çıkarma hakkından mahrum edilmiştir.⁵³

Sadrazam Âli Paşa'nın Eylül 1871'de ölümünden sonra Yeni Osmanlılar'dan Mehmed Bey'in amcası Mahmud Nedim Paşa sadrazamlığa atanınca umumi af ilan edilmiş ve yurt dışında bulunan Yeni Osmanlılar'dan kalanlarda İstanbul'a gelmişti.⁵⁴ Mahmud Nedim Paşa'nın sadrazamlığı döneminde Namık Kemal, Diyojen'de ara sıra yazılar yazmakla birlikte,⁵⁵ artık İstanbul'da yeni bir gazetenin yayınlanması gerektiği kanaatine varmıştı. Arkadaşlarıyla birlikte çıkarılmasına karar verilen yeni gazetenin adı İstiklâl olacaktı.⁵⁶ Bunun için gerekli hazırlıklar tamamlandıktan sonra izin dilekçesi Namık Kemal tarafından imzalandı ve o dönemde matbuat kaleminin bağlı olduğu Hâriciye Nezaretine sunuldu.⁵⁷

Namık Kemal'in, Âli Kararnâme gereğince gazete çıkarması yasak olduğundan başvurusu kabul edilmemiştir. Bu nedenle yayınlanmakta olan bir gazetenin kiralanmasından başka bir yol kalmamıştı. Böyle bir gazete olarak Sarrafyan tarafından yayınlanmakta olan *İbret* gazetesi vardı. Namık Kemal kendi adına gazete imtiyazı alamadığından *İbret* gazetesi, Ahmed Midhat Efendi tarafından iki yıllığına kiralanmış ve yeniden günlük gazete haline getirilmiştir.⁵⁸

13 Haziran 1872'de yepyeni bir kadro ve yeni hüviyeti ile yayın hayatına başlayan *İbret* gazetesinin başyazarı Namık Kemal, sorumlu yazı işleri müdürlüğünü Kayazâde Reşad, yardımcılığını Ebuzziya Tevfik ve Menapirzâde Nuri Beyler üstlenmişti. Gazete, 33,5 x 47,5 cm, boyutunda ve dört sütun üzerine cumartesi ve pazar günleri hariç haftada beş gün yayınlanmıştır. Her sayısı büyük

⁵² Nesimi Yazıcı, "İbret", *DİA*, XXI, İstanbul 2000, s. 368.

⁵³ Güz ve Bayhan, "İlk Muhalif Gazete Olarak İbret", s. 8-9.

⁵⁴ Akbulut, "Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı", s. 51.

⁵⁵ M. Nihat Özön, *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1997, s. 31.

⁵⁶ Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, s. 68.

⁵⁷ Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, s. 413.

⁵⁸ İnüç, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 228.

ilgi gören gazetenin ilk sayısı iki baskı yaparak 25 bin adet satılmıştır. Gazeteye Mustafa Fazıl Paşa da destek vermiş, Tasvir-i Efkâr'ın basıldığı matbaayı satın alarak Namık Kemal ve arkadaşlarına hediye etmiştir.⁵⁹

İlk sayısında başyazar Namık Kemal ve arkadaşları Nuri, Reşad, Tevfik ve Mahir imzasıyla yayınlanan yazıda gazetenin çıkarılma amacı şu şekilde ifade edilmişti:

Zaten kitabet mesleğinden yetişmiş olduğumuz gibi, elimizden geldiği mertebe vatana bir hizmet etmeyi ve taayyüşümüzü dahi bu yolda aramayı arzu eylediğimizden ve matbuatı memleketimizce bu maksatları istihsal için en büyük vasıta gördüğümüzden, bir gazete neşrine karar verdik. Yeni bir gazete te'sisiyle mülkümüzde matbuatın terakkisine dahi bu sırada bir hizmet ibrazın muvaffak olamadığımız için bir müddet-i muayyene zarfında İbret'in idare-i tahririyesini deruhte eyledik. İtikatımızca burada gazetelerin en büyük vazifesi halkımıza kavaid-i siyasiye ve terakkiyat-i medeniyeye müteallik malumat vermektir (...) En mukaddes bildiğimiz bir vazife dahi Matbuat Nizamnâmesi'nin müsait olduğu derece doğruyu söylemektir.⁶⁰

İbret'te çıkan bu yazıda, yazarların hepsinin kâtiplik mesleğinden geldiklerini ellerinden geldiği kadar vatana hizmet etmeyi ve geçimlerini de bu yolda aramayı tercih eden kimseler olduklarını ifade etmişlerdir. Basını maksatlarına ulaşmak için en büyük araç olarak gördüklerini, bu nedenle yeni bir gazete çıkarmayı planladıklarını ancak buna muvaffak olamadıkları için geçici olarak İbret gazetesini çıkardıklarını beyan etmişlerdir. Ayrıca gazetelerin en büyük görevinin gelişen uygarlıktan ve siyasal kurallardan halkı haberdar etmek olduğunu vurgulamışlardır. İşte bu istek ve inanç doğrultusunda imkânları dâhilinde, yurt ve dünya ile ilgili en son haberleri vermeyi de ihmal etmeyeceklerini ifade etmişlerdir. Bu ilan, üç gün boyunca gazetenin birinci sütununda yayınlanmıştır.⁶¹

İbret gazetesinin basılmasındaki asıl amaç, sosyal ve siyasî meseleleri analize tabi tutmak, kamuoyunu sosyal ve siyasî dille yetiştirmektir. Bu dönemde

⁵⁹ Güz ve Bayhan, "İlk Muhalif Gazete Olarak İbret", s. 10.

⁶⁰ İbret, Başlıksız, 1 Haziran 1288, Nr: 1, s. 1.

⁶¹ Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, s. 413-414.

halk, hürriyet fikirlerinden yoksun olduğundan, halkı uyandırmak, özgürlük ve meşrutiyet düşüncelerinin halk arasında yayılmasını sağlamak ve iktidarın kötü yönetimini halka bildirmek amacıyla Namık Kemal kaleme sarılmıştır.⁶²

Gazete bir haber gazetesinden çok bir düşünce gazetesi niteliğindedir. Her sayısında yeni sorunlar ortaya atılıyordu. Avrupa gazetelerinde görülen düşünceler en ayrıntılı şekilde İbret'te işleniyordu.⁶³ İbret gazetesi yayınlarında artık sadece Osmanlı düşüncesi içerisinde bir dayanışmanın yeterli olmayacağını söylemekteydi. Müslümanların Osmanlı öncülüğü altında İslam birliği çatısını önermiş, ayrıca ilk sayılarından itibaren eğitim, bilim ve tekniğin önemini vurgulamış, Avrupa'nın bu alanda ilerlediğini, Osmanlı Devleti'nin ise geride kaldığını yazmıştır. Gazetede dış haberlerde değinilmiştir. Dönemin dış politikasını etkileyen olaylar gazete sütunlarında yer bulmuştur. Gazetenin 5. sayısında, 1870 Fransa-Prusya Savaşı'nın sebepleri incelenmiştir. Gazetenin 7. sayısında yayınlanan *Avrupa Şarkı Bilmez* başlıklı yazıda Avrupalıların Osmanlı dünyası konusunda cehaleti anlatılmıştır.⁶⁴

İbret gazetesi sayılarında edebî tartışmalara da yer vermiştir. Bunlardan en önemlisi Hakayik-ül Vakāyi gazetesi ile aralarında geçen polemiklerdir. Bu gazeteyi Filip Efendi çıkarıyordu. O sıralarda yazarlığını Kemal Paşazade Said Bey yapıyordu. İbret gazetesinin ilk sayısından itibaren başlayan polemiklerin en şiddetlisi Mısır Hidivi ile alakalı olan tartışmadır. Haziranın sonlarında Mısır Hidivi İstanbul'a gelmişti.⁶⁵ Bu arada Hidivin iki vapur dolusu havai fişek getirdiğini, Emirgân'daki yalısı önünde demirleyen büyük bir sala bu fişeklerden verildiği, Hakayik-ül Vakāyi gazetesinde abartılı bir dille yazılmıştı. Bunun üzerine Reşad Bey dayanmamış şu fıkrayı yazmıştı:⁶⁶

Hakayik-ül Vakāyi'nin geçen Çarşamba günü çıkan nüshasında Hidiv-i Mısır'ın (...) yalısının önündeki fişenk ve kandillerin dünyada görülmemiş şeylerden biri olduğundan bahs eylediği sırada Mısır'dan (iki vapur dolusu) fişenk geldiğini ve Tersane-i Amire'den gelen sala bu fişenklerden lüzumu mertebe

⁶² İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 230.

⁶³ Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2013, s. 54.

⁶⁴ Kenan Demir, "Osmanlı'da Basının Doğuşu ve Gazeteler", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (5), Nisan 2014, s. 83.

⁶⁵ Özön, *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*, s. 41-42.

⁶⁶ Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, s. 418-419.

ilave olduğunu kemal-i beşâşet ve meserretle beyan ediyor. (...) Hidiv-i Mısır'ın yalısının önündeki saldan atılan fişenkların kâffesi sair sallarda olduğu gibi, Tersane ve Tophane'den gelmiş olduğu, Hakayik'ten başka cümlenin ma'lumudur. İhtimal ki yalının önünde birkaç Mısır fişengi atılmış olsun. Şu birkaç fişengi (iki vapur dolusu) fişenk edip de enzâr-ı ammeye karşı milletin aczini ima eder birtakım sözler tedarik eylemek ve mukabilinde ne kadar menfaat olur ise olsun hulûskârlığı millet ve saltanatın şan ve azimetine dokunur raddeye sürmek sükût ve tahammül olunabilecek şeylerden değildir.⁶⁷

Aslında Reşad Bey'in bu tutumu Hakayik-ül Vakāyi gazetesine olduğu kadar, Hidiv İsmail Paşa'nın kişiliğini de hedef alıyordu. Bu nedenle iki gün sonra, *Hakayik-ül Vakāyi dalkavukluk demek imiş* başlıklı yeni bir fıkra yazmıştır.⁶⁸ Fıkra şu şekilde kaleme alınmıştır:

Hakayik-ül Vakāyi Hulûskârlık Demek İmiş

Geçen Salı günü çıkan nüshasında (Mısır Hâriciye nazırı saadetlü Nubar Paşayla maliye nazırı saadetlü İsmail Paşa hazerâtu Perşembe günü huzur-ı hazret-i sadâret-penahiye giderek vizite resmîni icra etmişlerdir) diye bir havadis neşr etmiş. Evvela bir devlette bir nezaret taaddüt etmeyeceğinden Nubar ve İsmail pašalara nazır demek kat'iyen caiz olmayıp, bunlar Mısır umûr-i Hâriciye ve Maliye müdürleridir (...) Hakayik şurasını dahi layıkıyla anlamalıdır ki Mısır'da bulunan hâriciye ve dâhiliye ve maliye müdürleri makam-ı sadâretin arzı üzerine rütbe alır. Hatta oranın hidivliği dahi yine nizamnâmeyle tevfikân makam-ı sadâretin arzıyla taraf-ı eşref ve hazret-i padişahiden tevcih buyurulur. Binâen aleyh Nubar Paşa İsmail Paşa hazerâtu Prens Bismark veya Kont Andraşi gibi zat-ı hazret-i sadâret-penahiye vizite veremez...⁶⁹

Namık Kemal başta olmak üzere gazetede yayımlanan her yazı, yönetimin tepkisini çekmiştir. Namık Kemal ve Reşad Bey'in, bu dönemin sadrazamı

⁶⁷ İbret, "Hakayik-ül Vakāyi Hulûskârlık Demek midir?", 23 Rebûlâhır 1289, Nr: 12, s. 2.

⁶⁸ Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, s. 419.

⁶⁹ İbret, "Hakayik-ül Vakāyi Hulûskârlık Demek İmiş", 28 Rebûlâhır 1289, Nr: 16, s. 2.

Mahmud Nedim Paşa'nın icraatlarına yönelik ardı kesilmeyen olumsuz eleştirileri, dış borçlanma, basın hürriyeti Mısır Hidivliği ile Osmanlı yönetiminin ilişkileri vb. konulardaki bir kısım fikir beyanları sonrası⁷⁰ 9 Temmuz 1872'de yayınlanan Namık Kemal'in *Garaz Marazdır*, başlıklı yazısı ve Reşad Bey'in *İstikraz* başlıklı yazısı yönetimin şimşeklerini üzerine çekmiş ve kapatılmasına sebep olmuştur.⁷¹ *Garaz Marazdır* adlı makalenin bir kısmı şu şekildedir:

Öyle bir maraz ki emraz-ı nefsanienin en ziyade deva kabul etmeyenlerinden sayılır. Mesela nahveti, müdahane hasedi, idbar-ı mahsud hırsı, vusul-i ikbâl, hevesi husul-i emel izale edebiliyor. Lâkin garazın intifasına sahibinin fenasından başka çare olamaz. Garaz vicdanın uyuz illetidir. Daima kaşınır, daima kurcalanır, her ne ile setr olunmak istenirse elbette bir taraftan kendini gösterir. Bu mütalaatın zahirde bir misalini görmek isteyenler Hakayik'in bir zamanlardan beri neşrettiği bentlere atf-ı nazar eylesin. (...) Hal böyle iken Hakayik muharriri nefsinin aleniyete çıkarmakta kendince bir mani görmeyenlere mahsus olan salahiyet-i itirazı istiare ve belki igtisap ederek bir zamandan beru Maliye ve Adliye Nezaretlerinin ahval-ı sabıkasına dair yalan yanlış birtakım mütalaalar yazdığı gibi geçen gün neşr eylediği "İdare-i Hazıra" unvanlı makalesinde dahi teşebbüsât-i cedideye bazı taraflardan itiraz olunduğunu tasavvur eyler de bu itiraza mukaddeme bir nezaret riyasetinde bulunanların hakkı olmayacağını iddia eder. Ve bu sırada gene münasebetsiz bir mesele ile Divan-ı Ahkâm ile Maliye Nezaretini bahse karıştırır. (...) ⁷²

Bu makale Hakayik-ül Vākai gazetesinde *İdare-i Hazıra* başlığıyla yazılan bir yazıya itiraz niteliği taşır.⁷³ Gazete bu makaleden sonra dört ay süreyle kapatılmıştır. Aynı sayıda Reşad imzasıyla *İstikraz* başlıklı yazıda

⁷⁰ Nalcioğlu, *Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu 1828-1878*, s. 306.

⁷¹ Güz ve Bayhan, "İlk Muhalif Gazete Olarak İbret", s. 10.

⁷² İbret, "Garaz Marazdır", 3 Camaziyelevvel 1289, Nr: 19, s. 1-2.

⁷³ Namık Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Siyaset, Hukuk, Din, İktisat, Matbuat) Bütün Makaleler*, haz. Nergiz Yılmaz Aydoğdu - İsmail Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005, s. 131.

yayınlandığından, kamuoyu bu cezaya *İstikraz* yazısının neden olduğu kanısına varmıştır.⁷⁴ Söz konusu yazının bir kısmı şu şekildedir:

Fuat Paşa, bu devlet istikrazsız yaşayamaz diye bir hikmeti ihtira' eylemişti (...) Evet devlet istikrazsız yaşayamaz çünkü istikrazsız yaşayamamak hastalığına uğratmışlar (...) İşin derece-i ehemmiyeti göz önüne alınırsa ilaçsız yaşayamayan bir vücudu üç dört günde, beş altı ayda ilaçtan kurtarmak pek kolay olamayacağını tasdikten başka çare yoktur. Bu hususta Avrupa devletlerinin hali düşünülüyor ise onlarda pek bizden farklı bir halde değildir. İngiltere'nin meşhur olan servetiyle beraber devletin borcu bir dereceye gelmiştir ki te'sisi imkân dairesinden çıkmıştır. Fransa borcunu vermek şöyle dursun, Prusya'ya vereceği tazminat için istikraz arıyor bulamıyor ve hâlâ toprağında Prusya ordusu ikamet ediyor. Prusya'nın Fransa'dan aldığı tazminat muharebe masrafını ya tesviye eder ya edemez. (...) Avusturya'nın bugün yarın izmihlali yakındır. (...) Vatanımızda ise nice menabi'-i servet vardır ki bunların her biri Devlet-i Âliyye'nin kâffe-i düyûnunu te'diyeye kabil kilitli bir hazinedirler. Bu hazâin yavaş yavaş açıldıkça ve ıslahat da devam edildikçe, istikrazsız yaşamaz denilen devlet hem istikrazsız yaşamak ve hem de ettiği istikrazları te'diye eyledikten başka sairlerine ikrâz edebilmek derecesine gelmek kabiliyetinde bulunduğu ve binâen-aleyh istikbalimizin emin olduğunda akla müttefiktir.⁷⁵

Reşad Bey, devletin kurulduğundan bu yana hiçbir borçlanma içerisinde olmadan beş asırdan beri yaşadığını ancak son yirmi-otuz yıldır yapılan malî politikalar sonucunda ise devletin borçlanmaya ihtiyacı olduğunu ve devletin istikrazsız yaşayamaz bir duruma getirildiğini belirtir. Ona göre Osmanlı Devleti'nde büyük bir servet kaynağı bulunmaktadır. Bu kaynak doğru bir şekilde işletilip değerlendirilirse istikrazsız yaşayamaz denilen devlet hem istikrazsız yaşar hem de borçlarını ödedikten sonra başka ülkelere borç verecek duruma gelir.

⁷⁴ İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 230.

⁷⁵ İbret, "İstikraz", 3 Cemaziyelevvel 1289, Nr: 19, s. 1.

Ebuzziya Tevfik'e göre, yazının tepki görmesinin nedeni Anadolu-Bağdat demiryolları için 25 milyon liralık bir dış borçlanmanın söz konusu olması idi.⁷⁶ Yönetim gazetesinin 19. sayısındaki bu yazı ile zihinlerin bulandırılmaya çalışıldığını düşünmüştür. Gazeteye olan kızgınlık o kadar büyüktür ki, o dönemde kapatılan gazetesinin sahibine ertesi günü kapatılma ile ilgili yazı yayınlama yetkisi verilmesine rağmen İbret, bu haktan mahrum edilmiştir.⁷⁷ Matbuat kaleminden gazetesinin kapatıldığını bildiren yazının alt tarafına şu satırlar eklenmiştir: *"Gazetesinin hükûmet tarafından kapatılmış olduğunu bildiren bir ilave neşredilmesi ve bu ilavede birtakım fikirler ileri sürülmesi kesinlikle yasaktır."*⁷⁸

İbret'in kapanışını izleyen günlerde, 24 Temmuz 1872'de ilan edilen ve Takvim-i Vekâyi'nin 1505 sayılı nüshasında yayınlanan irade ile:⁷⁹ Namık Kemal Gelibolu Mutasarrıflığına, Nuri Bey Ankara Mektupçuluğuna, Tevfik Bey Mahkeme-i Kebire-i Merkeziye Başkâtipliğine, Reşad Bey Bilecik Kaymakamlığına tayin edilmişlerdir.⁸⁰ Tayinlerin yapıldığı dönem Mahmud Nedim Paşa sadrazamlıktan ayrılıp yerine 80 gün görevde kalacak olan Midhat Paşa sadrazamlığa atandığı için, Namık Kemal Eylül ayına kadar Gelibolu'ya Ebuzziya Tevfik ise İzmir'e gitmemişler ve İstanbul'da kalmışlardır. Namık Kemal bu dönemde mizah dergisi Diyojen'e imzasız yazılar yazmış, İbret'in dört aylık kapatma süresi dolmadan tekrar yayınlanma iznini aldıktan sonra Gelibolu'ya gitmiştir.⁸¹

İbret gazetesi 30 Eylül 1872 Pazartesi günü 20. sayısında Namık Kemal'in *İfade-i Meram* başlıklı bir yazısını yayımlamıştır. Bu yazıda: *Hükm-i tatilin haksızlığından bahsettiğimiz bir küstahlık addolunmasın. Çünkü haksız bir fil ne kadar büyük bir taraftan gelse haksız ve haksıza haksız demekte ise ne kadar küçük bir adam olsa haklıdır...*⁸² diyen İbret, kapatılma cezasının haksızlık ve zalimlik olduğunu, ayrıca Matbuat Nizamnamesi hükmünce mahkeme edilmesi gerekirken, kapatılma cezasının Babîâlî'nin hükmünden ibaret olduğunu ifade etmiştir.⁸³ Namık Kemal, bu yazılarına imza atmıyor, yalnız B.M. (Baş Muharrir) simgesini

⁷⁶ Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, s. 425.

⁷⁷ Güz ve Bayhan, "İlk Muhalif Gazete Olarak İbret", s. 10.

⁷⁸ Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, s. 425.

⁷⁹ İnüç, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 231.

⁸⁰ Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, s. 426.

⁸¹ Güz ve Bayhan, "İlk Muhalif Gazete Olarak İbret", s. 10.

⁸² İbret, "İfade-i Meram", 27 Receb 1289/ 30 Eylül 1872, Nr: 20, s. 1.

⁸³ İbret, "İfade-i Meram", 27 Receb 1289/ 30 Eylül 1872, Nr: 20, s. 1.

kullanıyordu. Gazeteye düzenli yazı yazdığı gibi EbuZZiya Tevfik'in Hadika adlı gazetesinde de makaleler yazıyordu.⁸⁴

Namık Kemal, İstanbul'a dönmesi üzerine İbret'in 97. ve 110. sayılarına Kemal imzasıyla baş yazılar yazmış ve gazeteyi eski günlerine getirmeye çalışmıştır. Muhalif yayın politikasını sürdüren gazete 6 Şubat 1873'te yine kapatılmıştı.⁸⁵ Gazetenin kapatılma nedeni şudur: Maarif Nezareti bu dönemde kitap yayını öncesi ruhsat alma zorunluluğunu yeniden gündeme getirmişti. 1857 tarihli Matbaa Nizamnamesine göre gereken iznin alınmadığı gerekçesiyle Ahmed Midhat Efendi'nin *Dağarcık* adlı dergisi ve Namık Kemal'in *Evrak-ı Perişan* adlı kitabı yasaklanmıştır.⁸⁶ Oysa o güne kadar yasanın uygulanmamasında hoş görülme davranılmış, ruhsat almak isteğe bırakılmış ve çok sayıda ruhsatsız kitap basılmıştı. Üstelik sansüre uğrayan yayınların içeriğinde sarayı ve Babıâli'yi kızdıracak hiçbir şey yoktu.⁸⁷ Namık Kemal, bu konuda oldukça sert yazılar kaleme almış ve bu nedenle gazete bir ay süreyle kapatılmıştır. Kapatılmaya neden olan yazılar 99. ve 110. sayılarda yer almaktaydı. Yazılar şu şekilde kaleme alınmıştır:

Gazeteler işbaşında olan evliya-yi umurun ef'aline ve devletin en mühim ve nazik olan ahvaline dair muhâkemât ve mütalaât iradına iktidarlarıyla beraber hiç kimseye gösterilmeksizin yalnız sahip ve müdürünün mesuliyeti üzerine neşr olunabilmekte iken üç yüz sene evvel vefat etmiş bir zatın tercüme-i halini veyahut politika ile hiç münasebeti olmayan bir fennin bazı kavaidini havi olan kitaplar basılmak için teftişten geçmeye muhtaç tutulmak ağrep değil midir? Acaba mülkümüzde kitaptan başka men' olunacak bir şey kalmadı mı? (...) Evrak-ı Perişan'ın bir iki cildi de İbret'te yazdığım bazı bentlerden ibaret olacaktı. Şimdi o makalât İbret'te basılırken istizana muhtaç olmayıp da kitap şeklinde basıldığı zaman mı teftişten geçmek ihtiyacında bulunacak? Kitap neşrini gazete neşrinden ziyade suubete düşürmek dünyanın neresinde görülmüştür. (...) Kitap teftiş etmek gibi Avrupaca birkaç asırlar evvel mücerret maarifin intişarını men' için yapılmış bir kaidenin bu zamanda ve hiçbir

⁸⁴ Özön, *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*, s. 124.

⁸⁵ Güz ve Bayhan, "İlk Muhalif Gazete Olarak İbret", s. 11.

⁸⁶ Nalcioglu, *Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu 1828-1878*, s. 307-308.

⁸⁷ Kabacalı, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü*, s. 41.

sebeup olmadığı halde Memâlik-i Osmaniyyece fiile ihracına kıyam olunmasına hakikaten ne derece teessüf olunsa yeri vardır...⁸⁸

Namık Kemal, bundan üç yüz sene evvel vefat etmiş birinin hayat hikayesini yada siyasetle bir ilgisi olmayan kitaplarla dergilerin basılmadan önce, kontrolden geçmeye mecbur tutulmasının son derece garip olduğunu dile getirir. *Evrak-ı Perişan*'ın bir iki cildinin İbret'te yayımlayacağı makalelerden ibaret olacağını, bu makaleler İbret'te basılırken izin almak gerekmeyp de kitap şeklinde basıldığı zaman neden teftişten geçmesi gerektiğini soran Namık Kemal, kitap çıkarmayı gazete yayınından daha güç hale getirmek dünyanın neresinde görülmüştür diye sitem eder. Aynı yazıda İstanbul'da Galata tarafında çalgı kahvelerinin her türlü ahlaksızlığa ve fesada iki kapısı da açık dururken, matbaa ve gazetelerin kapatılmasını hükümetin uygurluk anlayışına yakışmadığını belirtir.⁸⁹

Kemal, gazetenin 100. sayısında ise bir milletin kalkınmasının en büyük aracı hükümet ve hükümetin devamlılığının garantisi de kanunlar olduğunu ancak matbaalar, gazeteler ve dergiler için hazırlanmış tüzüklerin hem zararlı hem de uygulama yeteneğinden yoksun olduğunu ifade etmiştir.⁹⁰ Namık Kemal, İbret'in 99. ve 100. Sayılarındaki yazılarının ardından 110. sayısında yine aynı konu üzerinde durmuştur. Yazıda mesele şu şekilde ele alınmıştır:

Maarife gösterilmeksizin kitap tab'ının men' olunması üzerine İbret'in 103 numaralı nüshasında neşr olunan mufassal makaleden dolayı Meclis-i Maarif tarafından İbret'in ilga ve bendenizin tedip olunmaklıgım resmen talep olunduğuna dair birkaç taraftan rivayet ve ihtarat almaktayım. (...) Şu kadar var ki o bent için ceza göreceğimi umamıyorum. Hele müddet-i tatilini beklemeyerek inayet-i mahsusa-i padişahi ile intişare başlayan İbret'in belki zuhurundan beri bahsettiği mevadın en haklısı olan öyle bir makaleden dolayı lağvolunmasını hiç ümit etmiyorum. (...) Hükümet-i Seniyye adalet ve hakkaniyetin mukteziyatını meydana çıkarıncaya kadar bu meseleden fariğ olmayacağımdır.

⁸⁸ İbret, Başlıksız, 23 Zilkade 1289/ 22 Ocak 1873, Nr: 99, s. 1.

⁸⁹ İbret, Başlıksız, 23 Zilkade 1289/ 22 Ocak 1873, Nr: 99, s. 1.

⁹⁰ İbret, "İfade-i Mahsus", 24 Zilkade 1289 /23 Ocak 1873, Nr: 100, s. 1.

Hatta bugün merci-i kül olan makam-i resmîyeye dahi müracaat eyledim.⁹¹

Bu yazıların üzerine İbret, 6 Şubat 1873'te bir ay süreyle kapatıldı.⁹² İbret gazetesinin kapanışını bildiren beyannameyi, yine İbret gazetesi, 7 Şubat 1873 (9 Zilhicce 1289) tarihinde çıkardığı ilave bir nüsha ile yayınlamıştır. Bu nüshada Matbuat İdaresi tarafından gönderilen beyannameyi müteakiben Aleksan Sarrafyan imzalı bir yazıda bulunmaktadır. Bu yazının Namık Kemal tarafından yazılmış olduğu tahmin edilmektedir.⁹³ 9 Mart 1873'teki 111. sayısında yeniden yayına başlayan gazete, "İfade-i Meram" başlıklı bir yazı yayımlar. Yazı şu şekilde ifade edilmiştir:

Malumdur ki İbret 110 numaralı nüshasının üzerine 8 Zilhicce sene 1289 (6 Şubat 1873) tarihinden itibaren bir ay müddetle tatil edilmişti. Bugün müddet-i tatilimiz hitam bulmak cihetiyle yine intişara başladı. O vakit ilan ettiğimiz ilavede görüldüğü veçhile Matbuat İdaresi gazetemizi hilaf-ı nizam hareket-i terviç ile itham etmişti. O itikatta bulunanların afvlarını niyaz ile beraber hakkımızda beyan olunan töhmeti kabul edemeyeceğimiz ilana kendimizi mecbur biliriz. (...) İbret hiçbir vakit hilaf-ı nizam hareketi terviç etmedi. Yalnız izinsiz kitap tab'ını men' eden nizam mülgadır dedi. Bu iddiasını yine tekrar eder...⁹⁴

Namık Kemal, yazısında yeniden yayına başladıklarını ilan ederken, gazeteye yöneltilen suçlamaların asılsız olduğunu, gazetenin sadece kitap neşrini yasaklayan nizamnâmeyi eleştiren yazılar yayınladığını ve bu nizamnâmeye olan tavırlarının hala devam ettiğini vurgulamıştır. Yazısının devamında Matbaa Nizamnâmesini bir kez daha ele alır.

Üçüncü kez yayınlanmaya başlayan İbret gazetesinde birey, kanun, hak bağlamında kaleme alınan yazılar, yönetimdeki aksaklıklar, Osmanlı Devleti'nden ayrılmak isteyen bölgelere yönelik hükümetin aldığı tedbirlerin yetersizliği, şark meselesi, hazinenin parasızlığı, kitap sansürü gibi konulardaki yazıları hükümetin

⁹¹ İbret, Başlıksız, 8 Zilhicce 1289/ 6 Şubat 1873, Nr: 110, s. 1.

⁹² Kabacalı, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü*, s. 41.

⁹³ Namık Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri*, s. 18.

⁹⁴ İbret, "İfade-i Meram", 9 Muharrem 1290/ 9 Mart 1873, Nr: 111, s. 1.

gazeteden yana memnuniyetsizliğine sebep olmuştur.⁹⁵ Bu nedenle gazetenin yayın hayatı fazla sürmemiştir. Namık Kemal, Osmanlı ordusunun Silistre’de Ruslara karşı yaptığı savunmadan ilham alarak *Vatan Yahut Silistre* adlı bir tiyatro eseri yazmış bu eserle ilgili bir yazıyı İbret gazetesinin 127. sayılı nüshasında kaleme almıştır.⁹⁶ Namık Kemal, bu yazısında tiyatro hakkındaki görüşlerini bildirmişti. Ona göre tiyatro edebiyatın en önemli kısmını oluşturmaktaydı. Tiyatro eğlendirirken düşündüren, düşündürdükçe de ders veren, faydalı bir eğlence türüydü. Namık Kemal tiyatroyu edebiyatın en canlı temsilcisi olarak görmekteydi. Ortaoyunu ile tiyatro arasındaki farka da değinen yazar, tiyatronun kâh güldürüp kâh ağlattığını bazen de ağlatmadan eğlendirdiğini, ortaoyununun ise sadece güldürdüğünü ifade etmiştir. Kemal yazısına şu şekilde devam etmiştir:

Gayret-i kemalini tarife hacet göremediğim arkadaşlarımdan Midhat Efendi, *Eyvah* isminde bir oyun tertip etti. Dün gece oynandı. Züvvârı memnun ettiğinden eminiz. Asâr-ı acizânemden “Vatan Yahut Silistre” unvanlı oyunun tertip ve talimi hitam buldu. Birinci defa olmak üzere önümüzdeki Salı akşamı yani Çarşamba gecesi icra edilecektir. Yine asâr-ı acizanemden “Râz-ı Dil” namında diğer bir oyun var. Arkadaşların himmetiyle Fransızcadan bir dram, iki komedyâ tercüme olundu. Daha ufak tefek şeylerde yazılıyor. Tiyatro mevsimi bitmeden evvel talimi hitam bulan olursa oynatılacaktır. Hele encümenin gelecek mevsime hayli asâr ile ibtidâ edeceğini şimdiden vaad edebiliyoruz...⁹⁷

Vatan Yahut Silistre piyesi ilk defa 1 Nisan 1873 akşamı Gedikpaşa Tiyatrosunda seyirciye sunuldu. Eserde yer alan ve vatan-millet sevgisini şahlandıran ifadeler, hep birlikte söylenen marşlar seyircileri coşturdu.⁹⁸ Halk, Namık Kemal lehine sevgi gösterileri yapmaya başlamış, tiyatro binası alkıştan yıkılacak hale gelmişti. Gece sokaklara dökülerek hürriyet şarkıları söyleyenler, İbret gazetesi idarehanesi ve Kemal’in evi önünde toplanmışlar, gazetede

⁹⁵ Nalcıoğlu, *Osmanlı’da Muhalif Basının Doğuşu 1828-1878*, s. 308.

⁹⁶ Demir, “Osmanlı’da Basının Doğuşu ve Gazeteler”, s. 84.

⁹⁷ İbret, “Tiyatro”, 2 Safer 1290, Nr: 127, s. 1.

⁹⁸ Önder Göçgün, *Namık Kemal*, Akçağ Yayınları, Ankara 2014, s. 26.

yayınlanmak üzere bir teşekkür mektubu bırakmışlardır.⁹⁹ İbret gazetesi bu olayı dikkatleri çekecek şekilde yayınladı.¹⁰⁰

Halkın verdiği teşekkür mektubunda: *Tiyatronun edebiyat içinde en parlak ve en faydalı bir kısmını oluşturduğunu ve o ulvi tesirini de herkesin gözü önünde sergilediğini yazmışlardır. Bir diğer teşekkürde ise hakikaten tiyatro edebiyatın ruhu imiş edebiyatın en parlak kısmı imiş gönüllerin meftunu imiş yaşasın vatan; bir diğerinde ise gerçekten tiyatro sahip olduğu güçlü ruhu ile insanı güldürüyor, ağlatıyor, vicdanını açıyor aydınlatıyor yaşasın vatan* ifadeleri yer almaktadır.¹⁰¹

Yayımlanan bu mektubun ardından İstanbul sokakları “Yaşasın Kemal! Yaşasın milletin Kemali!” sesleriyle çınlamıştır. Özel amaçlı kimseler bunu padişaha jurnal etmişlerdir.¹⁰² Namık Kemal’e yönelik halkın tezahüratı, İbret’in 131. sayısında Nuri Bey ile İsmail Hakkı Bey’in Namık Kemal’in halktan gördüğü rağbetin nedenleri ve derecesine yönelik yorumlarından dolayı 5 Nisan 1873’te¹⁰³ Sultan Abdülaziz’in iradesiyle, Hadika, Sıraç ve İbret gazetesi bir daha çıkmamak üzere 132. sayısında kapatılmıştır.¹⁰⁴

İbret gazetesinin kapatılmasına birkaç sebep gösterilmektedir. Öncelikle İbret’in 130. sayısında *iki imzalı varaka* başlıklı makalesinde *millet-i tâbia* yerine *millet-i metbûa* tabirinin kullanılması, yanlışlıkla kullanılan bu tabir ise tâbi olan millet yerine tâbi olunan millet anlamına gelmektedir.¹⁰⁵ Söz konusu cümle şu şekilde yazılmıştır: *Mamañih yine ümit var olalım. Hükümet-i seniyye millet metbuasını bu kadar me’yus etmeyeceğini itikad edelim.*¹⁰⁶ İkinci kapatılma sebebi ise son zamanlarda Altıncı Belediye Dairesi aleyhinde yazılan şikâyetlerdir. Bir diğer sebep ise Namık Kemal’in Şehzade Murad Efendi ile olan münasebeti ve *Vatan Yahut Silistre’nin* temsilinden sonra halk galeyana gelerek,¹⁰⁷ *Allah muradımızı versin* şeklindeki nidalar Sultan Abdülaziz’i huzursuz etmiştir.¹⁰⁸ İbret gazetesinin son sayısı 5 Nisan 1873’te yayınlandı. Aynı gün öğleden sonra, Divan-ı

⁹⁹ İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 232.

¹⁰⁰ Göçgün, *Namık Kemal*, s. 26.

¹⁰¹ İbret, “Dün Gece Aldığımız Teşekkürnamenin Suretidir”, 5 Safer 1290, Nr: 130, s. 1.

¹⁰² İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 232.

¹⁰³ Nalcıoğlu, *Osmanlı’da Muhalif Basının Doğuşu 1828-1878*, s. 308.

¹⁰⁴ Yazıcı, “İbret”, s. 369.

¹⁰⁵ Namık Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri*, s. 19.

¹⁰⁶ İbret, “İki İmzalı Bir Varaka”, 5 Safer 1290, Nr: 130, s. 2.

¹⁰⁷ Namık Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri*, s. 19.

¹⁰⁸ İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 232.

Hümayun Tercümanı Sadullah Bey'in imzasını taşıyan kapatma kararı gazeteye geldi. Yazının metni şu şekildedir:

Matbuat Dairesinden Gelen Emr-i Mahsustur.

Gazetelerce akdem-i vezâifi umûma nafi'havâdis ve mebâhis ile meşgul olmak kazıyyesi iken İbret gazetesinin tuttuğu meslek şahsiyât ile uğraşmak ve nizamât ve icrâat-ı devlete te'vilat-ı hod serana ile ta'riz ve kavâid-i esâsiye-i hükûmete karşı neşr-i mütaalât ile ezhân-ı nâsı tağlit etmekten ibaret olduğundan ilgası lüzumu birkaç defa tahakkuk etmiş olduğu halde mücerret hükûmet-i seniyyenin matbuat hakkında derkâr olan efkâr-ı terakkiyât pervanesi eseri olarak islah-ı tavr u meslek etmesine intizaren kâh tatil ve kâh tenbih ile iktifa edilmiş idi. Bu muamele-i i'tidâl kârâne intibahını mucib olacak yerde bilâkis meslek-i müttehazından ısrarını müntic olup bu kere 129 numarolu nüshasında ve Nuri imzasıyla 131 numerosunda yazdığı makalede usûl-ı hükûmet-i seniyye ile kâbil-i telif olamayacak bir takım tecavüzât-ı mütecâsirâneyi şâmil mütaalât derc ü tahkiye etmek derecesine kadar gitmiş olduğuna ve 130 numarolu nüshasındaki *ikiimzalı varaka* unvanlı makalenin hâtimesinde istimaline cür'et eylediği tabir hedefi hareketini sarıhan tayin etmiş olup böyle bir gazetenin bekasında ise mehâzir-i mülkiye müsellemler bulunduğuna binaen ber-müceb-i kararnâme tarih-i ilandan i'tibaren külliyyen ilga kılınmıştır.¹⁰⁹

Fi 7 Safer sene 1290 ve Fi 24 Mart sene 1289

Tercüman-ı Divan-ı Hümayûn Sadullah

Yazıda, İbret gazetesinin sadece kişiler ve kişilerin özel halleriyle uğraştığını, devletin kanun ve icraatlarını yersiz bir şekilde tenkit ettiğini ve devletin temel ilkelerine karşı çıkışlar yaparak halkın zihnini bulandırdığı ileri sürülmüştür. Nitekim son olarak 129 numaralı sayısında ve daha sonrada Nuri imzasıyla 131. nüshasında yayınladığı makalesinde yüce Osmanlı Devleti'nin temsilcisi olan hükümetin devlet ve idare anlayışıyla hiçbir şekilde bağdaştırılamayacak saldırgan bir dil kullandığı dile getirilmiştir. Ayrıca 130

¹⁰⁹ İbret, "Matbuat Dairesinden Gelen Emr-i Mahsustur", 7 Safer 1290, Nr: 132, İlave.

numaralı sayıda *iki imzalı bir varaka* başlıklı makalenin sonunda kullandığı deyimle onun gizli amacını acık bir şekilde ortaya koyduğu iddia edilmiştir. Bu sebeple gazetenin bir daha çıkartılmamak üzere kapatıldığı haber verilmiştir. İbret gazetesi bu kapatılma kararname sinin hemen altına da “Umûma Veda” başlıklı bir yazı eklemiştir. Yazı şu şekildedir:

Umûma Veda

İbret'in mebahisi umûma nâfi' mi idi? değil miydi? Nizama tarîz mi ettik? Yahut nizâmâtın merc-i tefsiri olan Şûrâ-yı Devletin hükmünü mü istidâ eyledik? Şahsiyât ile biz isteyerek mi uğraştık? Yoksa gördüğümüz tazyîkat ve tarizât üzerine mi mecbur olduk? Gazetemize göre irade-i mahsûs-i cenab-ı pâdişahî ile intişara başladıktan sonra ehaff-ı mücâzât olan bir ay tatilden başka bir muamele-i resmîye görmemiş iken, hükûmet-i seniyyece ikinci defa müttehem görüldüğü zaman birkaç tabir ile bir hikâyeye için bütün bütün ilgasına gidilmek emsâl ve fiiliyle mütenasip midir? Değil midir? Buralarını temyiz etmek efkâr-ı umûmiye'nin hakkı olduğundan biz, o yolda bir şey söylemeye lüzum görmeyiz. Yalnız şurasını beyana mecburuz. Madem ki Matbuat Nizamnamesi icradan sâkıttır ve madem ki hükûmet-i seniyyenin gazetelerce arzu ettiği lisan ve mesleği keşfetmek kâbil değildir. Arada İbret gibi muhibb-i vatan ve tarafdâr-ı terakki olan vesâit-i intişarın bir tesadüf veya bir yanlışlık uğruna feda olagelmesi tabii görünür. İşte İbret vatanperverlik yolunda mahvoluncaya kadar sebat etti. Akıbet bir kûşe-i sükûta çekildi. Beis yok dünyada kim kalmış! Ne baki olmuş! Yaşasın vatan!¹¹⁰

Aleksan Sarrafyan

Birkaç gün sonra bu gazetenin yazarları tutuklanarak sürgüne gönderilmişlerdir. 9 Nisan'da Namık Kemal Kıbrıs'taki Magosa Kalesi'ne, Ebuzziya Tevfik ile Ahmed Midhat Efendi Rodos Adası'na, Nuri ve İsmail Hakkı Efendi Akka'ya sürgüne gönderilmişlerdir. Gedikpaşa Tiyatrosu da yıktırılmıştır.¹¹¹ Namık Kemal'in sürgün edilmesi ile aktif gazetecilik hayatı da sona ermiştir. Abdülaziz'in hal'i ve V. Murad'ın cülusu ile affedilen Namık Kemal

¹¹⁰ İbret, “Matbuat Dairesinden Gelen Emr-i Mahsustur”, 7 Safer 1290, Nr: 132, İlave.

¹¹¹ İnüğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 233.

ve arkadaşları İstanbul'a dönmüşler ama yeni bir gazete neşrine teşebbüs etmemişlerdir.¹¹²

Sonuç

Gazeteler topluma hizmet etmeyi kendilerine amaç edinmiş ve bu anlamda takip ettikleri yayın politikaları ile hükümetin tepkisine neden olmuşlardır. Hem Türkiye'de hem de neredeyse tüm dünyada gazetecilerin toplumu aydınlatma, onlara öncülük etme ve yol gösterme çalışmaları, yöneticilerin eleştirilerine ve nihayet sansür kurumunun doğmasına yol açmıştır. Türkiye'de, 1857'den itibaren hükümete verilen denetleme yetkisi 1867 yılında çıkarılan Âlî Kararnâme ile bir hayli genişletilmişti. Bu bağlamda birçok gazete süreli veya süresiz olarak kapatılmış ve gazeteciler sürgün edilmiştir.

1867-1871 yılları arasında siyasi eleştirilerden kaçınan İstanbul basını, gazetecilere yönelik ilk af teşebbüsünde yurda geri dönen Yeni Osmanlıların yeniden basın faaliyetlerine başlamasıyla birlikte hareketli günler geçirmiştir. 1872 yılında Ahmed Midhat yönetiminde ve Namık Kemal'in başyazıları ile Yeni Osmanlıların sözcüsü olan İbret gazetesi, hürriyet ve meşrutiyet fikrini savunmuş, halkın sesini yönetici kadroya duyurmaya çalışmıştır. Tanzimat döneminin en önemli fikir gazetelerinden biri olan İbret, çeşitli cezalara maruz kalmasına rağmen muhalif tutumundan taviz vermemiştir. İbret gazetesine ve yazarlarına uygulanan bu baskı ve cezalar, dönem itibariyle gazetenin gücünü açık bir şekilde ortaya koymuştur. Çünkü basının toplum üzerindeki uyarıcı etkisi yönetim tarafından fark edilmiş, devletin icraatlarını eleştiren ve denetleyen bir mekanizma olarak görülmüştür. Örneğin İbret'in 19. sayısında Reşad Bey tarafından kaleme alınan *İstikraz* adlı yazıda devletin uyguladığı malî politikaları şiddetli bir şekilde eleştirmiş ve devletin dış borçları hakkında kamuoyuna bilgi verilmiştir. Gazetenin bu yazısından sonra geçici olarak kapatılması İbret'in ne denli başarılı olduğunun açık bir göstergesidir. Yine Namık Kemal, İbret'in 99. sayısından başlayarak 110. sayısına kadar basına uygulanan yasakları sert bir dille tenkit edip basının özgür olması gerektiğini savunarak, gazetelere uygulanan cezaların idari tasarrufla değil, adaleti ve eşitliği sağlayan kanunlara dayandırılması gerektiğini açık bir şekilde belirtmiş, gazetenin sorgulayan ve hesap soran yönünü gözler önüne sermiştir.

¹¹² Namık Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri*, s. 21.

İbret gazetesi Namık Kemal'in, Osmanlı ordusunun Silistre'de Ruslara karşı yaptığı savunmadan esinlenerek kaleme aldığı *Vatan Yahut Silistre* piyesinin temsili dolayısıyla çıkan olaylar üzerine Sultan Abdülaziz'in iradesiyle 1873'te kapatılmıştır. Yönetim bu olayda İbret gazetesinin halk üzerinde ne denli bir tesir bıraktığının farkına varmış ve açık bir tehdit olarak görmüştür. Gazetenin kapatılmasından sonra Namık Kemal'in Kıbrıs'a Ebüzziya Tevfik ve Ahmed Midhat'ın Rodos'a, Nuri Bey'in Akka'ya sürgün edilmeleri ise önemli bir ayrıntıdır. Çünkü yönetim haber ve yorumlarıyla önemli bir muhalefet cephesi oluşturan bu yazarların, basın ve yayın faaliyetlerini engellemek için böyle bir yola başvurmuştur.

Çalışmada elde ettiğimiz sonuca göre İbret gazetesinin Türk basınına vermiş olduğu hizmet göz ardı edilmeyecek kadar büyüktür. Fikir gazeteciliğinin en başarılı örneklerinden biri olan İbret, yayınladığı makalelerde eğitimin önemini vurgulamış, vatan millet, hürriyet ve meşrutiyet kavramlarını halka aşılama çalışmıştır. Hükümetin politikalarını eleştirmekten çekinmeyen gazete kamuoyunun kaygılarını çok açık bir şekilde dile getirmiş ve yazılarında halkın her kesiminin hakkını savunan bir dil kullanmıştır.

İbret, Tanzimat döneminin yetiştirmiş olduğu çoğu Yeni Osmanlılar Cemiyetine dâhil olan usta kalemler aracılığıyla demokrasi anlayışının kamuoyuna mal edilmesine katkıda bulunmuş, gazetenin haber seçimi bu doğrultuda belirlenmiştir. Cesur bir yayın politikası sergileyen bu gazeteciler, çeşitli yasak ve cezalara maruz kalmalarına rağmen amaçlarına ulaşmak için her türlü zorluğu göze almış ve mutlak sistemle yönetilen bir devletin idarî yapısının değişimi için gerekli baskı ortamını oluşturarak, Meşrutiyete giden sürece zemin hazırlamışlardır. Netice itibarıyla devlet ile halk arasında köprü vazifesi gören İbret gazetesi kapatıldıktan sonra birçok gazete çıkarılmış, ancak hiçbiri onun gibi halkı sosyal ve siyasî dille yetiştirememiştir.

KAYNAKÇA

Sürelî Yayınlar

Gazeteler

- Cerîde-i Havâdis, “Mukaddime”, Gurre-i Cemaziyelâhir 1256, Nr: 1, s. 1.
- İbret, “Dün Gece Aldığımız Teşekkürnamenin Suretidir”, 5 Safer 1290, Nr: 130, s. 1.
- İbret, “Garaz Marazdır”, 3 Cemaziyelevvel 1289/ 9 Temmuz 1872, Nr: 19, s. 1-2.
- İbret, “Hakayik-ül Vakāyi Hulûskârlık Demek midir?”, 23 Rebûlâhir 1289, Nr: 12, s. 2.
- İbret, “Hakayik-ül Vakāyi Hulûskârlık Demek İmiş”, 28 Rebûlâhir 1289, Nr: 16, s. 2.
- İbret, “İfade-i Mahsus”, 24 Zilkade 1289/ 23 Ocak 1873, Nr: 100, s. 1.
- İbret, “İfade-i Meram”, 27 Receb 1289/ 30 Eylül 1872, Nr: 20, s. 1.
- İbret, “İfade-i Meram”, 9 Muharrem 1290/ 9 Mart 1873, Nr: 111, s. 1.
- İbret, “İki İmzalı Bir Varaka”, 5 Safer 1290, Nr: 130, s. 1-2.
- İbret, “İstikraz”, 3 Cemaziyelevvel 1289/ 9 Temmuz 1872, Nr: 19, s. 1.
- İbret, “Kızlar”, 28 Rebûlâhir 1289, Nr: 16, s. 2.
- İbret, “Maarif”, 28 Rebûlâhir 1289, Nr: 16, s. 1-2.
- İbret, “Matbuat Dairesinden Gelen Emr-i Mahsustur”, 7 Safer 1290, Nr: 132, İlave.
- İbret, “Tiyatro”, 2 Safer 1290, Nr: 127, s. 1-2.
- İbret, Başlıksız, 1 Haziran 1288, Nr: 1, s. 1.
- İbret, Başlıksız, 23 Zilkade 1289/ 22 Ocak 1873, Nr: 99, s. 1.
- İbret, Başlıksız, 8 Zilhicce 1289/ 6 Şubat 1873, Nr: 110, s. 1.
- Takvim-i Vekāyi, “Havadis-i Dâhiliye”, 21 Receb 1281, Nr: 779, s. 2-3.
- Takvim-i Vekāyi, “Mukaddime”, 25 Cemaziyelevvel 1247, Nr: 1, s. 1.
- Tasvir-i Efkâr, “İlân-ı Resmî”, 8 Zilkade 1283, Nr: 466, s. 1.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

- Akbulut, Uğur, “Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı: Gazetelerin Yayınlanma Amaçları Üzerine (1831-1876)”, *Turkish Studies*, 8/5, Ankara 2013, s. 31-57.
- Akün, Ö. Faruk, “Namık Kemal”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XXXII, İstanbul 2006, s. 361-377.
- Arıkan, Zeki, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde İzmir Basını”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, I, İstanbul 1985, s. 103-111.

- Beydilli, Kemal, “Yeni Osmanlılar Cemiyeti”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XLIII, Ankara 2013, s. 430-433.
- Birinci, Ali, “Osmanlı Devleti’nde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 4,(7), 2006, s. 291-349.
- Ceylan, Ayhan, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımında Hukukî Düzen (1839-1876)”, *Türk Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (1), İstanbul 2006, s. 139-155.
- Çakır, Hamza, “Türkiye’de Serbest Gazeteciliğe Adım: Yarı Özel Gazete Cerîde-i Havâdis”, *İletişim Fakültesi Dergisi*,(5), 1997, s. 49-71.
- Çakır, Hamza, “Tercümân-ı Ahvâl”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XL, İstanbul 2011, s. 495-497.
- Çelik, Hüseyin, “Muhbir”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XXXI, İstanbul 2006, s. 32-34.
- Demir, Kenan, “Osmanlı’da Basının Doğuşu ve Gazeteler”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,(5), Nisan 2014, s. 57-88.
- Demirtaş, Barış, “Jön Türkler Bağlamında Osmanlı’da Batılılaşma Hareketleri” *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*,(13), 2007, s. 389-408.
- Dik, Esra, “Türkiye’de Resmî Gazetenin Serüveni”, *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*, 4 (11), 2009, s. 163-178.
- Ebuzziya, Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Haz. Şemseddin Kutlu, Hürriyet Yayınları, İstanbul 2010.
- Ebüzziya, Ziyad, “Cerîde-i Havâdis”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, VII, İstanbul 1993, s. 406-407.
- Gezgin, Suat, “Gazeteciliğin ve Türk Yazılı Basımının Kısa Tarihsel Perspektifi (Bölüm II)”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (19), 2004, s. 11-24.
- Göçgün, Önder, *Namık Kemal*, Akçağ Yayınları, Ankara 2014.
- Güz, Nurettin, “Osmanlı Basımı”, *Selçuk İletişim Fakültesi Dergisi*, 1(3), 2000,40-57.
- Güz, Nurettin - Gamze Bayhan, “İlk Muhalif Gazete Olarak İbret”, *Abant Kültürel Araştırmaları Dergisi*, I(1), 2016, s. 1-15.
- İnuğur, M. Nuri, *Türk Basımında İz Bırakanlar*, Der Yayınları, İstanbul 1999.
- İnuğur, M. Nuri, *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul 2000.

- Kabacalı, Alpay, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü*, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul 1990.
- Kabacalı, Alpay, *Baslangıcından Günümüze Türkiye’de Matbaa Basın ve Yayın*, Literatür Yayınları, İstanbul 2000.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, TTK Basımevi, VII, Ankara 1988.
- Koloğlu, Orhan, “Türkçe Dışı Basın”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, I, İstanbul 1985, s. 94-98.
- Koloğlu, Orhan, *Osmanlı Dönemi Basınının İçeriği*, İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul 2010.
- Koloğlu, Orhan, *Osmanlı’dan 21.Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2013.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2018.
- Mardin, Şerif, “Yeni Osmanlılar ve Siyasî Fikirleri”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, VI, İstanbul 1985, s. 1698-1701.
- Mardin, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, çev. Mümtaz’er Türköne vd., İletişim Yayınları, İstanbul 2017.
- Mehmed, Münir, *1326’dan Önce Matbaa-i Amire*, 1326.
- Namık, Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri*, (*Siyaset, Hukuk, Din, İktisat, Matbuat*), Bütün makaleler, Haz. Nergiz Yılmaz Aydoğdu - İsmail Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005.
- Odyakmaz, Necla, “Osmanlı’da Anayasal Düzenlemeler ve Basına Etkileri”, *İletişim Fakültesi Dergisi*, (16), 2012, s. 211-233.
- Özbay, Cahit, *Dünyada ve Osmanlı’da Basının Tarihsel Gelişimi*, Doğu Kitabevi, İstanbul 2014.
- Özön, M. Nihat, *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997.
- Özkorkut, N. Ünal, “Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devleti’ndeki Görünümü”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 51(3), 2002, s. 65-86.
- Topuz, Hıfzı, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973.
- Topuz, Hıfzı, *II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.
- Ulusoy, N. Belkıs, *Osmanlı’da Muhalif Basının Doğuşu (1828-1878)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2013.

Yazıcı, Nesimi, *Takvim-i Vekayi Belgeler*, Gazi Üniversitesi Basın-Yayın, Yüksekokulu Basımevi, Ankara 1983.

Yazıcı, Nesimi, “İbret”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XXI, İstanbul 2000, s. 368-370.

Yazıcı, Nesimi, “Takvim-i Vakāyi”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XXXIX, İstanbul 2010, s. 490-492.

Yazıcı, Nesimi, “Tasvîr-i Efkâr”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XL, İstanbul 2011, s. 138-140.

Sultan II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı-Rus İlişkilerinde Mektup Diplomasisi

Halil Yetimoğlu

Yüksek Lisans, Yozgat Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

halilyetimoglu.66@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1256-7824>

MAKALE BİLGİSİ

Makale Türü	Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi	09.11.2020
Kabul Tarihi	29.12.2020
Yayın Tarihi	31.12.2020
Doi	10.52003/etut.2021.5

Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi

ETÜT, Sayı: 1, Aralık, 2020, Erzurum/TÜRKİYE

<https://dergi.erasurum.edu.tr/tarih>

Letter Diplomacy in the Ottoman-Russian Relations in the Abdulhamid II Period Activities

Halil Yetimoğlu

Master's Degree, Yozgat Bozok University, Social Science Institute

halilyetimoglu.66@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1256-7824>

ARTICLE INFORMATION

Article Types	Research Article
Received Date	09.11.2020
Accepted Date	29.12.2020
Date Published	31.12.2020
Doi	10.52003/etut.2021.5

Erzurum Technical University, Faculty of Letter, History Journal

ETUT, Issue: 1, December 2020, Erzurum/TURKEY

<https://dergi.erasurum.edu.tr/tarih>

Sultan II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı-Rus İlişkilerinde Mektup Diplomasisi

Halil Yetimoğlu

Öz

Bu çalışmanın amacı, Abdülhamid II döneminde Osmanlı-Rus ilişkilerinde mektup diplomasisinin önemini ortaya çıkarmaktır. Bu araştırmada, mektupların önemi ve iki ülke ilişkilerine olan katkısı değerlendirilmiştir. Sultan II. Abdülhamid dönemi Osmanlı-Rus ilişkilerinde diplomasinin önemli bir yeri bulunmaktadır. 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi sonrasında iki ülke arasında diplomatik ilişkiler başlamıştır. Mektup diplomasisi, bu süreçte büyük önem kazanmıştır. Ermeni sorunu, Girit meselesi, Bulgaristan ve Doğu Rumeli olaylarında mektup diplomasisi büyük işlev görmüştür. Bunun yanı sıra elçi tayini, doğum günü kutlaması ve taç giyme merasimi nedeniyle mektuplar gönderilmiştir. Padişah II. Abdülhamid, özellikle Rusya ile diplomatik münasebetlerin devamı için büyük çaba sarf etmiştir.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid, III. Aleksandr, II. Nikola, Osmanlı, Rus, Mektup, Diplomasisi.

Letter Diplomacy in the Ottoman-Russian Relations in the Abdulhamid II Period

Abstract

The aim of this study is to reveal the importance of letter diplomacy in Ottoman-Russian relations during the reign of Abdulhamid II. In this study, the importance of letters and their contribution to the relations of those two countries are evaluated. Diplomacy has an important place in Ottoman-Russian relations during the Abdulhamid II period. Diplomatic relations between two countries began after the 1877-1878 Ottoman-Russian War. Letter diplomacy has gained great importance in this process. Letter diplomacy played a major role in the Armenian problem, the Cretan issue, and the events of Bulgaria and Eastern Rumelia. In addition, letters were sent for the appointment of ambassadors, birthday celebration and coronation. Sultan Abdulhamid II made a great effort in order to maintain diplomatic relationships with Russia.

Keywords: Abdulhamid II, Alexander II, Nicola II, Ottoman, Russia, Letter, Diplomacy.

Giriş

Osmanlı padişahlarının diplomaside mektup kullanmaya başlaması devletin ilk dönemlerine kadar geriye gitmektedir.¹ Fakat devletin ilk dönemlerinde daha çok siyasi ve ticari içerikli mektuplar görülmektedir. Osmanlı-Rus ilişkileri bağlamında ilk mektup, Rus Knezi III. Ivan tarafından II. Bayezid'e gönderilen 31 Ağustos 1492 tarihli mektuptur. Bu olay aynı zamanda Osmanlı-Rus diplomatik ilişkilerinin başlangıcıdır.² Söz konusu mektupta Çar, Sultana; "...*Müslüman hükümdarlar arasında sen büyük hükümdarsın, Türk ve Acem hükümdarları üstünde senin iraden, sen kara ve denizlerin hükümdarı, Sultan Bayezid...*" ifadelerine yer verirken kendisinden "... *İvan, Tanrının acımasıyla bütün Rusya'nın baba ve dededen biricik haklı hükümdarı ve kuzeyden doğuya kadar pek çok toprağın hükümdarı...*" şeklinde bahsetmiştir. Rus Çarının bu hitap şekli, Sultanın unvanlarının istenilen şekilde yazılmadığı için Osmanlı bürokrasisi tarafından uygun görülmemiştir. III. İvan 1497'de Mihail Plesçeyev ile gönderdiği diğer bir mektubunda hitap şeklini değiştirerek "... *Anadolu ve Rum toprakları, Akdeniz, Karadeniz ve Karaman toprakları, Küçük Roma (Rumeli) ve daha pek çok yerin hükümdarı...*" ifadelerine yer vermiştir.

Bu dönemde Rus Knezi III. Ivan, Osmanlı Devleti ile temaslarını Kırım Hanı vasıtasıyla sürdürmüştür. Doğrudan İstanbul'a ilk elçi III. Ivan döneminde Yavuz Sultan Selim'in cülusunu tebrik etmek ve aynı zamanda iyi ilişkiler kurmak için gönderilmiştir.³ Yavuz Sultan Selim ise elçisiyle birlikte 3 adet mektup göndermiştir. İlk mektubunda Rus knezine "*dostuma dost düşmanıma düşman*" şeklinde hitapta bulunmuştur.⁴

Osmanlı-Rus ilişkileri inişli-çıkışlı devam ederken ilk defa bir Rus çarı tarafından Osmanlı sultanına tehdit mektubu gönderilmiştir. Rus çarı Aleksey Mihayloviç 1672'de Sultan IV. Mehmed'e gönderdiği mektupta; Lehistan

¹ Bu çalışma, Prof. Dr. Yunus Özger danışmanlığında tamamlanan, Halil Yetimoğlu, "Sultan II. Abdülhamid'in Rus İmparatorları İle Mektup Diplomasisi", *Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yozgat 2019 künyeli Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

² Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 132-133; Halil İnalçık, "Osmanlı-Rus İlişkileri 1492-1700", *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1492-1992 Ankara 12-14 Aralık 1992*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 25-26.

³ Omeljan Pritsak, "1491-1532 Yıllarında Osmanlı-Moskova İlişkileri", *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1492-1992 Ankara 12-14 Aralık 1992*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 69.

⁴ Yücel Öztürk, "Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya Yönelik Dış Politikası ve Türkiye-Moskova İlişkileri (16. ve 17. Yüzyıllar)", *Türk Dış Politikası Osmanlı Dönemi*, Ed. Mustafa Bıyıklı, Bilimevi Yayınları, İstanbul 2008, s. 223-224.

seferinden vazgeçmesini istemiştir. Aksi halde tüm Hristiyan devletleri ve İran'ı Osmanlı'ya karşı harekete geçireceğini bildirmiştir.⁵

Bununla birlikte, 1700'lerden itibaren Osmanlı-Rus ilişkilerinde her ne kadar savaşlar yapılsa da dostluk içerikli birçok mektuplaşmanın olduğu da görülmektedir. Özellikle cülus tebriklerinde dostluk içerikli mektuplara sıkça rastlanmaktadır. Örneğin Rus Çarıçesi I. Elizabeth tahta çıktığını Sultan I. Mahmud'a bildiren mektubunda, dostluk ve barıştan bahsederek bunu devam ettireceğini ve aynı şekilde Sultanın da buna riayet etmesini istemiştir. Ayrıca Sultandan dostluğu teyit eden bir cevabi mektup göndermesini istemiştir. Sultan I. Mahmut da buna uygun bir mektup göndermiştir.⁶

Ayrıca Sultan Abdülaziz'in Nureddin ismi verilen bir oğlu dünyaya geldiğinde Rusya imparatoru II. Aleksandr'a bir mektupla bu sevinçli haberi bildirmiştir. İmparator ise gönderdiği tebrik mektubunda Sultan Abdülaziz ile olan dostluğunu belirterek bu doğumu tebrik etmiş ve şehzadenin uzun ömürlü olması temennisinde bulunmuştur.⁷

Sultan II. Abdülhamid Dönemine gelindiğinde ise, iktidarının ilk yıllarında 1877-1878 Savaşı yapılmış olsa da diplomatik ilişkilerin sürdürülebilmesi adına bir kapı aralığı bırakılmıştır. Bu münasebetle savaşın hemen ardından diplomatik temaslar kurulmaya başlanmış ve iki ülke birbirleri nezdine büyükelçiler tayin etmişlerdir. Hükümdarlar arasında mektuplar ve telgraflar aracılığıyla diplomatik ilişkiler kurulmuştur.

1878 Berlin Kongresi'nden sonra Osmanlı diplomasi tarihinde önemli bir değişikliğe gidilmiştir. Tanzimat döneminde diplomasinin belirleyici gücü Babıali iken Sultan II. Abdülhamid bu yetkiyi kendi uhdesine geçirmiştir. Babıali ise diplomasinin uygulayıcısı haline gelmiştir. Sultan II. Abdülhamid, her ne kadar Balkan topraklarındaki sorunlarda ve Ermeni meselesinde Rusya ile karşı karşıya gelse de barışçıl politika takip ettiği için çözüm yolu olarak diplomasiye ağırlık vermiştir. Osmanlı-Rus ilişkilerinde hangi meseleler üzerinde mektup diplomasisine başvurulmuş, iki ülke dostluk ilişkilerinin devam ettirilmesinde ne tür bir yol

⁵ Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 251-252.

⁶ İsmet Binark, "Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Mevcut Name-i Hümayun Defterlerine Göre Osmanlı-Rus Münasebetleri", *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491-1992)*, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 203.

⁷ BOA. (Başkanlık Osmanlı Arşivi). HR. TO (Hariciye Tercüme Odası), 286-28, 26 Şubat 1857.

izlenmiştir? Barışın korunmasında izlenen yol karşılıklı mı olmuş, diplomasi de nasıl bir üslup kullanılmış, diplomatik temaslar hükümdarlar ile sınırlı mı kalmış? Diplomatik temaslar amacına ulaşmış mı? Bu sorulara aşağıdaki başlıklar çerçevesinde cevaplar aranmıştır.

1. Ermeni Sorunu

Ermeniler, 1890'lı yıllarda Rus ve İngilizlerin desteği ile Anadolu'da isyana kalkışmışlar ve buna karşı Hamidiye Alayları kurulmuştu. Bu durumda çıkarları zedelenen Rusya, Ermenileri göç etmeye teşvik ederek uluslararası kamuoyuna Müslümanların Ermenileri yok edeceği şayiasını yaymaya çalışmıştır. 1894 yılı itibariyle Ermeniler, muhtelif sebeplerle göç etmeye başlamışlardır. Ancak bir zaman sonra Ruslar, topraklarına göçen Ermenilerin maddi sıkıntı çektiklerini belirtilerek, tekrar Osmanlı topraklarına dönmelerini istemiştir. Bu hususta iki ülke arasında diplomatik temaslar kurulmuştur. Ardından Rusya, topraklarındaki Ermenileri kabileler halinde gönderme kararı almıştır. Osmanlı Devleti ise Ermenilerin, Rusya'nın geniş bozkırlarına ve Osmanlı topraklarına göç eden Müslümanların boş bıraktığı mahallere yerleştirilmesini istemiştir.⁸ II. Nikola, gönderdiği telgrafta, Ermenilerin topraklarında iskân edilmelerinin mümkün olmadığını, "...Kafkasya'ya muhâceret etmiş olan Ermenileri orada alıkoymak benim için mümkün olamayıp..." ifadeleriyle dile getirmiştir. Devletin sultanla olan dostluğuna vurgu yaparak, Ermenileri senelik on bin kişilik kabilelerle göndereceğini bildirmiştir.⁹ Sultan II. Abdülhamid, iki ülke çıkarlarına uygun bir politika üreterek bu meseleye çözüm bulmaya çalışmıştır.¹⁰ Rusya'nın İstanbul sefiri Zinovyev ile temaslarını sürdürmüş ve elçinin teşebbüsüyle Ermenilerin bir müddet Rusya'da kalmaları sağlanmıştır. Bu durumdan memnun olan padişah, memnuniyetini dile getiren bir namesini II. Nikola'ya göndermiştir. Ermenilerin Rusya'dan tasfiyesinin tehir edilmesinin iki ülke açısından önemine dikkat çekmiş, bu durumun Mısır Meselesinde Sultan II. Mahmud'a yapılan yardımdan daha mühim olduğunu belirtmiştir.¹¹

⁸ Yetimoğlu, *Sultan II. Abdülhamid'in Rus İmparatorları İle Mektup Diplomasisi*, s. 57-59.

⁹ BOA. Y. PRK. NMH. (Yıldız Perâkende Evrâkı Nâme-i Hümayûnlar), 7-79, v. 18, 16 Mayıs 1899.

¹⁰ BOA. Y. PRK. NMH. 7-79, v.16, 6 Mayıs 1315 [18 Mayıs 1899].

¹¹ "... ceddîm cennetmekân Sultan Mahmud Han hazretlerinin zaman-ı saltanatlarında devlet-i 'âliyyemiz hakkında cedd-i emced haşmetâneleri tarafından vaki' ve tesîrât-ı hasenesi el'ân bâkî olan

Ermenilerin göçü meselesinde Sultan II. Abdülhamid'in bizzat kendisi Rus imparatoru ile temas kurarken, aynı zamanda hususi elçiler göndererek de çözüm bulmaya çalışmıştır. II. Nikola, istirahat için Livadya'ya geldiğinde Turhan Paşa'yı göndererek iradesini bildirmiştir. Ermenilerin ülkede karışıklık çıkardıkları ve asayişi bozdukları bildirilerek, geri dönmelerinin engellenmesini istenmiştir. Rus imparatoru ise Ermenilerin Rus mekteplerinin düzenini bozmaya çalıştıklarını ve onların kendi topraklarında da işleri olmadığını bildirmiştir. Bunun yanında, sultanın isteğini de geri çevirmeyip gerekli tedbirleri alacağını bildirmiştir.¹² Diğer taraftan Ermeniler, yasal olmayan yollarla Osmanlı topraklarla giriş yapmışlardır. Nihayetinde Tiflis Başkonsolosluğu'nun bildirdiği üzere, Rusya hükümeti cereyan eden bu huzursuzluğa son vermek için Ermenilere vatandaşlık hakkı tanyacağını bildirmiştir.¹³ Böylece önemli bir sorun, diplomatik yollarla suhuletle çözülmeye çalışılmıştır.

2. Girit Sorunu

Rumlar, 1876'da Girit'te isyan ederek özerklik istemişler, 25 Ekim 1878'de Halepa Sözleşmesi yapılarak durum yatıştırılmıştır. Ancak Doğu Rumeli ve Bulgaristan'ın 1885 yılında birleşmesi ve 1896 Ermeni ayaklanmaları, Girit halkının yeniden isyan etmesine yol açmıştır. Yunanistan'ın destek vermesi ile de isyan tüm adaya yayılmıştır. 1897'de Yunanlılarla yapılan Dömeke Muharebesi'nde Osmanlılar zafer elde etmiştir. Bunun üzerine araya büyük devletler girmiş ve 4 Aralık 1897'de İstanbul Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma sonrasında Girit'e vali tayini hususunda Osmanlı Devleti ile Yunanlılar arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Yine Avrupalı devletler araya girerek, Osmanlı'ya ultiatom vermişler ve askerlerini Girit'ten bir ay zarfında çekmesini istemişlerdir.¹⁴ Bu durum karşısında Sultan II. Abdülhamid, askerlerinin tahliyesinin engellenmesi için II. Nikola'ya telgraf çekerek, diplomatik temasa geçmiştir. Ancak II. Nikola, Girit halkının

muâvenet-i dostânededen ziyâde te'sîrât-ı minnetdârâne hâsıl etmiştir..." BOA. Y. PRK. NMH, 8-7, 1 Eylül 1315 [13 Eylül 1899].

¹² "... arzû-yı şâhânenin husûlü emrinde tecvîz-i kusûr etmem yine lâzım gelenlere evâmîr-i mukteziyye verilir." BOA. Y.EE. (Yıldız Esâs Evrâk), 13-19, 23 Teşrinievvel 1317 [5 Kasım 1902].

¹³ *Osmanlı Belgelerinde Ermeni Rus İlişkileri* (1899-1906), C. II, Yay. Haz: Recep Karacakaya ve diğerleri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 2006, s. 59.

¹⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi VIII, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri* (1876-1907), TTK, Yayınları, Ankara 2011, s. 124.

huzursuz olduğunu Osmanlı askerlerinin orada kalması halinde şiddetli çatışmaların yaşanacağını bildirerek, padişahın arzusunun yerine getirilmesinin güç olduğunu bildirmiştir. Aynı zamanda dostlukları gereği Girit'te padişahın hakkını korumak için İngiltere, Fransa ve İtalya ile istişare de bulunarak gereken tedbirleri düşünmekten uzak kalmayacağını belirtmiştir.¹⁵ Sultan II. Abdülhamid, yeniden telgraf çekerek bu hassas konuda I. Nikola'nın II. Mahmud'a yaptığı yardıma benzer kendisine de yardım edilmesini istemiştir.¹⁶ Fakat bu girişimlerden bir netice elde edilememiş ve Osmanlı askerleri 5 Kasım 1898'de Girit Adası'ndan çekilmişlerdir.¹⁷

Büyük devletlerin kararıyla Girit'e Yunan Prensi Yorgi vali olarak tayin edilmiştir. Bu durumu II. Nikola, Sultan II. Abdülhamid'e telgraf çekerek iletmiştir. Geçici komiser olarak Prens Yorgi'nin Girit'e tayin edildiğini, adanın huzur ve asayişini büyük devletlerin üstlendiğini ve kendi amiralleri vasıtasıyla yürütülen hükümlerin ise Prens Yorgi tarafından icra edileceğini ifade etmiştir. Nikola, bu görevin Prens Yorgi'ye tevdi edilme nedeninin Girit Adası'nın bir an evvel huzur ve sükûnete kavuşması olduğunu bildirmiştir. Bu konuda dört büyük devletin istişare ettiğini ve Rusya'nın bu kararda tek başına söz sahibi olamayacağını bildirmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in buradaki kutsal haklarına, büyük devletlerin zara verme durumunun söz konusu olmadığını ve bu seçimle ilgili Sultanın bir endişe içerisinde bulunmamasını istemiştir. Girit sorununun çözülmesiyle iki ülke ilişkilerinin gelişeceğini ve dostluğun daha da sağlanacağını bildirmiştir.¹⁸

3. Bulgaristan ve Doğu Rumeli Sorunu

13 Temmuz 1878 Berlin Antlaşması ile Bulgaristan üçe ayrılmış fakat Bulgarlar, Büyük Bulgaristan kurma hayalleriyle Müslümanlara zulmetmeye mal ve topraklarına el koymaya, çoğunluğu elde etmek için Türkleri Bulgarlaştırmaya,

¹⁵ "... Cezîre ahâlisinin kısm-ı a'zamında müşâhid olan eseri galeyân-ı hasmâne nümâyîşlere ve hatta asker-i osmâniye hakkında mu'âmelât-ı şedîdeye bâdi olabilir ... bununla berâber memalik-i şâhânelerinin tamâmiyetini muhâfaza etmek kuvvesinde olduğundan ve zât-ı şevket-simât mülikâneleriyle gayet dostâne münâsebâtda bulunmak husûsundaki arzû-yı hâlisâneme bir delil-i cedîd ibrâz etmek emelinde bulunduğumdan...", BOA, Y. PRK. NMH, 7-98, v. 3, 26 Ekim 1898.

¹⁶ "...Büyük pederi haşmetâneleri tarafından ceddin Sultan Mahmud ve merhûma icrâ olunmuş olan muâvenet-i 'âliyye misüllü Girid'de hükümdârânımızın eseri bulunan askeryemizin bekâsını tehdîd eden ahvâlin bertaraf edilmesi husûsunca sezâvar (layık) buyurulacak muâvenât nâme ...", BOA, Y. PRK. NMH, 7-98, v.5, 4 Kasım 1898.

¹⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi VIII*, s. 124.

¹⁸ "...Girid ahâlisinin her şeyden evvel bittabi arzu buyuracakları sa'adet hâlini sûret-i kat'iyede te'mîne vâsıtâ-yı yegâne add itmek üzere...", BOA, Y. EE, 114-58, 24 Kasım 1898.

camileri tahrip edip kiliseye çevirmeye başlamışlardır. Sultan II. Abdülhamid, bu hazin duruma son vermek için Rus imparatoru II. Aleksandr'a mektup göndererek, baskıların durdurulmasını istemiştir. Mektupta Müslümanlara yapılan bu muamelenin vahametinden söz etmiştir. Meselenin çözümü için kendisinden yardım talep ederek, Doğu Rumeli ve Bulgaristan'daki Müslüman halkın can, ırz ve namuslarının güvence altına alınmasını istemiştir.¹⁹ II. Aleksandr ise cevabi mektubunda bu olaylar karşısında büyük üzüntü duyduğunu, fakat bu meselenin biraz abartıldığını düşünmüştür. Ancak böylesi bir duruma müsamaha göstermeyeceğini, bu tür şiddet eylemlerine karşı tedbir alınacağını, Bulgaristan'da bulunan Rus komiser ve Rus ordusunun bölgede milliyet ve mezhep farkı gözetmeksizin halkın huzur ve emniyeti için çalışacağını bildirmiştir.²⁰ Öbür taraftan Rusya, Bulgaristan ve Doğu Rumeli'yi birleştirerek Bulgar Prensiği kurmak istemiş ve diğer devletleri bu meseleye dâhil etmemek için sorunu Osmanlı Devleti ile çözmek istemiştir. Bunun için II. Aleksandr, Sultan II. Abdülhamid'e mektup göndermiş ve General Obriçov'u elçi olarak İstanbul'a yolladığını ve Obriçov'un Doğu Rumeli halkına imparator adına nasihatte bulunacağını, Bulgarlara ise Berlin Antlaşması'na uymaları gerektiğini söyleyeceğini bildirmiştir.²¹ Osmanlı Devleti bunu kabul etmiş ve General Obriçof bu vazifeyi yerine getirerek bölgede bir süre sükûnet sağlanmıştır.²²

4. İstanbul ve Petersburg Elçi Tayinleri

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda her iki devlet sefaret temsilcilerini geri çağırmişti. 3 Mart 1878 Ayastefanos Barış antlaşması yapıldıktan sonra iki ülke arasında ilişkilerin yeniden tesis edilmesi adına elçilerin tayini gündeme gelmiştir. Bu hususta II. Aleksandr, Prens Lubanov Rustovski'yi İstanbul'a büyükelçi tayin ettiğini bildiren bir mektup göndererek elçinin huzura kabul edilmesini ve güven

¹⁹ "...Bulgarların binlerce ebnâ-yı beşer hakkında icrâ ettikleri mezâlimi tasavvur kâbil değildir. Katli nüfus ve gasb-ı emvâl ve hetk-i ırz ve nâmus gibi şeylerin hiçbiri esirgendiği yoktur ...", BOA. Y. PRK. NMH, 1-29, 7 Şaban 1295 [6 Ağustos 1878].

²⁰ Mahmud Celaleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, Haz: İsmet Miroğlu, Berekat Yayınları, İstanbul 1983, s. 618.

²¹ "...Ceneral Obriçof'u makâsıd-ı sulhpverânem hakkında kimsenin şüphesi kalmamak için İstanbul'a azîmet'e me'mur eylerim...", BOA. Y. PRK. NMH, 1-56, 18 Rebiülahir 1296 [11 Nisan 1879].

²² Karal, *Osmanlı Tarihi* VIII, s. 105.

duyulmasını istemiştir.²³ Diplomatik ilişkilerin yeniden tesis edilmesini isteyen padişah, iki mektup göndermiş, Ahmet Şakir Paşa'yı müşir rütbesiyle Petersburg sefaretine tayin ettiğini bildirmiştir.²⁴

Prens Lubanov, 18 Mayıs 1878'de itimatnamesini Sultan II. Abdülhamid'e takdim etmiştir. Okuduğu nutukta, eski dostane ilişkileri yeniden tesis etmek için memur edildiğini bildirmiştir. İki ülke arasında dostluk ve barış için mesai harcayacağını beyan ederek padişaha iltifatlarda bulunmuştur.²⁵ Lubanov, üç yıla yakın bir süre görev yapmıştır. Ardından yerine II. Aleksandr'ın özel müşaviri Novikov tayin edilmiştir. II. Aleksandr, mektubunda görev süresi biten Lubanov'un vazifesini layıkıyla yerine getirdiğini söylemiş,²⁶ yerine özel müşaviri Novikov'u tayin ettiğini bildirmiştir.²⁷ Novikov, 24 Mayıs 1880'de huzura çıkarak itimatnamesini sunmuştur.²⁸ 14 Haziran 1883'te III. Aleksandr, Novikov'un yerine Nelidov'u İstanbul sefaretine tayin etmiştir. III. Aleksandr, Nelidov'u tayin ettiğini bildirdiği mektubunda uzun bir elkâb kullandıktan sonra konuya giriş yapmış ve yeni elçiye güven duyulmasını isteyerek iyi dilek temennisinde bulunmuştur.²⁹

Şakir Paşa Petersburg'ta on iki yıl memuriyette kaldıktan sonra 1889 yılında Girit vali vekili olarak görevlendirilmiştir. Yerine ise Çetine sefiri Hüseyin Hüsni

²³ “...prens Lubanof Rustovski bâ-nezd-i saltanat-ı seniyyelerine fevka'l-âde ve murahhas büyükelçi ta'yîn etmekliği münâsib addeyledim...” BOA, Y. PRK. NMH, 1-21 v. 1, 10 Nisan 1294 [22 Nisan 1878].

²⁴ BOA. İ. HR, 276-16831, 3 Mayıs 1878, BOA. İ. HR, 276-16858, 25 Cemaziyelevvel 1295 [27 Mayıs 1878], *Vakit*, No: 910, 2 Cemaziyelevvel 1295, 5 Mayıs 1878, s. 1; *Basiret*, No: 2430, 5 Mayıs 1878, s. 1; *Tercüman-ı Şark*, No: 26, 5 Mayıs 1878, s. 1, *Salname-i Nezaret-i Hariciye*, Kostantiniyye, 1302, s. 246, *Salname-i Nezaret-i Umur-ı Hariciye*, Dersaadet 1318, s. 188.

²⁵ “Metbû'ı muşahhamım haşmetlü imparator hazretleri lütfen bendelerini nezd-i hümayûnlarına fevka'l-âde ve murahhas büyükelçiliğe ta'yîn eylemek olduklarından âna dair hâmil olduğum i'timâdnâmeleri taraf-ı eşref-i pâdişâhîlerine takdîm ederim...” BOA, Y. PRK. NMH, 1-21 v. 2; *Tercüman-ı Şark*, No:40, 7 Mayıs 1294 [19 Mayıs 1878].

²⁶ “...Lubanof Rustovski'nin nezd-i şevket-vefir-i mülükânelerinde bu âna değîn hâiz olduğu fevka'l-âde murahhas büyükelçilik hizmetine hitâm vermiş olduğumuzdan keyfiyeti taraf-ı eşref-i pâdişâhîlerine iş'âr ile 'avdetine müsâ'ade buyurulmasını ricâ ederim...” BOA, Y. A. HUS. (Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı), 163-13, v. 6, 22 Aralık 1879.

²⁷ “... cihette müşâvir-i hâssamız şövalye Novikof'u nezd-i saltanat-ı seniyyelerine fevka'l-âde murahhas büyükelçi ta'yîn eyledik müşârûnileyh i'timâdnâmelerini li-ecli't-tevdi' lütfen huzur-ı âli-i mülükânelerine kabûl ile...” BOA, Y. A. HUS, 163-13, v. 7-8, 22 Aralık 1879.

²⁸ “...mâbeyn-i hümayûn-ı hazret-i mülükâneye 'azîmet etmiş ve huzûr-ı meâl-i nüşûr hazreti mülükâneye dâhil olub...” *Vakit*, No: 1651, 25 Mayıs 1880, s. 1.

²⁹ “...Osmanlıların padişahı Sultan Abdülhamid Han hazretlerine selâm-ı muhabbet ve meveddet-peyâm-ı imparatorânemizi 'arz eyleriz...” BOA, Y. A. RES. (Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı), 21-3, v. 3, 8 Şaban 1300 [14 Haziran 1883]

Paşa 16 Ağustos 1889'da atanmıştır.³⁰ 1883-1897 yılları arasında İstanbul'da Rus sefaretini temsil eden Nelidov'u Roma sefaretine tayin eden II. Nikola, Nelidov'un Sultan nazarında itibar kazandığını bildirmiş³¹ ve yerine eski Avusturya sefiri Zinovyev'i tayin ettiğini bildirmiştir. Yeni elçinin iki ülke ilişkilerinin devamı adına çaba sarf edeceğini söyleyip kendisine güven duyulmasını istemiştir.³² Sultan II. Abdülhamid, bu mektuplara cevaben Nelidov'un aralarındaki dostluk ilişkilerini kuvvetlendirmeye çalıştığını bildirerek kendisinden memnun olduğunu söylemiştir.³³ Zinovyev 11 Ocak 1898'de huzura kabul edilmiş ve itimatnamesini sunmuştur.³⁴

Petersburg sefiri Hüseyin Hüsnü Paşa, on dokuz sene bu görevde kalmış ve yerine 16 Ağustos 1908'de Turhan Paşa tayin edilmiştir.³⁵ II. Abdülhamid bu tayini bildiren namesini de Livadya'ya gelen II. Nikola'ya bir heyetle göndermiştir. Bu mektupta Turhan Paşa'nın Petersburg'a tayin edildiğini ve İmparator tarafından da hoş karşılanacağını bildirmiş ve kendisine güven duyulmasını istemiştir. Ayrıca dostluk ve muhabbetlerinin değişmezliğine vurgu yapılmıştır.³⁶

5. Rus İmparatorlarını Kırım'da Karşılama

Rus imparatorları dinlenmek için Livadya'ya geldiklerinde onlara hoş geldiniz demek adet haline gelmişti. Sultan II. Abdülhamid, bu vesile ile ilişkileri güçlendirmek istemiş ve bir takım siyasi meseleler hakkında imparatorla gönderdiği

³⁰ BOA. İ. HR. (İrade Hariciye), 315-20173, 20 Zilhicce 1306, [17 Ağustos 1889], BOA. İ. DH. (İrade Dahiliye) 1148-89487, 19 Zilhicce 1306 [16 Ağustos 1889], Mürüvvet, No: 382, s. 1, 5 Ağustos 1305 [18 Ağustos 1889].

³¹ "...müşârunileyhin müddet-i me'mûriyeti esnâsında beynimizde teyemmünen mevcûd olan münâsebât-ı dostî ve hüsn-i âmizîş te'yîd ve te'kide ale'd-devâm ...", BOA. Y. A. RES, 89-4, v. 2, 14, 26 Temmuz 1897.

³² "... Beynimizde teyemmünen câri olan münâsebât-ı dostânenin mahzûziyet-i mütekâbilemizi müceb ve teb'âmızca fevâid-i azîmeyi müstelzim olacak sûrette ... fevka'l-'âde ve murahhas büyükelçimiz hizmetine müşâvir-i hâssımız şövalye Jan dö Zinovî'î nasb etmeyi münâsib gördüm...", BOA. Y. A. RES, 90-104, v. 3, 14 Temmuz 1897.

³³ "... müşârunileyhin Dersa 'âdetimizde müddet-i ikâmetinde beynü'd-devleteyn teyemmünen pâyidâr olan revâbit-ı meveddet ve dostînin tekküd ve takarrürü emrinde muktezâ-yı dirâyet ve fetâneti üzere görülen gayret ve mesâ'i-i mütemeddiyesini...", BOA. Y. PRK. NMH, 7-51, 3 Cemaziyevvel 1315, [30 Eylül 1897].

³⁴ BOA. İ. HUS. (İrade Husûsî), 60-84, 31 Kanunievvel 1313, [12 Ocak 1898].

³⁵ BOA. HR. MTV. (Hariciye Nezareti Mütenevvia Kısmı), 3-28, 21 Receb 1326 [19 Ağustos 1908].

³⁶ "...Turhan Paşayı sefâret-i fevkal'âde ile nezd-i haşmet-vefd imparatorilerine i'zâm ve müşârunileyhin..." BOA. Y. EE, 5-169.

elçiler arasında mülakat yapmayı sağlayarak imparatorun tutumunu öğrenmeye çalışmıştır.³⁷ Örneğin 1888 yılında Livadya'ya gelen III. Aleksandr'ı karşılamak için Müşir Fuad Paşa görevlendirmiş ve imparatora mektup göndermişti. Bu mektubunda iki ülke iyi ilişkilerinin sürekli hale getirilmesi temennisinde bulunurken imparatorun bu ziyaretini fırsat olarak gördüğünü de belirtmiştir.³⁸ Yine 1891 yılında imparatora Fuad Paşa'yla birlikte dostluk içerikli mektup göndermiş ve evliliğinin 25. yılını kutlamıştır. Bu ziyaretlerden ziyadesiyle memnun kalan imparator, mektubunda Fuad Paşa ve Hüseyin Kazım'ı görmesinden dolayı mutlu olduğunu ve beyanatlarını Sultana iletmış olduklarını ümit ettiğini bildirmiştir. Sultanın kendisine karşı bu nezaket yüklü tutumundan dolayı teşekkür etmiş ve duygulandığını ifade etmiştir.³⁹

6. Cülus Tebrikleri ve Taç Giyme Merasimi

Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışını mektup göndererek kutlayan Rus imparatoru II. Aleksandr, geçmişe atıfta bulunarak bir takım üzücü olayların meydana geldiğini fakat bundan sonra barış içerisinde istikrarlı bir ilişkinin olabileceğini bildirmiştir. Bu durumun her iki devletin menfaati için önemli olduğunu, kendisinin iyi ilişkiler adına çaba sarf edeceğini bildirmiştir. Fakat barışçıl bir politikanın sürdürülebilmesinin ekseriyetle Sultana bağlı olduğunu belirtmekten de kaçınmamıştır.⁴⁰ Ancak barışçıl söylemlere rağmen bu politika için uygun durum oluşturulamamış ve iki ülke büyük bir savaşla karşı karşıya kalmıştır. Buna rağmen savaşın hemen ardından Ayastefanos Antlaşması'nın imzalandığı 3 Mart 1878 günü II. Aleksandr'ın cülusunun sene-i devriyesi olduğundan Sultan II. Abdülhamid telgraf çekerek imparatoru tebrik etmiştir.⁴¹

III. Aleksandr, mektubunda babasını suikastla kaybetmenin üzüntüsünü dile getirdikten sonra cülusunu tebliğ etmiştir. Babası tarafından gösterilen dostluk ve

³⁷ Yetimoğlu, *Sultan II. Abdülhamid'in Rus İmparatorları İle Mektup Diplomasisi*, s. 69-79.

³⁸ *BOA. Y. A. RES*, 45-13, v. 2, 8 Safer 1306, [14 Ekim 1888].

³⁹ "...âhîren Kırmındaki ikâmetim esnâsında nezdime bir hey'et-i murahhasa'l-'âde i'zâmına zât-ı şevketsimât-ı pâdişâhilerince sevk eden niyet-i nâzikânelerinden pek mütehasıs olarak bundan ve müşir Fuad Paşa tarafından yedime teslim olunan nâme-i muhibbânelerinden dolayı zât-ı şâhânelerine pek hâlisâne teşekkür ederim...", *BOA. Y. PRK. NMH*, 5-9, 31 Aralık 1891.

⁴⁰ "... cülüs-ı hümâyün-ı mülükâneleri ba'zı hâdisât-ı müellimeye müsâdif bulunmuş ise de ahvâl-i mâziyenin ta'miriyle ber-musâlaha-ı müstakarrenin istihsâli ...", *BOA. Y. PRK. NMH*, 1-3, 27 Şaban 1293 [17 Eylül 1876].

⁴¹ *BOA. İ. HR*, 276-16800, 28 Safer 1295 [3 Mart 1878].

yakınlaşmayı kendisinin de devam ettireceğini bildirmiş ve İstanbul’da bulunan sefirin vazifesine devam edeceğini ilave etmiştir.⁴² Sultan ise cevaben cülus tebrikinde bulunmuş ve imparator ve hanedanı için iyi dilek temennilerinde bulunmuştur.⁴³ Bu üzücü hadise dolayısıyla acılarına ortak olduğunu bildirerek, iki ülke arasında istikrarlı ve kalıcı dostluğun gerekliliğini vurgulamıştır.⁴⁴ III. Aleksandr, babasının suikast sonucu öldürülmesini kendileri açısından olduğu kadar bütün devletler açısından da bir felaket olduğunu, böylesi durumların yaşanmaması ve mevcut düzenin ve barışın korunması için birlik olunması gerektiğini, bunun bir insanlık vazifesi olduğunu bildirmiştir. Bu duygularından sonra Sultanla olan dostluktan bahsederek devamı için herhangi bir engelin bulunmadığını ve ilişkilerin güçlendirilmesi adına çaba sarf edeceğini ve bundan mutluluk duyacağını söyleyerek Sultanın da kendisine destek vermesini istemiştir.⁴⁵

III. Aleksandr’ın taç giyme merasiminde bulunmak ve tebrikleri iletmek için Server Paşa görevlendirilmiştir. Sultan II. Abdülhamid, imparatora gönderdiği mektubunda cülusunun iki ülke arasındaki dostluk ilişkilerine katkı sağlaması temennisinde bulunurken imparatorluk tacının ise tüm Rus halkının sevincine ve övgüsüne nail olacağını belirtmiştir.⁴⁶ İmparator ise cevabında bu vazife için Server Paşa’nın tercih edilmesini gayet olumlu bulmuş ve mutlu olduğunu bildirmiştir. İki ülke dostluk ilişkilerinde büyük hizmetleri bulunan Server Paşa’dan daha müspet bir ismin düşünölemeyeceğini ifade etmiştir. Bundan sonraki süreçte İstanbul’da bulunan sefiri Nelidov’u tam yetkili elçi statüsüne çıkarttığını söylemiştir.⁴⁷

II. Nikola’nın taç giyme merasimine ise eski Paris Sefiri Ziya Paşa gönderilmiştir. Padişah mektubunda kendileri adına Ziya Paşa’nın tebrikte

⁴² “...devleteyn beyninde mevcûd olan ittihâd ve ittifâk iktizâsınca zât-ı meâlî-simât pâdişâhîlerinin şü vakı’adan hisse-mend-i teessür olacakları gibi müteveffâ müşârunileyhin izhâr buyurdukları temâyülât-ı dostâneyi hakk-ı senâverlerinde aynen ibrâza devam buyuracakları...”, BOA. Y. A. RES, 10-31, v. 4, 4 Mart 1881.

⁴³ “...cülûsunu kemâl-i ihlâs ile tebrik ederim ve zât ve hanedân-ı hükûmrânîlerinin mes’ûdiyetini nâmeleriyle devlet-i fahimânelerinin sa’adet halini an-samimü’l-kalb temenni eylerim...”, BOA. Y. PRK. NMH, 2-6, v. 1, 15 Mart 1881.

⁴⁴ BOA. Y. A. RES, 10-31, v. 5, 5 Nisan 1881.

⁴⁵ BOA. Y. PRK. NMH, 2-6, v. 4, 20 Mart 1881.

⁴⁶ “... bu def’a bütün Rusyaluların imparatorluğu tâc-ı haşmet-ibtihâcî zât-ı fehâmet-simât hükûmrânîlerine mazhâriyetle mübâhî olacağından ra’sime-i tebrik ve tehniyetin icrâsına nezd-i imparatorilerine fevka’l-’âde büyükelçilik unvânıyla...” BOA. Y. PRK. NMH, 2-46, 9 Receb 1300 [16 Mayıs 1883], BOA. Y. A. HUS, 348-34, v.3, 23 Cemaziyelahir 1300 [1 Mayıs 1883].

⁴⁷ BOA. A. DVN. NMH. (Bâb-ı Asâfî Divân-ı Hümâyûn Nâme-i Hümâyûn Kalemi), 28-7, 16 Receb 1300 [23 Mayıs 1883].

bulunacağından ve dostluk temennilerinden bahsetmiştir.⁴⁸ Heyet İmparator ve İmparatoriçe tarafından kabul edilip hoş karşılanmış⁴⁹ ve imparator bu samimiyetinden dolayı Sultana teşekkürde bulunmuştur. Ziya Paşa'yı gördüğünden dolayı da mutlu olduğunu beyan etmiştir.⁵⁰

7. Nişan ve Hediye

Rus imparatoru III. Aleksandr dostluk ve samimiyetin nişanesi olarak Saint Andre Nişanı ile Sultan II. Abdülhamid'i ödüllendirmek istemiştir. Bu nişanı sefir Nelidov huzura çıkararak Sultana takdim etmiştir.⁵¹ Bundan memnun olan Sultan, bu nişanın aralarındaki dostluğun delili olduğunu düşünerek memnuniyetini dile getirmiş ve imparatora baht açıklığı temennisinde bulunmuştur. Kendisi de imparatora Murassa Nişan⁵² ve özel olarak yaptırdığı İmtiyaz Nişanı ve eşi Maria Fyodorovna için Şefkat Nişanını hediye etmiştir.⁵³ İmtiyaz Nişanının zinciriyle birlikte gönderilmesinden oldukça memnun olan III. Aleksandr, aralarındaki değişmez muhabbetlere dikkat çekerek önceden yapılan sözleşmelerin teminat altına alınmasını gündeme getirmiştir.⁵⁴

III. Aleksandr, hediye olarak Sultan II. Abdülhamid'e kıymetli kürkler göndermiştir. Bu kürkleri alan Sultan oldukça memnun olmuş ve kendisi de imparatora bir takım kumaş ve eşyalar hediye etmiştir. Soğuğa karşı ısınmak için giyilen kürkleri iki ülke soğuk ilişkilerinin ısınmasına yoran Sultan, imparatorun arzusunun da bu yönde olduğu söyleyerek hediyeleri bu arzusunun bir delili olarak

⁴⁸ BOA. Y.PRK. NMH, 7-3, 6 Zilkade 1313 [19 Nisan 1896], BOA. Y. A. HUS, 348-34, v.2, 23 Cemaziyelahir 1300 [1 Mayıs 1883].

⁴⁹ BOA. Y. PRK BŞK. (Yıldız Perakende Başkitabet Dairesi Maruzatı), 46-71, v.2, 5 Muharrem 1313 [16 Haziran 1896].

⁵⁰ "...icrâ kılınan resm-i tetevvücümüz münâsebetiyle taraf-ı eşref-i hazret-i şehinşâhilerinden izhar buyurulan eser-i cedîdi hubb u muvâlât ve temenniyât-ı vedâdkârı hüsvânelerinden dolayı zât-ı hazret-i mülükânelerine beyân-ı teşekkürâtla..." , BOA. Y. EE, 62-11, v. 3, 11 Zilhicce 1313 [24 Mayıs 1896].

⁵¹ BOA. Y. A. HUS, 180-15, 13 Muharrem 1302 [3 Kasım 1884].

⁵² "... İş bu nişân-ı sûret-i meveddet-i beyân beynimizde mevcûd olan muhâdenet-i samimiye-i dostânenin bir dell-i cedîdi ve meveddet-i hâlisâ-ı muhibbânemin bir nişâne-i bedîdi edildiği..." , BOA. Y. PRK. NMH, 3-1, 5 Safer 1302 [24 Kasım 1884].

⁵³ "... Rusya imparatoruyla imparatoriçesi hazerâtına ihdâ buyurulmak üzere sür 'at-i a 'mal-i mukteza-yı irade-i seniyye-i hazret-i pâdişâhîden olup..." , BOA. İ. DH, 936-74107, 19 Safer 1302 [8 Aralık 1884].

⁵⁴ BOA. A. DVN. NMH, 30-2, 21 Mart 1303 [2 Nisan 1887].

telakki edeceğini bildirmiştir.⁵⁵ Sultan II. Abdülhamid ile Rus imparatorları arasındaki hediyeleşmelerde sigaralar da önemli bir yer tutmuştur. Nitekim hem Sultanın hem de İmparatorların sigara içiyor olması sigaranın önemini artırmıştır. Sultan, sandıklarla hem III. Aleksandr hem de II. Nikola'ya sigara hediye etmiş hatta özel olarak yaptırdığı tütün masasını II. Nikola'ya göndermiştir. Bu hediyeyi inceleyen imparator böylesine nadide bir eseri görmediğini bildirmiştir. III. Aleksandr ise Sultana zarif bir sigara kutusu hediye etmiş ve “sigara içerken beni hatırlasın” demiştir. Sultan II. Abdülhamid hediyeleri sadece imparatorlara göndermemiş aynı zamanda eşlerini de düşünmüştür. Özel olarak vazolar ve porselen çay takımları yaptırmış ve bunları imparator ve imparatoriçenin zevklerine uygun renklerde imal ettirmiştir. Ayrıca halılar, seccadeler, kumaşlar, II. Nikola'nın vapuru için özel eşyalar ve saat hediye etmiştir. II. Nikola bu hediyeler için Sultana teşekkür ederken saati vapurda bulunduracağını söylemesi Sultani oldukça mutlu etmiştir.⁵⁶

Sultan II. Abdülhamid'in cülusunun 25. sene-i devriyesini tebrik eden II. Nikola, ayrıca padişaha birtakım hediyeler göndermiştir. Bunlar içerisinde dikkat çeken Grifon Masa Saati'dir. Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan bu saat üzerinde II. Abdülhamid'in tuğrası ile II. Nikola'nın monogramı bulunmaktadır.⁵⁷

Yapılan hediyeleşmeler iki ülke ilişkilerinde olumlu yankı bulmuştur Nitekim II. Nikola padişahın gönderdiği hediyeleri yeni bir dostluk eseri olarak nitelemiş ve olumlu siyaset takip edeceğini bunun için hükümetine emir verdiğini beyan etmiştir.⁵⁸

Tüm bunlarla birlikte, Sultan II. Abdülhamid'in Ruslara gönderdiği hediyeler Meşveret Gazetesi müdürü Ahmet Rıza tarafından eleştiriye tabi tutulmuştur. Her ne kadar gönderilen hediye ne olduğu belirtilmese de pahalı olarak nitelendirdiği hediyelerin tabii olunan hükümdara hanlar ve emirlerin gönderebileceğini

⁵⁵ “...kürk bürüdete karşı bir kisve olduğundan ve beyn'ed-devleteyn ba'demâ her gûne emâre-i bürüdetin ref' ve izâlesi hakkındaki arzû-yı hükümdârilerini bildiğimden iş bu hedâye-i behiyeyi bu yoldaki arzû-yı fehimânelerinin bir delil-i bâhiri olmak üzere telakkî eyler...” BOA. Y. PRK. NMH, 3-55, 19 Zilkade 1303 [19 Ağustos 1886].

⁵⁶ Yetimoğlu, *Sultan II. Abdülhamid'in Rus İmparatorları İle Mektup Diplomasisi*, s. 137-142.

⁵⁷ Feza Çakmut, “Topkapı Sarayı Müzesi'nde Bulunan Saatler”, *Topkapı Sarayı'nı Anlatmak*, Ed. Ali Satan, Salim Aydın, Selin İpek, Korpus Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2018, s. 308.

⁵⁸ BOA. Y. PRK. NMH, 6-49, 2 Zilkade 1312 [27 Nisan 1895].

söylemiştir. Hükümdarın ise at, kumaş, halı gibi memleketin değerli ürünlerinden hediye edebileceğini bildirmiştir.⁵⁹

8. Yeni yıl, İsim ve Doğum Günü Tebriki

Miladi yılbaşlarında Sultan II. Abdülhamid, Rus imparatorlarına, eşlerine ve annelerine telgraf çekerek tebriklerini iletmiştir. Yeni yılın hem kendileri hem de hanedanları adına mutluluk getirmesi temennisinde bulunmuştur. Bu vesile ile aralarındaki dostluğa vurgu yapmıştır. Cevabi telgraflarda ise yeni yılın Sultan için de hayırlara vesile olması temennisinde bulunulup teşekkür edilmiştir. Ayrıca imparatoriçeler ise kendilerinin hatırlanmasından ve iltifatlara nail olmalarından dolayı oldukça memnun olmuşlar ve mutluluklarını “*an-samîmülkalb ifâ-yı teşekküre ibtidâr eder*” diyerek içten teşekkür etmişlerdir.⁶⁰

Hıristiyanlara özgü olan isim günü kutlaması, Tevrat ve İncil’de geçen aziz ve azizelerin isimlerinin kiliseler tarafından belirlenen günlerde kutlanmasıdır.⁶¹ Rus imparatorlarından Aleksandr’ın isim günü 11 Eylül, Nikola’nın ise 18 Aralık’tır. Bu tarihlerde Sultan II. Abdülhamid, telgraf çekerek tebriklerde bulunmuştur. Ayrıca Teşrifat-ı Umumiye Nezaret-i tarafından Rus sefarethanesine özel memurlar giderek imparatorun isim günü tebrik edilmiştir. Bu tebrik 1877 yılı hariç, Sultan II. Abdülhamid’in saltanatı boyunca muntazaman devam ettirilmiştir. 1879-1884 yıllarında Teşrifat-ı Umumiye Nazırı Münir Bey ile Seryaver Halil Paşa, 1885-1897 yıllarında ise Münir Paşa ile Seryaver Mehmed Paşa Rus sefirine tebriklerini iletmişlerdir.⁶²

Osmanlı Devleti’nde doğum günü kutlaması Fuad Paşa’nın girişimleriyle resmîlik kazanmış⁶³ ve padişahlar da doğum günlerini kutlamaya başlamıştır. II. Abdülhamid’in doğum günlerinde sarayda kutlama yapılırken İstanbul’un birçok yerinde ve taşralarda şenlikler düzenlenmiş ve padişahın doğum günü kutlanmıştır.⁶⁴ Rus imparatorları da telgrafla padişahın doğum gününü kutlamıştır. Nitekim II. Nikola, çektiği telgrafta tebriklerini iletirken dostluğundan bahsederek bu mutlu gün

⁵⁹ *Meşveret*, No: 4, 1 Şaban 1313 [17 Ocak 1896].

⁶⁰ Yetimoğlu, *Sultan II. Abdülhamid’in Rus İmparatorları İle Mektup Diplomasisi*, s. 109-112.

⁶¹ Selahattin Çitçi, “Türk Romanında Bir Modernleşme Projesi: İsim Günü Kutlaması”, *Rossiskaya Türkologiya* No: 1(10), Moskova-Kazan, 2014, s. 30-31.

⁶² Yetimoğlu, *Sultan II. Abdülhamid’in Rus İmparatorları İle Mektup Diplomasisi*, s. 118-122.

⁶³ Ahmed Cevdet Paşa, *Ma’rûzât*, Yay: Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s. 41

⁶⁴ Yetimoğlu, *Sultan II. Abdülhamid’in Rus İmparatorları İle Mektup Diplomasisi*, s. 114-115.

vesilesiyle samimiyetini ortaya koyduğunu bildirmiştir.⁶⁵ Sultan II. Abdülhamid de benzer şekilde imparatorlara doğum günü tebriklerinde bulunmuş ve ayrıca Petersburg büyükelçileri de bizzat sarayda bulunarak imparatorun doğum gününü kutlamıştır. Örneğin Hüseyin Hüsni Paşa 10 Mart 1892’de III. Aleksandr’ın doğum günü tebrikinde imparatorla görüşmüş ve imparator, Sultan II. Abdülhamid’in sıhhatini sormuş ve dostluğundan söz etmiştir.⁶⁶

9. İzdivaç ve Doğum Tebrikleri

Rus imparatorları hanedanlarında meydana gelen evlilik ve doğumları Sultan II. Abdülhamid’e bildirmeyi adeta vazifeden saymışlar ve bu mutlu günde padişahın da aynı sevinci paylaşacağını düşünmüşlerdir. Örneğin III. Aleksandr, kardeşi Serj (Sergei) Aleksandroviç’in Hesse Grandükasının kızı Elizabet Aleksandra ile izdivacını bildirdiği mektubunda “...mesâr olan iş bu vâkı‘a-yı mübtehâcenin dahi taraf-ı eşref-i hazret-i pâdişâhilerine iş‘ârını bir vazîfe-i nazîfeden add eder...” ifadelerine yer vermiştir.⁶⁷ II. Nikola ise Olga adını verdiği bir kızı olduğunda “...bir kız çocuğu dünyaya getirip Olga tesmiye kılınmış olduğunu taraf-ı eşrefi cenâb-ı şehinşâhilerine ma‘al-memnûniye iş‘ar eylerim...” diyerek bildirmiştir.⁶⁸ Birçok izdivaç ve dünyaya gelen çocukların muştı haberine karşın Sultan II. Abdülhamid benzer şekilde cevaplar vererek sevinçlerine ortak olduğunu bildirmiş ve dostluğuna dikkat çekmiştir.⁶⁹

10. Şifa Dilekleri ve Taziye Mesajları

II. Aleksandr, 14 Nisan 1879’da sarayın bahçesinde dolaşırken kendisine dört el ateş edilmiş fakat isabet etmemiştir.⁷⁰ Bunu haber alan Sultan II. Abdülhamid, geçmiş olsun dileklerinde bulunmuş ve bu elim hadiseden üzüntü duyduğunu aynı

⁶⁵ “...velâdet-i humâyûn-ı mülükâneleri rûy-ı firûz vesilesiyle tebrikâtını en samimi olan temenniyâtını zât-ı hazret-i pâdişâhilerine arz ve beyân ve muhabbet-i lâ-yetegayyerem te‘minâtını tecdîd eylerim. BOA. Y. PRK. NMH, 9-3, 20 Ekim 1902.

⁶⁶ BOA. Y. PRK. EŞA. (Yıldız Perakende Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik), 15-51, 9 Mart 1892 [21 Mart 1892] BOA. Y. A. HUS, 257-139, 28 Şaban 1309 [28 Mart 1892].

⁶⁷ BOA. Y. A. HUS, 179-90, v. 3, 30 Haziran 1884.

⁶⁸ BOA. İ. HR, 350-34, v. 1 12 Kasım 1895.

⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Yetimoğlu, *Sultan II. Abdülhamid’in Rus İmparatorları İle Mektup Diplomasisi*, s.129-134.

⁷⁰ *Vakit*, No: 1249, 3 Nisan 1295 [15 Nisan 1879].

zamanda imparatorun sıhhatine halel gelmediği için de mutlu olduğunu bildirmiş ve uzun ömürler dilemiştir.⁷¹ Livadya'ya dinlenmek için gelen III. Aleksandr, burada hastalanmış ve durumu her geçen gün kötüye gitmiştir. Sultan II. Abdülhamid, imparatorun sağlığını yakından takip etmiş, imparatorun eşi, kardeşi ve çocuklarına telgraf çekerek üzüntüsünü dile getirmiş ve bilgi almıştır. Aynı zamanda imparatorun durumuyla ilgili olarak haberdar etmelerini istemiştir. Fakat akciğerinde iltihap bulunan imparatorun ağzından öksürdüğü kan gelmiş ve hayatını kaybetmiştir.⁷²

Sultan II. Abdülhamid, III. Aleksandr'ın ölümünü haber alınca, II. Nikola'ya gönderdiği telgrafta babasının ölümünden dolayı müteessir olduğunu, kendisiyle iyi ilişkiler kurduğunu ve dost olduğunu bildirerek tüm aile fertlerine taziyelerini bildirmiş ve sabırlar dilemiştir. Bu taziye mesajlarına karşın ölen imparatorun eşi, çocukları ve kardeşleri ayrı ayrı cevabi telgraflar göndermişler ve acılarına ortak olmasından ötürü kendisine minnettar olduklarını dile getirmişlerdir.⁷³ II. Nikola ise Sultan II. Abdülhamid'in bu teveccühünü kurulacak yeni dostlukların delili olarak görmüş ve babası dönemindeki iyi ilişkileri devam ettireceğine dikkat çekmiştir.⁷⁴

Böylece Sultan II. Abdülhamid, Berlin Antlaşması sonrasında oluşan yeni dünya dengelerine göre politikalar yürütmüş, Rus imparatorlarıyla yeni bir çatışmadan kaçınmıştır. Yukarıda sayılan birçok konuyu, ülkeler arası iyi ilişkiler için araçsallaştırmıştır.

Sonuç

Sultan II. Abdülhamid, 33 yıl süren hükümdarlığı boyunca mevkidaşı üç Rus imparatoruyla diplomatik temasta bulunmuştur. 93 Harbi'nden sonra diplomatik ilişkilere büyük önem vererek, dış siyasette Rusya ile iyi geçinmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Ermeni, Girit ve Bulgaristan meselelerinin çözümünde bölgeyi yakından

⁷¹ "...bu haberden ne derece müteessir oldum ise masüniyet-i imparatorîleri haberinden dahî o derece memnûn oldum bundan dolayı ifâ-yı tebrikât ile berâber temâdi-i eyyâm-ı ömr ü haşmetpenâhileri duâsını bi-hulûsü'l-bâl yâd ve tezkâr eylerim..." , BOA. Y. PRK. NMH, 1-52, v. 1, 21 Rebiülahir 1296 [14 Nisan 1879].

⁷² Yetimoğlu, *Sultan II. Abdülhamid'in Rus İmparatorları İle Mektup Diplomasisi*, s. 147-148.

⁷³ Yetimoğlu, *Sultan II. Abdülhamid'in Rus İmparatorları İle Mektup Diplomasisi*, s. 151-152.

⁷⁴ "... pederimin hastalığı ve muahhiran vukû'-ı vefâtı cihetiyle senâverlerince tahassul eden elem ve keder-i azîmeye iştirâk buyurarak hazıra-ı ebediyesi muhlislerince pek ziyâde kıymetdâr olan meveddet-i muhâleset-i hümâyûn-ı mülükânelerinin yeni bir delîlini ibrâz buyurmuşlardır..." , BOA. Y. PRK. NMH, 9-99, v. 24, 28 Kasım 1894].

takep eden Rusya ile temasa geçmiştir. Ermeni sorunu kısmen çözüme kavuşmuş olsa da Girit'te beklenen yardım alınmamıştır. Bulgaristan'da ise kendi çıkarlarını göz önünde bulunduran Rusya, bir müddet Bulgar mezalimini durdurmuştur. Siyasi meselelerin çözümünde kısmi başarı elde eden Sultan II. Abdülhamid, daha çok Osmanlı-Rus ilişkilerinin saltanatı boyunca olumlu seyretmesinde başarılı olmuştur. Diplomasinin gücüne inanarak ilişkilerini bu minval üzere devam ettirmiştir.

Bu olumlu ilişkiler karşılıklı olarak devam etmiştir ki Sultan II. Abdülhamid'in cülusunu tebrik eden II. Aleksandr, iyi ilişkiler kurmak istediğini ama bunu sağlamanın yolunun Sultandan geçtiğini belirtmesi karşılıklılık esasını ortaya koymaktadır. Tahta geçen imparatorlar, dostluk ilişkilerini devam ettireceklerini her seferinde dile getirmişlerdir. Sultan II. Abdülhamid'in, imparatorlar yanında imparatoriçelerle de diplomatik temas kurması iki ülke ilişkileri açısından oldukça manidardır. Rus hanedanının sevinç ve üzüntülerinin diplomatik usullere paylaşılması, devletlerarası ilişkileri geliştirmiştir. Bu dostluklar, mektuplarda nazikâne bir dille aktarılmıştır. Hediyeler de dostluğun tesisinde oldukça önemli bir yer tutmuştur. İmparator ve imparatoriçeler için özel olarak yaptırılan vazo ve çay takımlarının onların zevkine uygun renkte olması, yine özel olarak İmtiyaz ve Şefkat nişanlarının yaptırılması büyük bir nezaket ve incelik olarak değerlendirilmiştir. III. Aleksandr'ın hediye ettiği kürkleri, soğuyan iki ülke ilişkilerinin tekrar ısınması şeklinde okunması, hediyelerde sembollerin kullanıldığın bir göstergesidir.

Bunların yanında Rus imparatorlarının taç giyme merasimlerine ve hoş geldiniz demek için Livadya'ya elçilik heyeti gönderilmesi de imparatorlar tarafından büyük yankı uyandırmıştır. Yapılan tüm diplomatik girişimler iki ülke dostluk ilişkilerinin devamı adına bir basamak oluşturmuş ve olumlu etkide bulunmuştur. Rus imparatorları Sultan II. Abdülhamid'i dost olarak nitelendirmişler ve hanedanlarına ait mutlu ve üzücü hadiseleri bildirmeyi adeta vazife saymışlardır. Böylece 93 Harbi'nden sonra takip edilen ılımlı diplomasi nedeniyle, iki ülke ilişkileri savaşız biçimde Sultan II. Abdülhamid'in saltanatını sonuna kadar devam etmiştir.

KAYNAKÇA

1-Arşiv Belgeleri

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Asâfî Divân-ı Hümayûn Nâme-i Hümayûn Kalemi, (A. DVN. NMH), 28-7, 30-2.

Hariciye Nezareti Mütenevvia Kısmı (HR. MTV), 3-28.

Îrâde Dâhiliye (İ. DH), 1148-89487, 936-74107.

Îrâde Hariciye (İ. HR), 276-16831, 276-16858, 315-20173, 276-16800, 350-34.

Îrâde Husûsî (İ. HUS), 60-84.

Tercüme Odası Belgeleri (HR. TO), 286-28.

Yıldız Esâs Evrâkı (Y. EE), 5-169; 13-19-3-2; 62-11; 114-58.

Yıldız Perakende Başkitâbet Dâiresi Maruzatı (Y. PRK. BŞK), 46-71.

Yıldız Perakende Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y. PRK. EŞA), 15-51.

Yıldız Perakende Nâme-i Hümayûnlar (Y. PRK. NMH), 1-3; 1-21; 1-29; 1-52; 1-56; 2-6; 2-46; 3-1; 3-55; 5-9; 6-49; 7-3; 7-51; 7-79; 7-98; 8-7; 9-3; 9-99.

Yıldız Sadaret Husûsî Maruzat Evrakı (Y. A. HUS), 163-13; 179-90; 180-15; 348-34; 257-139.

Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y. A. RES), 10-31; 21-3; 45-13; 89-4; 90-104.

2.Sürelî Yayınlar

Basiret, No: 2430.

Meşveret, No: 4.

Mürüvvet, No: 382.

Tercüman-ı Şark, No: 26, 40.

Vakit, No: 910, 1249, 1651.

Salname-i Nezaret-i Hariciye, 1302, Kostantiniyye 1302.

Salname-i Nezaret-i Umur-ı Hariciye, 1318, Dersaadet 1318.

3. Kitaplar ve Makaleler

Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, Yay: Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980.

Binark, İsmet; "Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Mevcut Name-i Hümayun Defterlerine Göre Osmanlı-Rus Münasebetleri", *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491-1992)*, TTK Yayınları, Ankara 1999, ss. 197-207.

Çakmut, Feza, "Topkapı Sarayı Müzesi'nde Bulunan Saatler", Topkapı Sarayı'nı Anlatmak, Ed. Ali Satan, Salim Aydın, Selin İpek, Korpus Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2018, ss. 290-309.

- Çitçi, Selahattin; “Türk Romanında Bir Modernleşme Projesi: İsim Günü Kutlaması”, *Rossiskaya Türkologiya* No: 1(10), Moskova-Kazan, 2014, ss. 29-34.
- İnalçık, Halil; “Osmanlı-Rus İlişkileri 1492-1700”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1492-1992 Ankara 12-14 Aralık 1992*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, ss.25-35.
- Karal, Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi VIII, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, TTK, Yayınları, Ankara 2011.
- Kurat, Akdes Nimet; *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- Mahmud Celaleddin Paşa, *Mir'ât-i Hakikat*, C. I-II-III Haz: İsmet Miroğlu, Berekât Yayınları, İstanbul 1983.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni Rus İlişkisi (1899-1906)*, C. II, Yay. Haz: Recep Karacakaya ve diğlerleri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 2006.
- Öztürk, Yücel; “Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya Yönelik Dış Politikası ve Türkiye-Moskova İlişkileri (16. ve 17. Yüzyıllar)”, *Türk Dış Politikası Osmanlı Dönemi*, Ed. Mustafa Bıyıklı, Bilimevi Yayınları, İstanbul 2008, ss. 217-280.
- Pritsak, Omeljan; “1491-1532 Yıllarında Osmanlı-Moskova İlişkileri”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1492-1992 Ankara 12-14 Aralık 1992*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, ss. 65-71.
- Yetimoğlu, Halil; *Sultan II. Abdülhamid'in Rus İmparatorları İle Mektup Diplomasisi*, Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yozgat 2019.

19. Yüzyılda İstanbul'da Değişen Eğlenme Anlayışı ve Yeni Eğlenme Mekânları

Sevde Harmandar

Yüksek Lisans, Erzurum Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

sevdaharmandar@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-6945-2465>

MAKALE BİLGİSİ

Makale Türü	Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi	21.09.2020
Kabul Tarihi	24.12.2020
Yayın Tarihi	31.12.2020
Doi	10.52003/etut.2021.6

Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi

ETÜT, Sayı: 1, Aralık, 2020, Erzurum/TÜRKİYE

<https://dergi.erkurum.edu.tr/tarih>

Changing Concept of Entertainment and New Entertainment Places in Istanbul in the 19th Century

Sevde Harmandar

Master's Degree, Erzurum Technical University, Social Science Institute

sevdaharmandar@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-6945-2465>

ARTICLE INFORMATION

Article Types	Research Article
Received Date	21.09.2020
Accepted Date	24.12.2020
Date Published	31.12.2020
Doi	10.52003/etut.2021.6

Erzurum Technical University, Faculty of Letter, History Journal

ETUT, Issue: 1, December 2020, Erzurum/TURKEY

<https://dergi.erkurum.edu.tr/tarih>

19. Yüzyılda İstanbul'da Değişen Eğlence Anlayışı ve Yeni Eğlence Mekânları*

Sevde Harmandar

Öz

Osmanlı gündelik hayatında halk; ev, cami, çarşı gibi sınırlı bir sosyal çevrede hayatını sürdürmekteydi. Kahvehane, meyhane gibi sosyal mekânların ortaya çıkmasıyla insanlar arasındaki iletişim de çok yönlü bir hale dönüşmüştür. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan sonra birçok alanda batılılaşmanın etkisiyle değiştiğini söylemek mümkündür. Halkın, vaktinin önemli bir kısmını geçirdiği sosyal mekânlar olan yeme-içme mekânları da bu değişimden payını almıştır. Bu dönemde Tanzimat'ın etkisiyle bazı mekânlar tamamen ortadan kalkarken bazıları da değişime uğrayıp varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ayrıca tamamen geleneksel mekânlardan farklı olarak batılı tarzda yeni mekânlar da ortaya çıkmıştır. Yeme-içme mekânlarındaki bu değişim sadece mekânla sınırlı kalmamış, buralardaki eğlence anlayışı da değişmiştir. Bu çalışma ile orta sınıf halkın sosyal hayatını geçirdiği mekânlardaki değişime ışık tutulmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu mekânların ilk açıldığı dönemle Tanzimat'tan sonraki dönem arasında karşılaştırma yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yeme-içme, sosyal mekân, Tanzimat, eğlence, Galata, Beyoğlu.

Changing Concept of Entertainment and New Entertainment Places in Istanbul in the 19th Century

Abstract

People in Ottoman daily life; they were living in a limited social environment such as home, mosque and market. With the emergence of social spaces such as coffee houses and taverns, communication between people has also become versatile. It is possible to say that in the Ottoman Empire, after the Tanzimat, it changed in many areas with the effect of westernization. Eating and drinking places, which are social spaces where the people spend a significant part of their time, also took their share from this change. During this period, some places disappeared completely with the effect of the Tanzimat, while others continued to exist by changing. In addition, new spaces in western style have emerged, unlike completely traditional spaces. This change in eating and drinking places is not only limited to the place, but also the understanding of entertainment in these places has changed. With this study, it is tried to shed light on the change in the places where the middle class people spend their social life. In addition, a comparison will be made between the period when these places were first opened and the period after the Tanzimat.

Keywords: Food and beverage, social space, Tanzimat, entertainment, Galata, Beyoğlu.

1. Giriş

Osmanlı gündelik hayatında cami, çarşı ve ev her zaman önemli bir yere sahipti.¹ İnsanlar, günlük hayatlarının büyük bir kısmını bu mekânlarda geçiriyorlardı. Tabii halkın vakit geçirdiği yerler sadece bu mekânlarla sınırlı değildi. Bunlardan başka hamam, bakkal, manav, fırın ve sokak da insanların bir şekilde var olduğu kamusal alanlardı. Halk; bu yerlere sadece günlük ihtiyaçlarını karşılamak için değil, insanlarla bir araya gelmek, yaşadığı muhitten haberdar olmak veya haberdar etmek için de gitmekteydi.²

Bu şekilde sınırlı bir sosyal çevrede yaşayan insanların hayatına 1550'li yıllarda kahvehanelerin girmesiyle durum değişmeye başlamıştır. Artık erkek nüfusun hayatına yeni bir renk gelmiş ve onlar için vazgeçilmez birer toplanma mekânları ortaya çıkmıştır.³ Aslında kahvehanelerden önce gün içerisinde uğranılan bakkal, kasap ve manavların dışında yer alan bozahane ve meyhaneler de önemli sosyalleşme mekânlarıydı. Bu da bizlere gösteriyor ki; kahvehanelerden önce de eğlenmek veya bir araya gelmek isteyen insanlar bir şekilde kendilerine uygun eğlence ortamını oluşturup bir araya gelebiliyorlardı. Daha sonrasında ortaya çıkan kahvehaneler tüm bu mekânlara alternatif bir mekân olmuşlardır.⁴

Erkeklerin uğrak yeri olan meyhanelerin tarihi, bahsettiğimiz gibi oldukça eskiye dayanmaktadır. Hatta İstanbul'daki meyhanelerin bir kısmının Bizans dönemine ait olduğu bilinmektedir.⁵ Meyhane müdavimleri günün yorgunluğunu atmak için iş çıkışı buralarda eğlenip, yiyip içerler ardından evlerine giderlerdi. Zaman içerisinde müdavimlerinin tamamen birbirinden farklı olduğu birçok meyhane ortaya çıkmıştır.⁶

Bahsedilen bu mekânlardan başka insanların sosyal hayatlarını geçirdiği, eğlendiği gezi yerleri, mesireler de bulunuyordu. Gündelik hayatın yoğunluğundan

* Bu çalışma "Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Kadar İstanbul'da Yeme - İçme Mekânları" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Ekrem Işın, "19. yy'da Modernleşme ve Gündelik Hayat", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, II, 1985, s. 541.

² Selma Akyazıcı Özkoçak, "Kamusal Alanın Üretim Sürecinde Erken Modern İstanbul Kahvehaneleri", *Osmanlı Kahvehaneleri Mekân, Sosyalleşme, İktidar*, Ahmet Yaşar (Ed.), Kitap Yayınevi, İstanbul 2009, s. 21.

³ Cem Sökmen, *Aydınların İletişim Ortamı Olarak Eski İstanbul Kahvehaneleri*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2011, s. 22; Abdullah Saydam, "Yenileşme Döneminde Osmanlı Toplumunu", *Genel Türk Tarihi*, VII, 2002, s. 567.

⁴ Özkoçak, "Kamusal Alanın Üretim Sürecinde Erken Modern İstanbul Kahvehaneleri", s. 19.

⁵ Vefa Zat, "Meyhaneler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, V, 1994, s. 434.

⁶ Necdet Sakaoğlu, "Akşamcılık", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, I, 1993, s.168-169.

bunalan İstanbulluların fırsat buldukça gittikleri bu mesireler, kendisine özgü adetleri, eğlenceleri, olayları ve tüm gelenekleriyle birlikte sosyal hayatın tüm canlılığıyla yaşandığı yerler olmuşlardır.⁷ İnsanlar mesirelerde genellikle dinlenme, temiz hava alma, açık havada yemek yeme gibi faaliyetlerde bulunurlardı.⁸

Ev, cami ve çarşı dışında yer alan kamusal mekânlar genelde erkek egemen mekânlardır. Ancak bazı mekânlarda kadınları da görmek mümkündür. Hamamlar ve mesire yerleri bunlardandır. İstanbul'un her semtinde çeşitli özellikleriyle ün salmış birçok hamam bulunuyordu. Geleneksel dönemde İstanbul'da kadınlar hamamı aynı zamanda bir eğlence yeri gibiydi. Kadınlar birkaç gün öncesinden haberleşerek evlerinde çeşitli yemekler yapar ve birlikte hamama giderlerdi. Hamamda yıkanma işlemini tamamladıktan sonra kadınlar göbekaşı üzerinde yaptıkları bu yemekleri yerlerdi.⁹ Görüldüğü üzere hamamlar kadınlar tarafından birer yeme-içme mekânı olarak da kullanılmıştır.

Tanzimat öncesi dönemde hanlar, kervansaraylar ve aşçı dükkânları da önemli sosyal mekânların başında geliyordu.¹⁰

Sultan III. Ahmed'in son 12 yıllık saltanatını, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın da sadrazamlık (1718-1730) yıllarını kapsayan Lale Devri, Osmanlı Devleti'nde önemli bir yenilik dönemi olmuştur. İstanbul'da batılılaşma sürecinin ilk adımları bu dönemde atılmış ve kent halkına dışa açılma, tüketime yönelme alışkanlığı kazandırılmıştır.¹¹

Lale Devri sonrası Osmanlı tahtına geçen sultanların saltanat dönemlerinde de birtakım yenilikler meydana gelmiş olsa da Sultan II. Mahmud dönemi (1808-1839), Osmanlıların tam anlamıyla Batı atmosferiyle ilk kez karşılaştığı yıllar olarak kabul edilebilir. Sultan II. Mahmud dönemi köklü kültür değişmelerinin de başlangıcı olmuştur. Bu dönemde Avrupalı gibi yaşama şeklini İstanbul'da uygulamaya çalışan Avrupa cemaatleri ve gayrimüslimlerin kurduğu lokanta,

⁷ Murat Candemir, *İstanbul'da Mesire Kültürü*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 15.

⁸ Sennur Sezer, Adnan Özyalçiner, *İstanbul'un Taşı Toprağı Altın (Eski İstanbul Yaşayışı)*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1995, s. 166.

⁹ Meltem Cingöz, "Hamam Gelenekleri", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, III, 1993, s. 536-537.

¹⁰ Sezer, Özyalçiner, *İstanbul'un Taşı Toprağı Altın (Eski İstanbul Yaşayışı)*, s. 82.

¹¹ Necdet Sakaoğlu, "Lale Devri", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, V, 1994, s. 182.

kahvehane ve otel gibi birçok sosyal mekânın halk üzerindeki etkisinden de söz etmek mümkündür.¹²

Batı'nın ve batılılaşmanın kendini göstermeye başladığı 19. yüzyılın ortalarına kadar İstanbul'un eğlence yaşamını saray eğlenceleri, farklı din ve etnik kökenden insanların kendi özel eğlenceleri ve İstanbul'un bir liman ve kavşak kenti olmasının getirdiği meyhane, batakhane türü eğlenceler olarak belirtmek mümkündür.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı halkının eğlence hayatındaki değişim kendini ilk önce İstanbul'da hissettirmiştir. Avrupa tarzında yaşama ve İstanbul'daki Levantenlerin yaşamına duyulan hayranlık, halkın büyük bir kısmının olmasa da devlet görevlilerinin Batıcı tarafının, İstanbul aydınlarının ve ileri gelenlerinin eğlence anlayışını değiştirmeye başlamıştır. Galata ve Pera eğlence yaşamında ön plana çıkmıştır. Nitekim bu dönemde geleneksel kahvehanelerin yanında bilhassa Pera'da Avrupaî tarzda kafelerin, gazinoların, kafeşantanların açıldığını görebilmek mümkündür.¹³

Kırım Harbi sebebiyle İstanbul'a gelen Fransız ve İngiliz askerlerinin alışkanlıkları da geleneksel yaşama etki etmiştir. Osmanlı Devleti'nin müttefiki olarak Rusya'ya karşı savaşmak için İstanbul'a gelen bu subaylar çoğunlukla ailelerini de yanlarında getirmişler ve başkentin gözde kesimlerine yerleştirmişlerdir. İstanbul'da çay tüketiminin yaygınlaşması ve özellikle çay partilerinin ortaya çıkmasında müttefik devlet askerlerinin yakınları öncü rol oynamıştır. Yeme-içme kültürünün de gözle görülür biçimde değişime uğradığı modernleşme sürecinde Avrupa tarzı içkili ve yemekli aile toplantıları Osmanlı hayatına girmeye başlamıştır.¹⁴

Osmanlı kent dokusu da Tanzimat sonrasında zaten hızla değişmeye ve farklılaşmaya başlamıştı. Hamam, meyhane, kahvehane gibi geleneksel eğlence mekânlarıyla yetinen Osmanlı halkı Avrupa tarzını yansıtan kafe, pastane, otel, lokanta, gazino, bar, birahane gibi yeni eğlence mekân ve ortamlarıyla tanışmıştır. Eğlence yaşamı yavaş yavaş Kağıthane, Göksu Çayırı, Çamlıca, Direklerarası, Şehzadebaşı, Bendler'den Beyoğlu'na doğru kaymaya başlamıştır. Beyoğlu,

¹² İlbeyi Özer, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*, Truva Yayınları, İstanbul, 2014, s. 16-23.

¹³ "Eğlence Hayatı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, III, 1993, s. 140-143.

¹⁴ Kemalettin Kuzucu, *Bin Yılın Çayı Osmanlı'da Çay ve Çayhane Kültürü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 60, 245-247.

Avrupalı lokanta ve kahvehaneleriyle, gece hayatı ve eğlenceleriyle Avrupa hayatının küçük bir örneği gibi olmuştur. Batı tarzı eğlence yerlerinde geleneksel eğlence oyunları olan tavlâ, dama, satranç yerine çok kere kumar amaçlı bilardo, domino, iskambil, poker gibi oyunlar oynanmaya, Pera'daki otel, gazino, bar ve evlerdeki büfelerde sunulan şarap ve rakıya ek olarak votka, şampanya, viski, kokteyl, likör, bira vb. içkiler içilmeye başlanmıştır.¹⁵

Avrupalı tarzda eğlence hayatı Pera'da yaşanırken, Şehzadebaşı ve Direklerarası geleneksel eğlence yaşamının merkezi olmuştur. Eğlence buralarda oldukça basitti ve toplumun her kesimi tarafından bilinen eğlence biçimleri mevcuttu. Sur içi İstanbul'unda yetişen gençlerin, muhafazakâr mahallelerinden Pera'ya eğlenmeye gitmeleri, o dönem insanı için önemliydi. Pera farklı bir dünya, o zamanların eğlence diyarıydı. Bir tarafta Avrupa tarzı Pera, diğer tarafta Müslüman mahallelerden oluşan eski İstanbul. Buradan Pera'ya eğlenmeye giden Galata'nın arka sokaklarında kıyafetini değiştirip pantolon ve ceket giyer, kıyafeti bir poşete koyup dönüşte yine aynı yerde kıyafetini değiştirerek mahallesine dönerdi. Osmanlı halkını Batı'ya yaklaştıran etkileşim böyle devam ederken insanların yaşam ve eğlence tarzlarını da değiştirmelerine neden olmuştur.¹⁶

2. Değişen Mekânlar ve Eğlence Anlayışı

2.1. Kahvehaneler

İstanbul'da ilk kahvehaneler Şems ve Hakem adlı iki kişi tarafından Tahtakale'de açılmış ve işletilmeye başlanmıştır.¹⁷ Bu kahvehanelerin zamanla müşterilerle dolup taşması başka semtlerde yeni kahvehanelerin açılmasına zemin hazırlamıştır.¹⁸ Açılan bu kahvehaneler insanların oyalanıp, eğlenebilecekleri yeni yerlerin varlığını ortaya koymasından da önemlidir.¹⁹

¹⁵ Nebi Özdemir, "Osmanlı Tüketim Kültürü, Eğlence ve Yazılı Medya İlişkisi", *Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 73, 2007, s. 18-20.

¹⁶ Özer, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sosyal Yaşam", s. 277.

¹⁷ İbrahim Peçevi, *Tarih-i Peçevî, I*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1283, s. 364.

¹⁸ Talat Mümtaz Yaman, "Türkiye'de Kahve ve Kahvehaneler", *Ehlikeyfın Kitabı*, haz. Fatih Tıgılı, Kitabevi, İstanbul, 2004, s. 7-11.

¹⁹ Helene Desmet Grégoire, "Giriş", *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler*, Helene Desmet Grégoire-François Georgeon (Ed.), çev. Meltem Atik – Esra Özdoğan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 17.

Kahvehaneler, insanların toplanıp günlük hayatta yaşanan birçok olayı konuştukları mekânlardı. Tabii ki bu mekânlarda toplumu ilgilendiren siyasî olayların konuşulması da kaçınılmazdı. Hem günlük siyasî olayların konuşulması hem de hükümetin sürekli olarak eleştirilmesi sebebiyle kahvehaneler dönemin devlet yetkilileri tarafından pek hoş karşılanmamıştır. Bu sebeple de değişik zamanlarda kahvehanelere yasaklar getirilmiş ve kahvehaneler kapatılmıştır.²⁰ Zaman içerisinde kahvehanelere uygulanan baskı azalmış, adeta dinî ve sivil makamlar kahvehane ile barış yapmıştır.²¹

Bu mekânlarda birçok kesimden insan toplandığı için buradaki insanların zevkleri, eğlence anlayışları doğal olarak birbirinden farklılık göstermekteydi. Bu da zamanla müdaviimleri birbirinden farklı olan yeni kahvehane türlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu kahvehaneler arasında Mahalle Kahvehaneleri, Esnaf Kahvehaneleri, Yeniçeri Kahvehaneleri, Tulumbacı Kahvehaneleri, Âşık Kahvehaneleri, Semaî Kahvehaneleri, Çalgılı Kahvehaneler, Meddah Kahvehaneleri ve Esrar Kahvehaneleri yer almaktadır.²²

Geleneksel dönemde cami yanında açılan kahvehaneler dinî yaşantının bir uzantısı olarak düşünülmüş ve namaz vakitlerini mahalle halkı kahvehanelerde oturarak beklemiştir. Kahvehane kültürünün dinî yaşantı içinde şekillenmesi, kahvehanedeki mekân anlayışını da etkilemiştir. Kahvehanenin dış kapısı ortada fıskiye bir havuzun yer aldığı üç tarafı kerevetlerle çevrili bir avluya açılıyordu.²³

19. yüzyıl boyunca kahvehanelerin görünümü, planı, iç düzenlemesi, dekoru ciddi derecede değişime uğramıştır. Yeni kahvehanelerin orta yerinde artık havuz mevcut değildi. Havuzun yerine daha çok müzisyenler için seki konuluyordu. Tanzimat'tan sonra iç döşeme de değişime uğramıştır. İlk olarak masalar ortaya çıkmış, zaman içerisinde tek ayaklı masalar da kahvehanelerde yerini almaya başlamıştır.²⁴

²⁰ Sezer, Özyalçiner, *İstanbul'un Taşı Toprağı Altın (Eski İstanbul Yaşayışı)*, s. 191-192.

²¹ François Georgeon, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İstanbul Kahvehaneleri", *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler*, Helene Desmet Grégoire-François Georgeon (Ed.), çev. Meltem Atik – Esra Özdoğan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 44.

²² Sökmen, *Aydınların İletişim Ortamı Olarak Eski İstanbul Kahvehaneleri*, s. 23-24, 39, 43, 56

²³ Ahmet Hamdi Tanpınar, "İstanbul'da Kimlik Değişimi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, II*, s. 550.

²⁴ Georgeon, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde İstanbul Kahvehaneleri", s. 61.

Kahvehanelerdeki içerik değişikliği toplum hayatında eğlence anlayışının değişimine paralel bir değişimdir. Modernleşme sürecinde ekonomik gelişmenin insan hayatına getirdiği refah anlayışı, yaşam biçiminin zengin fakir şeklinde ayrışmasına da neden olmuştur. Bu gelişmeler kahvehanelerin, geleneksel dönemden farklı olarak ekonomik gelişmeler çerçevesinde lüks, âdi diye ikiye ayrılmasına neden olduğu gibi buralarda yapılan davranışların farklılaşmasında da etkili olmuştur. Frenkler, kahve ve gazinoların âdilerinde şapkalarını çıkarmazken lüks yerlerde ise şapkalarını çıkarmaktaydılar.

Modernleşme döneminde önemli değişikliklerden biri de kahvehanelere müziğin girmesidir. Kahvehanelerde müzik bulundurulması gazino şeklinde yeni isimlendirmeye neden olmuştur. Dolayısıyla bu gibi yerlerde tavırlar da değişime uğramıştır.²⁵

Avrupalı ya da alafranga denilen kahvehaneler özellikle Pera ve Galata bölgesinde açılmıştır. Bu yeni kahvehaneler Kırım Harbi sırasında müttefik askerleri İstanbul'a gelince ortaya çıkmıştır. Bu kahvehanelerin hepsi İstanbul'un Avrupa yakasında bulunmaktaydı ve gayrimüslimlere aitti. En bilinenleri arasında Café de Luxemburg ve Café de la Concorde'u sayabiliriz.

Bu café'ler dekoruyla, aydınlatmasıyla ve buralara gelen müşterileriyle diğerlerinden ayırt ediliyordu, çalışanları da farklıydı; çünkü buralarda servis yapmak için kadınlar çalışıyordu. Daha çok Fransız tarzında hazırlanmış kahve ve sütlü kahve dışında, likör ve rakı içilip Viyana pastaları yenirdi. Bu kahvehanelerde farklı gösteriler ve bilardo gibi yeni eğlenceler de sunuluyordu. Bu eğlence mekânları, Türklerin Avrupalılarla bir araya gelerek batının adet ve düşüncelerini öğrenme şanslarının en fazla olduğu yerlerdi.²⁶

2.2. Meyhaneler

İstanbul eskiden beri dünyaca ünlü meyhanelere sahipti.²⁷ İstanbul meyhanelerinden bahsedilirken Galata, meyhanelerin beşiği olarak kabul edilmektedir. İstanbul'da ünlü meyhaneciler hakkında en eski kayıtlara 17.

²⁵ Nevin Meriç, *Osmanlıda Gündelik Hayatın Değişimi*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2010, s. 143, 384-385.

²⁶ Georgeon, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İstanbul Kahvehaneleri", s. 65.

²⁷ Zat, "Meyhaneler", s. 434.

yüzyılda yaşamış Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde rastlanır. Evliya Çelebi meyhaneciyân için "Bütün işyerleri dört mevleviyet yerde (İstanbul, Eyüp, Galata, Üsküdar) 1.600 günahkârlar yuvasıdır. Bütün sapık, kâfir, 6 bin kişidir,"²⁸ bilgisini vermektedir.

İstanbul'da meyhaneler sadece gayrimüslimlerin çoğunlukta yaşadığı Galata ve Beyoğlu gibi semtlerde değil hemen hemen her semte dağılmış durumdaydı.²⁹ Fakat İstanbul'un en ünlü meyhaneleri genellikle Rumların yaşadığı mahallelerde bulunuyordu.³⁰

İstanbul'un fethedilmesinden sonra meyhane açılması hususunda hangi şartlara göre hareket edildiği kesin olarak bilinmemekle birlikte Hıristiyan unsurların varlığı aranan ilk koşullardan biriydi. Meyhanelerin kontrolünün kolaylığı nedeniyle merkezden çok uzak olmaması yanında camilere ve Müslüman mahallelerine yakın olmaması da aranan bir başka şart olmuştur. İçki haram olduğu için Müslümanlar meyhane işletemiyor, hatta meyhaneye gidemiyordu. Ancak buna uyulduğunu söyleyebilmek pek mümkün değildir. Padişahların düzenlemiş oldukları şenliklerde Müslüman olup olmamasına bakılmaksızın çoğu insan Galata meyhanelerine gider ve eğlenirdi. Öte yandan çoğu zamanlarda bırakın Müslümanları, gayrimüslimlerin dahi her yerde ve açıkça içki içmelerine müsaade edilmezdi.³¹

Bazı zamanlarda meyhaneler toptan kapatılıyordu. Sultan II. Selim (1566-1574) döneminden itibaren meyhanelere yönelik sert tedbirler alınmış ve özellikle de ahalisi Müslüman olan mahallerdeki meyhaneler kapatılmıştır.³² Yine Sultan III. Murad, Sultan IV. Murad ve Sultan III. Selim dönemlerinde de meyhaneler kapatılmıştır.³³ Tanzimat ve Islahat fermanlarının ilan edilmesi ile oluşan ortam, toplu meyhane kapatma kararlarının da sonunu getirmiştir. Bu dönemde hazırlanan

²⁸ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, I/II, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, 5. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 660.

²⁹ İlber Ortaylı, *İstanbul'dan Sayfalar*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 2015, s. 242.

³⁰ Aleksandros Paspatis, *Balıklı Rum Hastanesi Kayıtlarına Göre İstanbul'un Ortodoks Esnafı 1833-1860*, çev. Marianna Yerasimos, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 30.

³¹ Uğur Akbulut, "Meyhanelerle Mukaddes Mekânlar Arasında Mesafe Tayini: Sultan II. Abdülhamid Devri İstanbul'undan örnekler, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 49, 2016, s. 213-214.

³² Ahmet Refik, *On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı (1553-1591)*, Devlet Basımevi, İstanbul, 1935, s. 142-143.

³³ Akbulut, "Meyhanelerle Mukaddes Mekânlar Arasında Mesafe Tayini: Sultan II. Abdülhamid Devri İstanbul'undan Örnekler", s. 214-215; Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ*, II, haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2002, s. 756, 792.

nizamnâmeler çerçevesinde nerelerde meyhane açılabilceğine nerelerde açılmayacağına açıklık getirilmiştir. Dolayısıyla insanlar, tespit edilen kurallar çerçevesinde meyhane açabilme imkânına kavuşmuştur.³⁴

Osmanlı döneminde meyhaneler koltuk ve gedikli olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Gedikli meyhaneler Sultan Abdülaziz döneminden (1861-1876) sonra selatin meyhaneleri olarak anılmaya başlandı. İstanbul akşamcılığı 19. yüzyıla kadar gedikli meyhanelerde, Abdülaziz (1861-1876) döneminden başlayarak da selatin meyhanelerde sürdürülüyordu. Bu meyhaneler ruhsatlıydı. Bu sebeple de hem meyhaneler zengin donanımlı hem de gelenler belli düzeyde idiler. Akşamcılığın en çok özenilen tarafı duygulu, kültürlü, sanatsever ve görgülü insanların bu ortamlarda buluşmalarıydı.³⁵

Gedikli meyhanelerle ilgili önemli bir husus da bu meyhanelerde genellikle kalender meşrep, saz ve söz sahibi kişiler oldukları için eli bıçaklı kişilere rastlanmazdı.³⁶

Osmanlıda kaçak olan meyhanelere koltuk meyhanesi denilmekteydi.³⁷ Bu meyhaneler içki satılan ve içilen manav, bakkal gibi dükkânlardı. Elinde bakkal gediği olan bir kişi bir yolunu bulup dükkânına bir fıçı şarap, birkaç damacana rakı attıktan sonra kepenkleri indirip gizli meyhanesini işletirdi.³⁸

Dükkânı, tezgâhı, fıçısı, ustası, hepsi tek bir kişi olan meyhanelere de ayaklı meyhaneler denirdi. Ayaklı meyhaneler, seyyar içki satıcılarıydı. Bunların müşterileri genellikle kayıkcı, hamal gibi mesleklerden kişiler olup bunlar büyüklü küçüklü gedikli meyhanelere giremezlerdi. Ya dar ve pis koltuklara giderler ya da bu ayaklı meyhanelerde içerlerdi. Çoğu Ermeni olan ayaklı meyhaneler daha çok Bahçekapı, Yemiş İskelesi, Galata ve civarında dolaşırlardı.³⁹

Bir diğer meyhane çeşidi ise küplü meyhanelerdi. Bazı meyhanelerde fıçı yerine içinde ayakta duran bir adamın başının görülmeyeceği büyüklükte küpler

³⁴ Akbulut, "Meyhanelerle Mukaddes Mekânlar Arasında Mesafe Tayini: Sultan II. Abdülhamid Devri İstanbul'undan Örnekler", s. 215.

³⁵ Necdet Sakaoğlu, "Akşamcılık", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, I, 1993, s. 169.

³⁶ Sakaoğlu, "Akşamcılık", s. 170.

³⁷ Kudret Emiroğlu, *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 381.

³⁸ Reşad Ekrem Koçu, *Eski İstanbul'da Meyhane ve Meyhane Köçekleri*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2002, s. 15-16.

³⁹ Zat, "Meyhaneler", s. 435; Mehmet Tevfik, *İstanbul'da Bir Sene*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 159.

vardı. Bu yüzden o meyhanelerin adı küplü olarak anılırdı.⁴⁰ Ayrıca küplü tabiri ayyaş ve ayyaş takımı için de kullanılmaktaydı. Küplü meyhanelerden bazıları ayyaşların sadece yiyip içtikleri mekânlar değil aynı zamanda barındıkları mekânlardı.⁴¹

Meyhanelerin çoğu eski zaman işi tuğla kemerli yapılarıdır. Sokak kapılarında birer hasır asılı bulunurdu.⁴² Kapıdan girilince ya sağda ya da solda bir tezgâh bulunurdu. İçki içip gidecek müşteriler için hazırlanmış rakı kadehleri, şarap bardakları, içlerinde fasulye piyazı, lahana turşusu, beyaz peynir, zeytin, leblebi gibi mezeler bulunan tabaklar dizilirdi. Tezgâhın arkasındaki duvarda oymalı raflar bulunurdu. O raflara da rakı ve şarap ibrikleri, güğümleri dizilirdi.⁴³ İstanbul'un eski meyhanelerinde 1875-1880 yılları arasına kadar masa yoktu. Masa; ilk gazinolar, alafranga içkili yerler açıldıktan sonra meyhanelere onları taklitle girmiştir, rahle gibi açılır kapanır bodur iskemleler üzerine bakır yahut tahta sinilerle sofralar kurulurdu. Sofra başında yine bodur hasırlı iskemlelerde oturulurdu. Sofra kurulunca ilk gelen şey ağaçtan oyma bir tuzluk olurdu; tuz, sofranın uğur ve bereketini temsil ederdi. Meyhaneye masa girdikten sonra da her masanın üstünde müşterisiz, boş da dursalar bir tuzluk mutlaka bulunurdu.⁴⁴ Meyhanelerdeki bir diğer değişim de aydınlatmayla ilgiliydi. Kandil ve şamdanlarla aydınlatılan bu mekânlar 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gaz lambalarıyla aydınlatılmaya başlanmıştır.⁴⁵

Meyhanelerde değişik içki, yemek ve mezeler verilir. Bu mekânlarda çubuk ve nargile de bulunurdu. Meyhanelerin üst katlarında odalar vardı. Saygın kişiler bu üst kat odalara alınır. İşleri acele olanlar tezgâh başında içip giderlerdi.

⁴⁰ Reşad Ekrem Koçu, "Akşamcı, Akşamcılar", *İstanbul Ansiklopedisi*, I, 1958, s. 552; Sennur Sezer ve Adnan Özyalçın, *İstanbul'un Taşı Toprağı Altın (Eski İstanbul Yaşayışı)*, s. 197.

⁴¹ Vefa Zat, *Adâbiyla Rakı ve Çilingir Sofrası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 209.

⁴² Refik Ahmet Sevengil, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu? (1453'ten 1927'ye Kadar)*, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 245.

⁴³ Koçu, *Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri*, s. 33.

⁴⁴ Koçu, *Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri*, s. 33-39; Zat, "Meyhaneler", s. 435; Tevfik, *İstanbul'da Bir Sene*, s.160-167; Sevengil, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu? (1453'ten 1927'ye Kadar)*, s. 245-247; Sezer, Özyalçın, *İstanbul'un Taşı Toprağı Altın (Eski İstanbul Yaşayışı)*, s. 197-199; Murat Can Kabagöz, *Eğlenirken Modernleşmek Meyhaneden Balozza, İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e İstanbul*, Heretik Yayınları, Ankara, 2016, s. 24-26.

⁴⁵ İhsan Erdençli, *Yenileşme Dönemi İstanbul'unda Meyhaneler ve Meyhanecilik (1826-1908)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon 2019, s. 171.

Asıl eğlenceler bu üst katlarda olurdu. Akşama doğru buraya gelen müşteriler rakı içip, nargilesini doldurtur sonra âlemlerine devam ederlerdi.⁴⁶

Meyhane uşaklarının büyük bir kısmı çalıştıkları meyhanede bir yandan da köçeklik yaparlardı. Müşterileri bu şekilde eğlendirmeye çalışırken aynı zamanda onların cinsel duygularına da hitap ederlerdi. Meyhane bir eğlence mekânıydı ve akşamcılar da eğlenmek için meyhaneye gitmekteydi. Ama eğlence sadece sofraya kurup içki içmekten ibaret değildi. Bazen meyhanede başlayan eğlence karakolda bitebiliyordu.⁴⁷ Meyhanelerde bir sofraya oturmuş kişiler etraflarındakilere de göz dikerlerdi. “Sen bana baktın, benimle eğlendin” gibi küçük şeyleri büyütüp içkinin de etkisiyle kavga çıkarırlardı.⁴⁸

2.3. Balozlar

Balolar, İstanbul'da 19. yüzyılın başlarına kadar sefarethanelerde tertip edilen ve davetliler arasında tek bir Türk bile bulunmayan eğlencelerdi.⁴⁹ Daha çok Levantenlerin ve gayrimüslimlerin eğlencesiydi. Baloların diğer mekânlardan farkı ise kadın ve erkeğin bir arada eğlenmesine izin verilmesiydi.⁵⁰

Çok geçmeden bu çeşit eğlencelere avam ve esnaf takımından gençler de heves etmişler, Beyoğlu'nun baloları bu ilgi karşısında Galata sokaklarına inince adı da halkın ifadesi ile baloz olmuştur. Görüldüğü gibi balozlar bazı balolardan esinlenerek açılmışlardır. Baloz sözcüğü İtalyanca “balo” dan bozmadır.⁵¹

Bu gibi eğlence yerleri Sultan Abdülaziz döneminde (1861-1876) yaygınlık kazanmaya başlamış, 1920'lere kadar devam etmişlerdir. Balozların bazılarında orkestra veya saz takımı bulunur, müşterilerin masalarında onlara güzel zaman geçirtmek bahanesiyle oturan, gerçekte onların ceplerindeki parayı içki ısmarlatmak için ya da beraberlik vaadi ile soyan konsomatrisler zaman zaman raks ederler, yerine göre de alafranga dansa kalkarlardı. Balozların meyhanelerden

⁴⁶ Sevengil, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu? (1453'ten 1927'ye Kadar)*, s. 246-247.

⁴⁷ Kabagöz, *Eğlenirken Modernleşmek*, s. 38-39.

⁴⁸ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, Kitabevi, İstanbul, 2001, s. 183.

⁴⁹ Vefa Zat, *Eski İstanbul Otelleri*, Bilge Karınca, İstanbul, 2005, s. 94.

⁵⁰ Kabagöz, *Eğlenirken Modernleşmek*, s. 51.

⁵¹ Zat, *Eski İstanbul Otelleri*, s. 94-95.

bir farkı da liman yakınında bulunmaları ve müşterilerinin çoğunluğunu yabancı gemicilerin oluşturmasıdır.⁵²

Balozlarda meyhanelerde olduğu gibi kadınların benzerleri değil bizzat kadınların kendileri bulunuyordu. Balolarda olduğu gibi artık balozlarda da kadın ve erkek bir aradaydı. Baloya, erkekler damları olan kadınlarla çift olarak giderlerken, baloza yalnız giden erkekler damlarını orada bulurlardı.⁵³

Balozlar, baloları taklit ederek ortaya çıkmış olsa da balolara pek benzemezdi. Sundukları eğlence anlayışıyla balolar kadar nezih ortamlar olmadığı gibi kadınlar da eğlenmek için değil para kazanmak için balozdaydı.⁵⁴

Balozların işletmecileri çoğunlukla kabadayı takımınca korunan yaşlı ve görmüş geçirmiş kadınlar ve kabadayılık, külhanbeylik âlemlerini iyi bilen, yerine göre hatır, rüşvet ve bilek gücüne güvenen Ruamları.⁵⁵ Dönemin en meşhur balozları: Zorba'nın Balozu, Alafranga Balozu, Yüksek Baloz, Şerbethane Balozu, Rus Çalgısı ve Madam Bela'nın Batakhane'si'dir.⁵⁶

2.4. Kafeşantanlar

Balozların eğlence hayatında açtığı çığırı kafeşantanlar takip etmiştir. Türkçeye, Fransızca *café chantant*⁵⁷ tabirinden geçen kafeşantını; müşterilere çay, kahve, gazoz, meyve suyu gibi meşrubatla beraber rakı, şarap, bira gibi içkilerin de satışı yapılabilen müzikli, danslı alafranga eğlence yeri olarak tanımlamak mümkündür. Müzikli ve danslı olmaları, 19. yüzyılın sonlarına doğru İstanbullularla tanışmış olması sebebiyle balozlara benzeyen kafeşantanlar, buldukları semt bakımından balozlardan ayrılır. Balozların yeri Galata iken, kafeşantanların yeri Beyoğlu'dur. Kafeşantanlar, Levantenleri ve onların yaşamına özenen Osmanlı aydınlarını ağırlamaya çalışmıştır.⁵⁸

Dönemin İstanbul gazetesinde de Beyoğlu'nda bulunan bir gazinonun üst tarafında gayet mükemmel bir kahve açıldığından ve Paris'in (kahvede şantan)

⁵² "Balozlar", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, II, 1993, s. 32.

⁵³ Kabagöz, *Eğlenirken Modernleşmek*, s. 51.

⁵⁴ Zat, *Eski İstanbul Otelleri*, s. 130.

⁵⁵ "Balozlar", s. 32.

⁵⁶ Reşad Ekrem Koçu, "Baloz, Balozlar", *İstanbul Ansiklopedisi*, IV, 1960, s. 2066.

⁵⁷ Café chantant, içkili ve çalgılı kahvehane, <http://www.tdk.gov.tr>.

⁵⁸ Zat, *Eski İstanbul Otelleri*, s. 130.

yani çalgılı gazinolarına benzer sazende makamları olduğu gibi saz beyanatı ve takımlarının da Paris gazinoları tarzında bulunmuş olduğundan bahsedilmektedir.⁵⁹

Beyoğlu'nun en ünlü kafeşantanları Kristal Palas, Trocodores, Büyük Alkazar, Concordia, Mandas, Courren, Flamme ve Alhambra'dır.⁶⁰

Kabare benzeri bu eğlence yerleri, o dönemde farklı bir hizmet vermiş olmalarına rağmen İstanbul barlarının ilkleri olarak kabul edilmektedir. Bunlardan bazıları "Kabare" bazıları da "Kafeşantan" olarak işletilmekteydi.⁶¹

Kafeşantanlar ve kabare barlar yeni eğlence ve içki alışkanlıklarının gelişmesine neden olmuşlardır. 1890'lı yıllarda, uluslararası kokteyl türlerinden biri olan "punç" çeşitleri şekerli dükkânlarında alkolsüz meşrubatın yanı sıra alkollü meşrubat olarak da satılmaktaydı. Punçlar, kafeşantanlar, kafejardenler ve her türlü içkinin hizmete sunulduğu kabare barlar, içki kültürünün değişmesinde etkili olmuştur.

Modernleşme sürecinde kamusal alan eğlenceleri olan sanat etkinlikleri toplumsal değişmeye paralel olarak sosyo-kültürel alanda da değişikliklere neden olmuştur. Geleneksel dönemde kapalı mekânlarda ve mahallenin uzağında içilen içki, modernleşme sürecinde kent merkezlerinde, açıktan içilebilir hâle gelmiştir. İçki bu dönemde toplumsal değişme paralelinde medenilik sembolü olarak kabul edilmektedir.⁶²

2.5. Gazinolar

Tanzimat'tan itibaren İstanbul'da açılmaya başlayan gazinolar önce "meyhanenin alafrangası" olarak tanımlandılar. Pera'dan başlayarak yaygınlaşan lokanta, kafeşantan, pastane ve oteller gazinolaşp yeni eğlence anlayışının merkezleri oldular. İtalyanca kır evi anlamında "casino" sözcüğünden adını alan gazino Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde yaygınlaşp kendi kimliğini kazanmıştır.⁶³

⁵⁹ İstanbul, Nr. 205, 1868, s. 4.

⁶⁰ Kabagöz, *Eğlenirken Modernleşmek*, s. 55-57, 66.

⁶¹ Zat, *Eski İstanbul Otelleri*, s. 129.

⁶² Meriç, *Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi*, s.159.

⁶³ Emiroğlu, *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, s. 591.

Salaş gazinoların kaçak olarak işletilen koltuk meyhaneleri gibi hizmet vermesi, müzikli eğlence programlarının çalgılı meyhaneleri andırması gibi sebeplerden ötürü bunlara meyhanelerin alafrangası denilmiştir. O dönemde nasıl ki balolardan esinlenerek oluşturulan balozlar ilk kez Galata'da görüldü ise meyhanelerin alafrangaları da aynı evrelerden geçmiştir.⁶⁴

Gazinonun alafrangalığı veya alaturka meyhanelerden farkı kadın ve erkeği bir araya getirmesidir. Ayrıca eski gedikli meyhanelerdeki sofraya ve hasır iskemle yerine masa ve sandalye kullanılması da bu alafrangalığın bir göstergesidir. Ayrıca gazinolarda alaturka sazların arasına piyano, keman ve birkaç kadın eklenince alafranga bir eğlence olduğu düşünülmüştür.⁶⁵

2.6. Lokantalar

Lokantaların İstanbul'un günlük yaşamına girmesi Tanzimat devrinde olmuştur. Önceden İstanbul'da loncalara bağlı olan aşçılar, esnafa ve bekârlara yemek verirdi. Onların dükkânları masalı, sandalyeli yerler değildi. Bu dükkânların lokantalardan önemli farkları bulunuyordu. Bu dükkânlar yemeğin pişirilmesi ve müşteriler tarafından alınıp götürülmesi amacı ile kullanılıyordu. Yemeğin orada yenilmesi için uygun mekânlar değillerdi. Aşçılar, yemeği satar fakat yemeğin orada yenmesi için hizmet vermezlerdi.⁶⁶

Tanzimat'a kadar İstanbul'da Müslüman Osmanlıların orta ve alt katmanlarının çok eski dönemlerden gelen alışkanlıkları ile çabuk yemek (fast food) diye adlandırılan türe yakın biçimde yemek yemeye yatkınlardır. Dışarıda yemek yemek zorunda kalan kişiler bu amaçla hazırlanmış ve sürekli olarak bu amaçla kullanılan açık ya da kapalı bir mekânda birbirleriyle sohbet ederek, önlerine getirilen yemekleri yediklerini düşünmemek gerekir. İnsanlar, bir çarşının ya da pazar yerinin bir köşesinde kurulmuş bir yemek tezgâhının yanında ayakta durarak ya da yanına çömelerek yemek yerlerdi. Yenilen yemek ise kimi insanların yakıştırdığı gibi kuzu dolması, beğendili piliç, baklalı enginar değil, genellikle tezgâhta satılan pilav, nohut, açık havada pişirilmiş et vb. yiyeceklerdi.⁶⁷

⁶⁴ Zat, *Eski İstanbul Otelleri*, s. 105.

⁶⁵ Kabagöz, *Eğlenirken Modernleşmek*, s.74-75.

⁶⁶ Özdemir Kaptan Arkan, "Lokantalar", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, V, 1994, s. 221-222.

⁶⁷ Zat, *Eski İstanbul Otelleri*, s. 118.

İstanbul'da batı tarzı lokantalar ilk olarak Galata'da görülmüştür. Galata'yı daha sonra Pera takip etmiştir. Daha önceleri genellikle yere ya da hamur tahtası üzerine konulan bir tepside yenilen yemek artık bir masa çevresinde sandalyeye oturularak yenilmeye başlanmıştır. Masa, sandalye, çatal, bıçak gibi lokantalarda kullanılan araçlar Osmanlı kültürüne 19. yüzyılın ilk çeyreğinde kalıcı olarak girmeye başlamıştır. Bu lokantaların daha önceki aşçı dükkânlarından ve kebabçı, işkembeci benzeri tek tip yemek satan yerlerden temel farkı, sadece pişirdiği yemeği satmak amacıyla sınırlı olmamaları, aynı zamanda yemek yemeye uygun ve güzel bir ortama sahip bulunmaları idi.

Lokantalar, sosyal hayatta bir eğlenceye, evin dışında hoşça vakit geçirmeye zemin hazırlamıştır. Lokantalar, kadın-erkek birlikteliğine imkân vermesi, gece açısından da toplum hayatının sosyo-kültürel değişiminde etkili olmuştur. Lokantalarda geç vakte kadar oturulur ve müzik dinlenirdi.

İstanbul ve diğer büyük şehirlerde kurulan lokantalar ve gazinolar Osmanlı orta sınıfı ve halk için cazibe merkezi haline getirilerek sosyal hayatın bir parçası gibi algılanmaya başlanmıştır. Kutlamalar, düğünler, ziyafetler gibi batılı ölçüler içinde yapılacak merasimler için de lokantalar tercih edilmiştir.⁶⁸

Lokantaların birkaçı dışında hemen hemen hepsi içki satmakla birlikte meyhanelerden de farklı bir işlev taşımıştır. Meyhaneye gidenler için içki ana amaç ve tercih nedeni olmasına rağmen lokantaya gidenler için içki başlı başına bir amaç olmayıp yemeğin tamamlayıcısı gibi bir işlev görmüştür.

Tanzimat, Sultan II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet dönemleri İstanbul lokantaları mönü ve servis olarak dünyadaki benzerlerinden hiç de geri kalmamıştır. Bunlar, o dönemde yeryüzünün pek çok bölümünde rastlanan benzerlerinden çok daha çeşitli ve zengin bir mutfağın lezzetlerini sunmuştur. Bu lokantalarda, uluslararası mutfağın yemeklerinin yanı sıra Osmanlı aristokrasisinin Rum, Ermeni ve Yahudi mutfaklarının yemeklerini, bu arada balık ürünlerinden hazırlanmış geniş mönüleri bulmak mümkündür.⁶⁹

⁶⁸ Meriç, *Âdâb-ı Muâşeret 1894-1927*, s. 93-139.

⁶⁹ Arkan, "Lokantalar", s. 221-222.

2.7. Birahaneler

Osmanlıda biraya ait ilk mevzuat 1847 yılında yürürlüğe girmiştir. Hafif alkollü bir içki olan bira ilk önce Tanzimat Devri'nin alafranga yaşama hevesli gençleri arasında büyük ilgi görmüştür.⁷⁰ 19. yüzyıl başlarında bira Viyana, Belgrad ve Münih gibi Avrupa şehirlerinden getirilerek Galata ve Beyoğlu'nda birahanelerde tüketilmiştir. Modern tekniklerle ilk defa bira üretimi 1892 yılında İsviçreli Bomonti biraderlerin Feriköy'de kurdukları fabrikada yapılmıştır.⁷¹

Bira, İstanbul'un ayak takımı arasında rakı ile şarabın yerine geçememiştir. İlk açılan birahaneler de ayak takımının giremeyeceği, girseler bile aradıkları huzuru bulamayacakları alafranga içki yerleri olarak kurulmuşlardır. Bira, satılıp içildiği yer ne kadar cazip olursa olsun o müesseseyi tek başına besleyip yaşatabilen bir içki olamamıştır. Birahaneler, bu şekilde sahiplerini mutlu etmeyi başaramayınca biranın yanında rakı, şarap, konyak, votka, cin, şampanya gibi diğer alkollü içkiler de verilmeye başlanmıştır. Bu birahaneden gazinoya uzanan yol olmuştur. İşte bu gazinolar yavaş yavaş eski büyük gedikli meyhanelerin, eski büyük şaraphanelerin yerini almış ve zamanla birer içkili lokanta haline gelmiştir.⁷²

İstanbul'da birçok birahane de mevcuttu. Bunların en ünlüleri: Kafkas Birahanesi, Bosfor Birahanesi, Gambrinos Birahanesi, Fırat'ın Birahanesi, Çardaş, Lala, Kohut Birahaneleri, Yanni Birahanesi ve Strazburg Birahanesi idi.⁷³

Diğer eğlence mekânlarında olduğu gibi birahanelerde de birtakım huzursuzluklar yaşandığını görmek mümkündür. Özellikle akşamüstü birahanelere olan talep daha fazlaydı. Tabii bu yerlerde içkinin dozu fazla kaçırıldığı için kavgaya dövüş de eksik olmazdı. Karşılıklı atışmalarla başlayan tartışmalar çok geçmeden iskemlelerin havada uçtuğu kavgaya dönüşürdü.⁷⁴

⁷⁰ Reşad Ekrem Koçu, "Bira, Birâhane", *İstanbul Ansiklopedisi*, V, 1961, s. 2805.

⁷¹ Nevzat Sağlam, "Bir Semte adını Veren Bomonti Bira Fabrikası", *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (UTAD)*, I/1, Aralık 2017, s. 29-30.

⁷² Koçu, "Bira, Birâhane", s. 2805-2806; Kabagöz, *Eğlenirken Modernleşmek*, s. 80.

⁷³ Koçu, *Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri*, s. 133; Reşad Mimaroglu, "Bosfor Birahânesi", *İstanbul Ansiklopedisi*, VI, 1963, s. 2966; Vâsif Hiç, "Gambrinos Birahanesi", *İstanbul Ansiklopedisi*, XI, 1971, s. 5980; İkdâm, *Çalgı*, Nr. 960, 1897, s. 4; Kabagöz, *Eğlenirken Modernleşmek*, s. 79; Zat, *Eski İstanbul Otelleri*, s. 60; Nur Akın, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera*, Literatür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 280.

⁷⁴ Servet, *Beyoğlu'ndan*, Nr. 612, 1900, s. 3.

2.8. Pastaneler

Batı tarzı pastaneler 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Beyoğlu tarafında bulunan Levanten kahvehaneleri birer birer pastaneye dönüşmüştür.⁷⁵

Toplumsal hayat içerisinde ihtiyaç duyulan kahvehanenin batılısı olarak pastaneler artık aynı işlevi görmeye başlamış, böylelikle de ilk pastaneler açılmıştır. Kahvehaneye gidenler ile pastaneye gidenlerin geldiği yerler ve kültürleri birbirlerinden ayrıydı. Kültürel farklılık sebebiyle bir grup diğer grubun gidip oturduğu yerde bulunmaktan hoşlanmıyordu.

İstanbul Rumlarının Beyoğlu bölgesinde açtığı pastaneler oldukça önemliydi. Batılı tarzda pastanelerin başında Lebon, Markiz, Moulatie, Lyonnaise, To Vasilikon, Themistokli, High-Life, Loryan vb. yerler geliyordu.⁷⁶

İstanbul'daki Lebon Paris'teki Litere Cafelerin benzerleri olarak Kırım Harbi'nden sonra açılmıştır. Ömrünü bir asır sürdürmüş olan bu pastane, Türk ve yabancıların sohbet yeri olmuştur. Bireyin dünya görüşü de dahil olmak üzere geleneksel dönemden ciddi farklılaşmaya neden olan bu gelişmeler sosyal yaşamı etkilemiş ve değiştirmiştir. Âdâb-ı muâşeret kitapları da toplum hayatında görülmeye başlayan bu yeni hareketlilik alanlarında nasıl davranılacağı bilgisini vermiştir. Çünkü Avrupa kentlerinde görülen mekânların bir benzerinin açıldığı İstanbul'da bu mekânlarda nasıl davranılacağını da bilmek gerekiyordu.⁷⁷

2.9. Çayhaneler

Çayevi de denilen bu mekânlar kahve ocağı olmayan, müşterilerine demlenmiş çay ikram eden yerlerdir. Kahvehanelerden farklı olarak buralarda iskambil kâğıdı oyunları ve tavla oynanmıyordu. Bu mekânlar, gazete ve dergi okuyan ağırbaşlı sohbet erbabının gidip oturdukları yerler olmuşlardır.⁷⁸

Kırım Harbi'ne bağlı olarak gelişen birtakım askerî ve ticarî canlılık ile savaştan sonra İstanbul'un ve bu arada Anadolu'nun demografik yapısında meydana gelen hareketlilik birçok alışkanlığın yanında çay kültürünün de yaygınlaşmasına hizmet etmiştir.

⁷⁵ Özer, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*, s. 196.

⁷⁶ İlbeyi Özer, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sosyal Yaşam", *Türkler Ansiklopedisi*, XIV, 2002, s. 285.

⁷⁷ Meriç, *Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi*, s. 89.

⁷⁸ Hüsnü Kınaylı, "Çayhaneler", *İstanbul Ansiklopedisi*, VII, 1965, s. 3796.

İstanbul'da çay tüketiminin yaygınlaşması ve özellikle çay partilerinin ortaya çıkmasında ülkeye gelen asker yakınlarının etkisi son derece büyüktür. Tanzimat'tan sonra artan talep üzerine kahvehane, kıraathane, gazino ve gayrimüslimlerin devam ettiği meyhane gibi toplumsal mekânlarda çay satışı yapılmıştır.

19. yüzyıl sonlarında gayrimüslim sınıfın kalabalık olduğu Beyoğlu gibi semtlerde açılmış olan Avrupaî mekânlarda da çay satılmaktaydı. Bu dönemde çay toplantıları da yapılıyordu. Bu çay toplantılarını başlatan ilk kişiler Tanzimat döneminde Avrupa başkentlerine gönderilmiş olan diplomatlardı. Ancak bu etkinliğin Osmanlı topraklarındaki ilk uygulayıcıları Kırım Harbi'ndeki müttefiklerimizin İstanbul temsilcilerinin aileleriydi.

İstanbul'un sosyal hayatına yeni bir ivme kazandıran çayhanelerde çay içme alışkanlığı ev, konak gibi özel alanlara nispetle kısa zamanda çok daha rağbet görmüştür. Dostlarla çayhanelerde içilen çayın tadı ve keyfini evdekiyle kıyaslamak imkânsız hale gelmiştir. Kahvenin, Türk sosyal hayatına kahvehaneyi kazandırmasına benzer biçimde çay da kendi mekânını yani çayhaneyi doğurmuştur.⁷⁹

Çayhanelerin hepsi farklı özelliklere sahip olduğu için bunların müdavimleri de birbirinden farklıydı. Kıraathanelerin arasına serpiştirilmiş durumda ve iki sıralı çayhaneler o dönemin ünlü bilim ve sanat adamlarının, her sınıftan halkın uğrak yeri durumundaydı. Bazı çayhane sahipleri iş yerlerini kulüp gözüyle görür ve yabancıları buraya sokmazlardı.⁸⁰

Zaman içerisinde kahvehane ve kıraathaneler asıl fonksiyonlarından uzaklaşıp birer kumar yuvası haline gelmesi ile kültür ve sanat adamları buralardan yavaş yavaş çekilerek çayhanelerde toplanmaya başlamıştır. Çay bağımlıları kendilerine yakın hissettikleri kişilerin devam ettiği çayhaneye gitmeyi tercih etmekteydiler. Bu durum her çayhanenin diğer çayhanelerden ilgi ve kişilik bakımından ayrılan müşteri grubu oluşmasına neden olmuştur.⁸¹

⁷⁹ Kuzucu, *Bin Yılın Çayı*, s. 60, 229-230, 248, 352.

⁸⁰ "Çayhaneler" *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, II, 1993, s. 481.

⁸¹ Kuzucu, *Bin Yılın Çayı*, s. 387-388, 399.

İstanbul'da çayhanelerin en fazla rağbet gördüğü dönem Sultan II. Abdülhamid dönemi olmuştur. En önemli çayhaneler de Şehzadebaşı'nda Direklerarası'nda bulunmaktaydı.⁸²

Şehzadebaşı çayhanelerinin her biri müstakil vasıfları ve çeşnileri içinde ayrı ayrı zümrelerin karargâhı idi. Bunların bazıları en ağır meclislere, fikre, edebiyata, musikiye kucak açıp çeşitli adamları baş başa getirirken, bir başkası küçük devlet memurlarının bulunmalarına zemin hazırlardı, bir diğesinde halli vakitli esnaf ve halk tabakası birleşerek sohbet ederdi, bir diğ çayhanede ise işi gücü mahalle sınırını aşmayan kişiler ve mirasyedilerle dolup boşalırdı.

Bir de cemiyet kurallarıyla başı hoş olmayan bir külhaniler cemaati vardı ki onlar da bu çayhanelerin birinde kafa kafaya verirlerdi. Bu çayhanelerde kurulan racon mahkemeleriyle, kendilerine mahsus bir nevi adli teşkilâtın içinde reislerine hesap verir, kayıtsız şartsız itaat ettikleri bu hükümlere göre ya suçlu ya da temiz olarak buradan çıkarlardı.⁸³

Çayhanelerin ortaya çıkıp yayıldığı dönemde Osmanlı toplumu, farklı kültürlerden insanların aynı mekân içerisinde bir araya gelip oturabilecekleri bilincine sahip bulunmaktaydı. Çünkü Osmanlı toplumu belli başlı bir kahvehane ve kiraathane kültürüne sahipti. Zaten çay ve kahve için de herhangi bir dinî yasak bulunmuyordu. Bu yüzden bunların tüketildiği mekânların açılmasında ve yayılmasında da sakınca görülmemiştir. Bu mekânlar, Müslümanların arasındaki bağları güçlendirme, boş zamanları değerlendirme, aynı hayat görüşünü paylaşanlar arasında iletişim sağlama ve eğlenme gibi din dışı ihtiyaçlara cevap verme gibi özellikleri barındıran mekânlar olmuşlardır.⁸⁴

Sonuç

Osmanlı Devleti 19. yüzyılda Tanzimat'la beraber yönünü iyice batıya çevirmiş ve modernleşme açısından önemli adımlar atmıştır. Değişimin kendini her alanda hissettirdiği bu dönemde halkın yaşam tarzı da değişmeye başlamıştır. Yaşam tarzıyla beraber yeme-içme ve eğlence anlayışı da değişime uğramıştır. Bazı mekânlar modernleşmenin karşısında direnemeyip yok olup giderken bazıları

⁸² Kınaylı, "Çayhâneler", s. 3796.

⁸³ Sâmîha Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, Baha Matbaası, İstanbul, 1972, s. 20-21.

⁸⁴ Kuzucu, *Bin Yıllın Çayı*, s. 351-352, 390.

da bu değişime ayak uydurmaya çalışmıştır. Yine bu dönemde Osmanlı toplumunun hiç bilmediği yeni sosyal mekânlar da ortaya çıkmıştır.

Batılı yaşama arzusu ve değişim gayrimüslimlerden başlayarak toplumun üst katmanlarından yavaş yavaş halka doğru yayılmıştır. Galata ve Pera eğlence hayatını sevenler için gözde semtler olmuştur.

Tanzimat'la başlayan bu batılılaşma etkisi Kırım Harbi'yle zirveye ulaşmış, yeme-içme ve eğlence kültürü hızlı bir değişime girmiştir. Avrupa tarzı içkili ve yemekli toplantılar Osmanlı hayatında yer bulmaya başlamıştır.

Batılılaşmadan geleneksel mekânlar da payını almış ve değişme sürecine girmiştir. Bu mekânların başında kahvehaneler gelmektedir. Önceleri halkın namaz vakitlerini beklemek için toplandığı bu yerler hem fizikî hem de amaç olarak farklılaşmaya başlamıştır. Kahvehaneler, değişime rağmen önemlerini de her daim korumayı bilmiş ve toplum tarafından en fazla gidilen mekânların başında yer almıştır. Değişime ayak uydurmaya çalışan bir diğer geleneksel mekân da meyhanelerdi Bu mekânlar eğlencenin, içkinin ve kavga gürültünün eksik olmadığı yerlerdi. Zaman içerisinde meyhaneler de artık geleneksel görüntülerinden uzaklaşmaya başlamış daha doğrusu batı tarzı eğlence mekânlarını taklit etmiştir.

Osmanlı toplumunun batı merakı ve hayranlığı her geçen gün artmış, batılılar gibi eğlenmek, onlar gibi lüks mekânlarda vakit geçirmek istemişlerdir. Bu sebeple balodan esinlenilerek balozlar açılmıştır. Balozlarda meyhanelerden farkı, artık kadınların benzeri değil kadınların da bulunmasıydı. Bu durum değişimin en önemli göstergelerinden biri olarak belirtilebilir. Balozları kafeşantanlar takip etmiştir. Kafeşantanlar balozlara benzemekle beraber en önemli ayırt edici özellik buldukları semtler olmuştur. Balozlar Galata'da iken, Kafeşantanlar Beyoğlu'ndaydı. Kafeşantanlara Levantenler ve onların yaşamına özenen Osmanlı aydınları giderken, balozlara ise daha çok esnaf ve avam takımından gençler gitmekteydi. Aslında bu da bizlere gösteriyor ki orta sınıf halk hiçbir eğlenceden geri kalmamaya ve kendi eğlence kültürünü oluşturmaya çalışmıştır.

Osmanlı Devleti'nde bu hızlı değişimi gazinolar, lokantalar, birahaneler, pastaneler, çayhaneler vb. takip etmiştir. Tanzimat sonrası tam bir değişim-dönüşüm ve bu gibi yeni mekânların ortaya çıktığı bir dönem olmuştur. Yeni açılan mekânların birçoğu sadece birer taklit boyutunda kalmıştır. Alaturka insan profili

değişip alafanga yaşam özentisi olan insanlar ortaya çıkmıştır. Bu da insanların doğu ile batı kültürü arasında sıkışıp kalmalarına neden olmuştur.

KAYNAKÇA

Sürelî Yayınlar

İkdâm gazetesi

İstanbul gazetesi

Servet gazetesi

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Ahmet Refik, *On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı (1553-1591)*, Devlet Basımevi, İstanbul 1935.

Akbulut, Uğur, “Meyhanelerle Mukaddes Mekânlar Arasında Mesafe Tayini: Sultan II. Abdülhamid devri İstanbul’undan Örnekler”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 49, 2016, ss. 211-224.

Akın, Nur, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera*, Literatür Yayıncılık, İstanbul 2011.

Aktaş, Şerif, *Ahmed Râsim’in Eserlerinde İstanbul*, Gençlik Basımevi, İstanbul 1988.

Akyazıcı Özkoçak, Selma, “Kamusal Alanın Üretim Sürecinde Erken Modern İstanbul Kahvehaneleri”, *Osmanlı Kahvehaneleri Mekân, Sosyalleşme, İktidâr*, Ahmet Yaşar (Ed.), Kitap Yayınevi, İstanbul 2009, ss. 17-35.

Arkan, Özdemir Kaptan, “Lokantalar”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, V, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1994, ss. 220-223.

Ayverdi, Sâmiha, *İstanbul, Geceleri*, Baha Matbaası, İstanbul 1972.

Balıklıhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, Kitabevi, İstanbul 2001.

“Balozlar”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, II, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1993, ss. 32.

Candemir, Murat, *İstanbul’da Mesire Kültürü*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

Cingöz, Meltem, “Hamam Gelenekleri”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, III, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1993, ss. 536-537.

“Çayhaneler”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, II, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1993, ss. 481.

- Dorsay, Atilla, “Abdullah Efendi Lokantası”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, I, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1993, ss. 16-17.
- “Eğlence Hayatı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, III, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1993, ss. 140-143.
- Emiroğlu, Kudret, *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.
- Erdoğan, İhsan, *Yenileşme Dönemi İstanbul'unda Meyhaneler ve Meyhanecilik (1826-1908)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon 2019.
- Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, I/II haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.
- Georgeon, François, “Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminde İstanbul Kahvehaneleri”, *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler*, Helene Desmet Grégoire-François Georgeon (Ed.), çev. Meltem Atik-Esra Özdoğan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, ss. 43-85.
- Göktaş, Uğur, “Mesireler”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, V, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1994, ss. 407-408.
- Grégoire, Helene Desmet, “Giriş”, *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler*, Helene Desmet Grégoire-François Georgeon (Ed.), çev. Meltem Atik-Esra Özdoğan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, ss. 13-25.
- Hiç, Vâsif, “Gambrinos Birahanesi”, *İstanbul Ansiklopedisi*, XI, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, s. 5980.
- Işın, Ekrem, “19. yy'da Modernleşme ve Gündelik Hayat”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, II, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss. 538-541.
- İbrahim Peçevi, *Tarih-i Peçevî I*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1283.
- Kabagöz, Murat Can, *Eğlenirken Modernleşmek Meyhaneden Baloz, İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e İstanbul*, Heretik Yayınları, Ankara 2016.
- Kınaylı, Hüsnü, “Çayhâneler”, *İstanbul Ansiklopedisi*, VII, Ercan Matbaası, İstanbul 1965, s. 3796.
- Koçu, Reşad Ekrem, “Akşamcı, Akşamcılar”, *İstanbul Ansiklopedisi*, I, Tan Matbaası, İstanbul 1958, ss. 550-556.
- Koçu, Reşad Ekrem, “Baloz, Balozlar”, *İstanbul Ansiklopedisi*, IV, Nurgök ve Hüsnütabiat Matbaaları, İstanbul 1960, ss. 2065-2066.

- Koçu, Reşad Ekrem, “Bira, Birâhane”, *İstanbul Ansiklopedisi*, V, Nurgök ve Hüsnütabiat Matbaaları, İstanbul 1961, ss. 2805-2806.
- Koçu, Reşad Ekrem, “Corcinin Lokantası”, *İstanbul Ansiklopedisi*, VII, Ercan Matbaası, İstanbul 1965, s. 3609.
- Koçu, Reşad Ekrem, *Eski İstanbul'da Meyhane ve Meyhane Köçekleri*, Doğan Kitapçılık, İstanbul 2002.
- Kuzucu, Kemalettin, *Bin Yılın Çayı Osmanlı'da Çay ve Çayhane Kültürü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2012.
- Mehmet Tevfik, *İstanbul'da Bir Sene*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.
- Meriç, Nevin, *Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2010.
- Mimaroğlu, Reşad, “Bosfor Birahânesi”, *İstanbul Ansiklopedisi*, VI, Hüsnütabiat ve Ercan Matbaaları, İstanbul 1963, ss. 2966-2967.
- Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ*, II, haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002.
- Ortaylı, İlber, *İstanbul'dan Sayfalar*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul 2015.
- Özdemir, Nebi, “Osmanlı Tüketim Kültürü, Eğlence ve Yazılı Medya İlişkisi”, *Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 73, 2007, ss. 12-22.
- Özdemir, Nebi, “Osmanlı Tüketim Kültürü, Eğlence ve Yazılı Medya İlişkisi”, *Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 73, 2007, ss. 12-22.
- Özer, İlbeyi, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sosyal Yaşam”, *Türkler Ansiklopedisi*, XIV, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss. 275-304.
- Özer, İlbeyi, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*, Truva Yayınları, İstanbul 2014.
- Paspatis, Aleksandros, *Balıkli Rum Hastanesi Kayıtlarına Göre İstanbul'un Ortodoks Esnafı 1833-1860*, çev. Marianna Yerasimos, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.
- Sağlam, Nevzat, “Bir Semte adını Veren Bomonti Bira Fabrikası”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (UTAD)*, I/1, Aralık 2017, ss. 29-30.
- Sakaoğlu, Necdet, “Akşamcılık”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, I, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1993, ss. 168-170.
- Sakaoğlu, Necdet, “Lale Devri”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, V, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1994, ss. 182-185.

- Saraçoğlu, Ahmet Cemaleddin, *Eski İstanbul'dan Hatıralar*, haz. İsmail Dervişoğlu, Kitabevi, İstanbul 2005.
- Saydam, Abdullah, “Yenileşme Döneminde İstanbul Toplumu”, *Genel Türk Tarihi*, VII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 529-594.
- Sevengil, Refik Ahmet, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu (1453'ten 1927'ye kadar)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.
- Sezer, Sennur-Adnan Özyalçiner, *İstanbul'un Taşı Toprağı Altın (Eski İstanbul Yaşayışı)*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1995.
- Sökmen, Cem, *Aydınların İletişim Ortamı Olarak Eski İstanbul Kahvehaneleri*, Ötügen Neşriyat A.Ş., İstanbul 2011.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, “İstanbul'da Kimlik Değişimi”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, II, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss. 542-563.
- Türk Dil Kurumu (TDK), <http://www.tdk.gov.tr>.
- Yaman, Talat Mümtaz, “Türkiye'de kahve ve Kahvehaneler”, *Ehlikeyfin Kitabı*, haz. Fatih Tığlı, Kitabevi, İstanbul 2004.
- Zat, Vefâ, “Meyhaneler”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, V, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1994, ss. 434-438.
- Zat, Vefa, *Âdâbıyla Rakı ve Çilingir Sofrası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- Zat, Vefa, *Eski İstanbul Otelleri*, Bilge Karınca, İstanbul 2005.

YAZIM KURALLARI

ETÜT Dergisi Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nün çift-kör hakemli açık erişimli bilimsel yayın organıdır. Dergi Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanır. Yayın dili Türkçe ve İngilizcedir.

ETÜT Dergisi ulusal, bölgesel tarih ve dünya tarihi ile ilgili her konuyu kapsayan araştırma makalesi ve çeviri makaleleri yayımlamaktadır. Dergide aynı zamanda kitap değerlendirmesi, eleştiri ve değerlendirme yazılarına da yer verilmektedir.

Gönderilen yazıların daha önce başka bir elektronik ya da basılı dergide, kitapta veya farklı bir mecrada sunulmamış ya da yayımlanmamış olması gerekir. Bilimsel toplantılarda sunulan çalışmalar, sunum yapılan organizasyonun tam adı, tarihi, şehri ve ülkesi belirtilmek koşuluyla değerlendirmeye alınabilir.

Gönderilen her makale alanlarında uzman en az iki bağımsız hakem tarafından değerlendirilir. İki hakem tarafından yayımlanabilir kararı verilen makaleler yayın sürecine alınır, hakemlerden birinin yayımlanamaz kararı vermesi durumunda makale üçüncü bir hakeme gönderilir. Üçüncü hakemin vereceği karara göre makalenin yayın süreci belirlenir. Bütün makalelerin karar verme süreçlerinde nihai karar yetkisi Baş Editördedir.

Dergimizde dipnot atıf sistemi genel olarak uygulanmakla birlikte APA atıf sistemi de kabul edilmektedir. Ancak bir makalede tek bir atıf sistemine sadık kalınması gerekmektedir.

- Yazarın unvanı, kurumu ve e-posta adresini içeren bilgi ilk sayfanın altında (*) sembolü eklenerek verilecek ve 10 punto olacaktır.

*Prof. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü e-posta@example.com

Dergide yayımlanan makalelerin tüm yayın hakları ETÜT Dergisi aittir.

Yayımlanmama yönünde karar verilen yazılar varsa hakem raporuyla birlikte yazarına iade edilir. Yayın için kabul edilen yazıların yayın ve telif hakları ETÜT Dergisi'ne aittir. Yayımlanan yazılardan dolayı yazara herhangi bir telif ücreti ödenmez.

- Türkçe başlık Times New Roman 14 punto, İngilizce başlık Times New Roman 11 punto olacaktır. Türkçe ve İngilizce Öz 120-130 kelimedenden oluşmalı, 9 punto olmalıdır.
- Türkçe ve İngilizce öze en az 3, en fazla 6 anahtar kelime eklenmelidir.

- Ana metin Times New Roman 11 punto, iki yana yaslı, satır aralığı en az 15 nk olmalıdır.
- Kenar boşlukları; üst 3; sağ, sol ve alt 2 cm olmalıdır.
- Tablolar gerek görülmesi durumunda 9 punto olabilir, girinti sağ ve sol “0”; aralık önce ve sonra “0”; satır aralığı “tek” olmalıdır.
- Kaynakça 10 punto, asılı 1,25.
- Ara başlıklardan önce bir satır boşluk bırakılmalıdır.
- Dipnotlar Times New Roman 9 punto olacaktır. Dipnotlar iki yana yaslı sağ ve sol girinti “0” aralık önce ve sonra “0” satır aralığı “tek” olacaktır. Sayfa altında verilen dipnotlarda kitap, ansiklopedi ve dergi adları italik olarak, makale adı trnak içinde düz yazı ile gösterilmelidir.
- Dipnotlarda, ilk geçtiği yerde kaynakların tam künyesi verilmeli, ikinci ve daha sonraki kullanımlarda mantıklı kısaltma yapılmalıdır.

Klasik Dipnot Sistemi

Arşiv Belgesi Yazımı

15 Cemaziyülevvel 1306 (17 Ocak 1889) tarihli Şura-yı Devlet mazbatası, *BOA*, İ. ŞD, 95-5627.

Kitap Yazımı

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 475.

Makale Yazımı

Mehmet Genç, “Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, III/1, 1989, s. 176.

Yayımlanmış Bildiri Yazımı

Uğur Akbulut, “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Nusayrîleri Sünnileştirme Çabaları”, *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu 20-21 Şubat 2014, Selanik İç ve Dış Siyaset Bildiriler*, 1. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 96.

Ansiklopedi Maddesi Yazımı

Halil İnalcık, “Adâletnâme”, *DİA*, c. I, İstanbul 1988, s. 346.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA).

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA).

Akbulut, Uğur, “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Nusayrîleri Sünnileştirme Çabaları”, *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu 20-21 Şubat 2014, Selanik İç ve Dış Siyaset Bildiriler*, 1. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 95-110.

Genç, Mehmet, “Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, III/1, 1989, s. 175-186.

İnalcık, Halil, “Adâletnâme”, *DİA (Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*, c. I, İstanbul 1988, s. 346-347.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, c. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.

APA Atıf Sistemi

(BOA. İ. ŞD; 95-5627)

(Uzunçarşılı 1996: 475)

(Genç 1989: 176)

(Akbulut 2014: 96)

(İnalcık 1988: 346)

Apa Atıf Sisteminde

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA).

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA).

Akbulut, Uğur. (2014). “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Nusayrîleri Sünnileştirme Çabaları”. *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu 20-21 Şubat 2014, Selanik İç ve Dış Siyaset Bildiriler*, 1. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 95-110.

Genç, Mehmet. (1989). “Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri”. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, III/1, 175-186.

İnalcık, Halil. (1988). “Adâletnâme”. *DİA (Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*, c. I, İstanbul, 346-347.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1996). *Osmanlı Tarihi*. c. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.